

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	13
'AHO	Pulelulu, 17 'Akosi 2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakaafonganga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukuia'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakaf

Dr. P hiva Tu'i'onetoa
T vita Lavemaau
Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taulangi Fakahau
Poasi Mataele Tei
Dr. Saia Ma'u Piukala
Semisi Lafu Kioa Sika

Hou'eiki Fakaafonganga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakaafonganga N pele 'Eua

'Eiki Fakaafonganga N pele Ongo Niua

Kau Fakaafonganga Kakai

Fakaafonganga Fika 4 Tongatapu

Fakaafonganga Fika 9 Tongatapu

Fakaafonganga Fika 12, Ha'apai

Fakaafonganga Fika 13, Ha'apai

Fakaafonganga Fika 15, Vava'u

Fakaafonganga Fika 16, Vava'u

M teni Tapueluelu
Penisimani 'Epenisa Fifita
Vili Manuopangai Hingano
Veivosa *Light of Life* Taka
S miu Kuita Vaipulu
'Akosita Havili Lavulavu

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 13/2016
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Pulelulu 17 'Aokosi, 2016
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	<u>KOMITI KAKATO:</u>
		4.1 <u>Ngaahi Fakamatala Fakata'u:</u>
		<ul style="list-style-type: none"> (i) Potungaue Ngoue, Me'atokoni, Vaotata mo e Toutai 2014 (ii) Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Tokangaekina 'o e Fakatamaki Fakanatula, 'Atakai, Feliuliuaki 'o e 'Ea mo e Fetu'utaki 2015. (iii) Potungaue Sitetisitika 'o Tonga 2014 (iv) Potungaue Fefakatau'aki, Takimamata & Ngaue 'a e Kakai 2012, 2013 mo e 2014
		4.2 Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga Tonga ki he ta'u 'oku ngata ki he 'aho 30 Sune 2015
		4.3 <u>Ngaahi Lipooti Folau:</u> <ul style="list-style-type: none"> (i) Fekau'aki mo e Fakataukei ki he Ako Ngaue ki he Vakai Fakalukufua ki he Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu (UNCAC) mo e Kautaha Fakamamanilahi 'a e Hou'eiki Fale Alea ki hono Fakafepaki'i 'a e Ta'efaitotonu (GOPAC), fakataha mo e UNODC mo e NDP 'i he malumalu 'o e Poloseki 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Vahefonua Pasifiki fekau'aki mo hono Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu (UN-PRAC). Nadi, Fisi 'i he 'aho 20 – 21 Siulai, 2015.

		<ul style="list-style-type: none"> (ii) Konifelenisi hono 16 ki hono Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu, 'aho 2 – 4 Sepitema, 2015 Putrajaya, Maleisia (iii) Fakataha 'a e Hou'eiki Fale Alea 'o 'Esia Tonga ke fakangata 'a e Mali Kei Ta'u Si'i, 'aho 25 Ma'asi 2016, Kathmandu, Nepal (iv) Fakataha ki hono tali 'o e 'Asenita ki he Fakalalakaka 'o e 2030, 'aho 25 - 27 Sepitema 2015 mo e Fakataha Lahi hono 70 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha, 'aho 28 – 29 Sepitema, 2015 – Niu 'Ioke, 'Amelika (v) Konifelenisi 'a e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea fekau'aki mo e Tupu Tokolahi mo e Fakalalakaka 'i he teuteu atu ki he Fakataha G7 ISE-SHIMA, Tokyo, Siapani – 'aho 26-27 'Epeleli, 2016 (vi) Konifelenisi Faka-Fale Alea Fakamamanilahi ne fokotu'u 'e he Kautaha Fengaue'aki Faka-Fale Alea fekau'aki mo e Pangike 'a Mamani mo e IMF, Washington D.C, 'Amelika 'aho 10 – 12 'Epeleli, 2016
		4.4 Fakamatala Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga – Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 'Aokosi 2015.
		<p>4.5 <u>Ngaahi Ngaue Ke Lipooti ki Fale Alea ke Fakapapau'i:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> (i) Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Toutai 2016 (Fika 10/2016) – <i>(ke 'ave ki he Komiti Lao)</i> (ii) Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Ngaue Fakapule'anga 2016 (Fika 11/2016) – <i>(ke fakafoki)</i> (iii) Lipooti Fakata'u 'a e Komisoni Fili 2015 (iv) Lipooti Fakata'u 'a e Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2014/2015 (v) Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'Atita Seniale ki he ta'u 2014/2015
Fika 05	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 06		Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga	8
Lotu	8
Ui ‘a e Fale	8
Poaki	8
Ngaahi Fokotu’u Tu’utu’uni na’e tukuatu ke ng ue ki ai e Pule’anga	9
Polokalama faka’ali’ali ngoue ma’a Tongatapu.....	11
Tali Pule’anga ki he ng ue ki he ngaahi Fokotu’u Tu’utu’uni mei he 2015.....	12
Kole ha taimi t pile mahino ka fakahu mai <i>vote of no confidence</i> ki he Pal mia.....	12
Tokanga ki he lahi faito’o konatapu ‘i muli ko e hu’u atu mei Tonga ni.....	13
Kole ki ha fetokoni’aki ke tau’i e faito’o konatapu	14
Tokanga ki he lakanga Komisiona Polisi he fonua ni	19
Tokanga ki he mafia e Komisiona Polisi & Minisita Polisi	20
Mahu’inga ke fakapotopoto feme’a’aki ‘i Fale Alea	22
Fifili na’a kuo taimi ke ‘i ai ha Komisiona Polisi Tonga	22
Poupou ki he Pule’anga ke tau’i e faito’o konatapu he fonua ni	22
Mahu’inga ke fakapolofesinale ‘a e feme’a’aki ‘oku fai ‘i Fale Alea	25
‘Ikai tui ki he peh ‘oku ‘ikai malu ‘a Tonga	25
Tui ‘ikai malu & fefeka ngaue ke malu’i ‘a Tonga mei he faito’o konatapu	26
Tokanga ki he loloto e ng ue kau polisi ki he faito’o konatapu	27
Me’a ‘a e Sea.....	29
Fakamatala Fakata’u Potung ue Ngoue, Me’atokoni, Vaot t & Toutai, 2014	30
Tokanga ke me’atokoni ‘ilo ai kakai e fonua	30
Fehu’ia e fale ngaue’anga uta ngaahi koloa tukufakaholo ko e <i>Nishi</i>	32
Fehu’ia founa na’e hao mai ongo <i>mongoose</i> ki Tonga ni	33
Tokanga ki ha fa’ahinga ngoue ke lava hu atu ki Ha’amo a	33
Ngaahi faingata’a fehangahangai mo e kau ngoue hina	34
Tokanga ki he maketi ke fakatau ai fua e fonua.....	37
‘Ikai ha ngaahi tu’utu’uni ngaue ‘a Tonga he fefakatau’aki	38
Ngaahi fiema’u kau ngoue mo e kau toutai ki he fefakatau’aki	38
Faka’amu ke ‘i ai ha Komisiona ki he Fefakatau’aki	39
Tokanga ke taketi’i palopalema fehangahangai mo e fefakatau’aki	40

Fiema'u ke 'ai ngaahi fale <i>pack</i> ma'a e fonua kae 'oua fakatautaha.....	41
Fakah Pule'anga 'ikai 'enau ng ue fekau'aki mo e fefakatau'aki	41
Taukave Pule'anga 'osi fai honau fatongia ke tokoni'i sekitoa taautaha	43
Fiema'u Pule'anga ke lelei tu'unga koloa & uta ki muli	43
Ngaahi mat mama he fefakatau'aki h l pooti Potung ue K meesi 2012-2013	44
Tokanga ki he p seti 20 ko e \$ ng ue 'ofisi Potungae Ngoue 'i Vava'u	44
Kole ngaahi me'ang ue ki he ngoue ma'a Vava'u	45
Fiema'u ha maketi pau ma'a e kau ngoue	46
Fehu'ia tu'unga 'i ai polokalama 'ahi'ahi t meleni 'i Vava'u	48
Fiema'u ke fokotu'u ha Poate ke tokoni Pule'anga ki he kau ngoue	48
Ke vakai'i tu'unga fengae'aki mo Siaina ki he maketi hina	49
Kei fakatatali ki Siaina ke fakakakato aleapau ke uta hina ki ai	49
Mahu'inga ke taafataha kau ngoue ki he fakahoko e ngoue.....	49
Fengae'aki mo e Kolonitini Nu'usila ki he founa sivi e ngoue.....	50
Tali Pule'anga fekau'aki mo e tu'unga ng ue ki he meleni	50
Ng ue 'a e Potung ue Ngoue fekau'aki mo e m keti.....	50
Tali Pule'anga ki he ngaahi fiema'u fekau'aki mo e <i>biogas</i>	52
Tali Pule'anga ki he hoha'a he p seti 80 v henga 'ofisi Potung ue Ngoue, Vava'u	53
Tali Pule'anga fekau'aki mo e kole me'ang ue ki he ngoue	53
Tu'unga tokosi'i kau ng ue Potung ue Ngoue & Toutai ke feau fiema'u kakai	54
Tu'unga e ng ue Potung ue Ngoue ki he m keti 'i muli	54
Kei fai ng ue ki he m keti Tuimatamoana ke ngaue'aki 'e he kau toutai	55
Tali Pule'anga fekau'aki mo e teke ke 'i ai ha <i>trade policy</i> ma'a Tonga	55
Foki p kau fakam keti ika ki he ve'ehala	55
Ngaahi fokotu'utu'u ng ue ki he uta fua ngoue ki muli	56
Tali Pule'anga ki he lahi ngaahi fakamole fua 'e he kau ngoue	56
Tali Pule'anga ki he kole fekau'aki mo e palaki <i>three phase</i> 'uhila	57
Tali Pule'anga ki he 'ikai tali ke ngaue'aki <i>revolving fund</i>	57
Palopalema 'ikai ha vaka ki Ha'amoia uestia ai m keti 'Amelika	57
Tali Pule'anga ki he hoha'a ma'u <i>mongoose</i> he taha ngaahi koniteina	58
Tali Pule'anga ki he fehu'ia e fale <i>pack Nishi</i>.....	58
Tali Pule'anga ki he ngaue ki hono fakapoloka e la'i pele	58

Tali Pule’anga ki he ng ue Potung ue Ngoue ki he mahoa’a 58
Fakalotolahi ki he kakai ke to ‘a e ahi & vanila 59
Tokanga ki he totongi ma’olalo e patanati ki he kilo 59
Fehu’ia tu’unga mateuteu Potung ue Ngoue ke feau fiema’u pulopula ahi 60
Fehu’ia e fokotu’utu’u Potung ue Ngoue ke t fo’ou e niu 61
Hoha’a ke faka’aonga’i kelekelé ke langa hake e fonua 61
Kelesi 64
Fakam ’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga 65

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Pulelulu, 17 'Akosi 2016

Taimi: 1000-1010 pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá.

'Eiki Sea: K taki Kalake fai mai 'etau Lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Na'e hiva'i kotoa 'e he Hou'eiki Memipa 'a e Lotu 'a e 'Eiki)

M 1 . K taki Kalake 'o fai mai 'etau tali uí.

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afió kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí, kae 'at ke fakahoko hono ui e Falé ki he pongipongi ni, 'aho Pulelulu 17 'o 'Akosi 2016. (Na'e lele leva heni 'a e tali ui 'a e Fale).

Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Sea: M 1 .

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Ki He Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá. 'Eiki Minisit Fefakatau'akí Ngaahi Ng ue 'a e Kakaí, Polisi, Pilisone & Ng ue T mate Afí. 'Eiki Minisit Ki He Ngaahi Ng ue Lalahí & Takimamatá. 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Nuku, Veivosa *Light of Life* Taka ...

<003>

Taimi: 1010- 1020

Kalake T pile : 'Eiki Sea, ko e ngata'anga e Tali Ui 'a e Falé ki he pongipongi ni.

Poaki

Ko e 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua 'oku poaki tengetange mai, pea 'oku kei hoko atu e poaki 'a S miu Kuita. Vaipulu, pea ko e Hou'eiki 'oku 'ikai ke tali honau uí, ko e tuí 'oku nau me'a t mui mai p . M 1 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : M 1 . Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotongá. Fakatapu foki ki he Hau e fonuá, Kingi Tupou VI, kae 'uma' e Ta'ahine Kuiní, Kuini Nanasipau'u. Fakatapu foki

ki he Pilinisi Kalauni kae 'uma' e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu atu ki he Pal miá, kae'uma' e Tokoni Pal miá mo e Hou'eiki Kapinetí. Fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele 'o e fonuá, kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Pea m l mu'a ho'omou kei laum lie lelei ki he pongipongi ni. Ka koe'uhí ke hokohoko atu 'a e ng ue 'a e Falé 'i he pongipongi ko ení, pea 'oku tau kei fakam l 'ia p he kei fakakoloa'ia 'a kitautolu e t e vai mei langi koe'uhí ko 'etau ngaahi ng ue 'a t kangá. Ka 'oku 'i ai p e fakamanatu atu p ki taumu'a.

Ngaahi Fokotu'u Tu'utu'uni na'e tukuatu ke ng ue ki ai e Pule'anga

'The ta'u kuo 'osí foki na'e 'i ai 'a e ngaahi Fokotu'u Tu'utu'uni, pea na'e tuku atu ki he Pule'anga ke fai ha ng ue ki ai. Ka ko e kole atu ki he Pule'angá, koe'uhí 'oku te'eki ai ke 'omai he l pooti fekau'aki pea mo e ngaahi tu'utu'uni ko ení, 'o hang ko ia ko e Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 4/2015, fekau'aki eni pea mo e hiki 'a e v henga 'o e Kau 'Ofisakolo, mo e Pule Fakavahe, 'a ia na'e tali 'e he K miti Kakató, ke tuku atu ki he Pule'angá, 'aho 24 mahina 8 'o e 2015. Kapau te mou vakai p e Pule'anga ki he Miniti Fika 31, 'aho 24 'Akosi, 2015, peesi 11, palakalafi 2.

Ko e Tu'utu'uni Fika 9/2015, fekau'aki eni, ke langa 'e he Pule'anga ha fale ke tauhi mo tokanga'i ai 'a e kau toulekeleka, pe ko ha *nursing home*, 'a ia na'e tali ia 'e he Fale Alea 'i he 'aho 9/9/2015, ke tuku atu ki he Pule'angá. Kapau te mou vakai p ki he Miniti Fika 41, 'aho 9 Sepitema, 2015, kamata p ki he peesi 12.

'Oku 'i ai mo e Fokotu'u Faka-Fale Alea, 'a ia ko e Fika 3/2015, 'oku fekau'aki eni pea mo hono, ke fakalelei'i 'a e fokotu'utu'u ng ue ki he ngaahi Poate 'a e Pule'angá, 'aho 15/9/2015. Na'e tali ia 'e he Fale Alea ke tuku atu ki he Pule'angá, koe'uhí ke tuku mai ha l pooti ki ai. Ka koe'uhí ko e kole p ki he Kau Minisit ko 'oku fekau'aki mo e ngaahi me'a ko iá ke mou nouti 'a e ngaahi me'a ko ení.

Ko e Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 4/2015, 'oku fekau'aki eni mo hono totongi huhu'i 'e he Pule'angá ki he mamahi 'a e maumau kuo hoko ki he 'api tukuhau na'e mauma'u 'e he 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, mo 'ene kau ng ue, 'a ia ko e minisit eni kuo 'ikai ke ne toe 'i heni, ka ko e fe'unga ia mo e 'aho 15/9/2015, Na'e tali ai 'e he Falé, ke tuku atu ki he Pule'angá ke 'omai ha fakamatata fekau'aki mo e me'a ko ení.

Ko e Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 5/2015, ko e fekau'aki eni mo e ngaahi m sini fakataumu'a ki he tupu faka'ekon miká, ngaahi pisinisi fakatupu faka'ekon mika, ke totongi 'a e laisení 'o fakatata ki he lahi 'o e falekoloa 'oku fakalelé. Na'e tali eni he 'aho 15, m hina 9, 2015. 'A ia na'e tali ia 'e he Fale ke tuku atu ki he Pule'angá, ke fai ha ng ue ki ai, mo teuteu mai ha tali ki ai.

'Oku 'i ai foki pea mo e ngaahi Tohi Tangi na'e tuku atu ia ki he, ko e Fika 1 mo e 2, 'aho 5/5/2015. 'A ia 'oku fekau'aki eni ke 'oua 'e fakamo'oni 'a e Pule'angá ki he CEDAW. Tali ke tuku atu ia ki he Pule'angá, 'aho 5, 'aho 20/5/2015. 'A ia ko e Miniti Fika 9, 'aho Pulelulu, 20 M , 2015. Te mou vakai p ki he palakalafi 27. 'A ia ko e faka'osinga e peesi 31 mo e kamata'anga e peesi 32.

Ko e Tohi Tangi Fika 3/2015, fekau'aki pea mo e me'a'ofa fakahounga'ia ma'a e kau toulekeleká. Na'e tali ke tuku atu ki he Pule'angá 'i he 'aho 15/6/2015. 'A ia ko e Miniti fika 17, 'aho M nite 16 'o Sune. Vakai p ki he peesi 37, kongá ki lalo 'o e palakalafi 2.

Ko e Tohi Tangi Fika 4. 'Oku fekau'aki eni mo hono fakalelei'i 'o e v henga ma'a e kau 'ofisakolo mo e pule fakavahe. Na'e tali ia 'i he 'aho 23, m hina 6. 'A ia na'e tali ke tuku atu ki he Pule'angá mo e kau Ma'u Mafai ki he v henga. Ko e Tohi Tangi ko ení, Hou'eiki, na'e fokotu'u mai mei he K miti ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Aleá, ke lau pea feme'a'aki ki ai 'a e Falé 'i he l pooti Fika 4. Ke vakai'i ki hono tali 'o e l pooti, 'i hono faka'osinga 'o e peesi 66, mo e kamata'anga 'o e peesi 67, Miniti Fika 26 'o e 'aho Tu'apulelulu, 'a ia ko e 'aho 3 ia 'o Sune.

Ko e Tohi Tangi Fika 6. Na'e tuku atu eni ki he Pule'angá, fekau'aki eni mo e pa'anga tokoni 'a e Pule'angá ki he kau ngoué, 'i he 'aho 15, ma ina 6.

'Eiki Pal mia : K taki mu'a, Sea, fakamolemole, k taki.

'Eiki Sea : Me'a mai.

'Eiki Pal mia : Fakatapu atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea, kae 'uma' e Hou'eiki. 'Oku ou kole atu p mu'a ke 'omai e lisi ko ena 'oku ke lau mai ke 'ave ki he'ema, ke 'ave kia mautolu.

'Eiki Sea : Te u faka'osi atu p , 'Eiki Pal mia, koe'uhí ko e talu eni e 'osi e ta'u e l 'oku te'eki ai ke mahino. Ko e lau atu ko ení pea 'oku tonu ke hiki, ko hai e Minisit 'oku fekau'aki mo e me'a ko ení pea ke hiki, pea ke l pooti ki he Pal miá, pea mou l pooti mai ki he Falé.

Fika 6, ko e pa'anga tokoni 'a e Pule'anga ki he kau ngoué, 'aho 15 m hina 6. Ko e Miniti Fika 7, 'aho 15 'o Sune, 2015, palakalafi faka'osi 'o e peesi 36. Ko ia ko e pa'anga, tukuatu p , ko e pa'anga tokoni 'a e kau ngoué, mahalo ke 'osi ma'u p ia, pea mo e toe Fika 7, Tohi Tangi ko ia, ko e tali ai p ki he CEDAW. Pea 'oku ou tui mahalo kuo 'osi ma'u p ia.

Ko e Tohi Tangi Fika 8, fekau'aki eni pea mo e Pule'angá, ki he m sini taiolosisi. Tuku atu ia ki he Minisit Mo'uí, fai mai ha tali ki ai mo ha l pooti e me'a ko iá.

Ko e Tohi Tangi Fika 9. Fekau'aki eni mo e tokoni fakapa'anga ki he ngaahi pisinisi faka-Takimamata 'a Tongá. Na'e tali ia 'i he 'aho 16, m hina 6, ke tuku atu ki he Pule'angá.

Ko e Tohi Tangi Fika 10. Ko e kole palau eni, mo hono me'a'anga ki he kau ngoue 'o Vava'u. Mahalo ko e me'a eni fekau'aki mo Vava'u. Na'e tali ia he 'aho 24 ke tuku atu ki he Pule'angá. 'a ia ko e Tohi Tangi, ko e tulekitoa.

Ko e Tohi Tangi Fika 14. 'Oku fekau'aki eni mo hono fakatolonga 'o e ngaahi sia heulupé...

<006>

Taimi: 1020-1030

'Eiki Sea: .. 'i Va'epopua.

Ko e Tohi Tangi Fika 16, fekau'aki pea mo e moa ko eni 'a e kautaha Veté'i Puke. Na'e tali ia 'i he 'aho 7, ke tukuatu ki he Pule'angá ke vakai'i 'a e me'a ko iá mo fai mai ha l pooti ki he me'a ko ia.

Ko e Tohi Tangi Fika 17, fekau'aki pea mo e teu lisi 'o e uafu ko Vuná ki he Poate Taulangá, ke fai mai ha l pooti mei ai.

Ko e Tohi Tangi Fika 18, 'o fekau'aki eni mo hono ta'ofi hono lisi atu 'e he Poate Taulangá 'a e Uafu Fauá kae tuku p 'i he malumalu 'o e Pule'anga.

Pea mo e Tohi Tangi Fika 19, fekau'aki pea mo e tu'utu'uni ke 'ave 'a e uafu Ha'apaí mo e uafu *domestic* Nuku'alofa mei he Potung ue Maliní ki he Poate Taulangá ke fai mai ha l pooti mei he me'a ko ia.

Pea toe 'i ai pea mo e Tohi Tangi 'e taha na'e tukuatu faka'osi p ko e 27 fekau'aki pea mo e ngaahi feitu'u p ko e potutahi 'oku lisi 'o pule'i makehe 'e he Potung ue Toutai 'i Vava'u. Na'e tali ia 'i he 'Aho 1/2/16 tali ke tukuatu ki he Pule'anga.

'A ia ko e ngaahi me'a ko iá mei taumu'a ke fai mai ha l pooti ki he ngaahi me'a ko ia na'e tukuatu mei he Falé, pea 'oku ou kole atu ka 'oku 'i ai leva ha ngaahi me'a 'oku tau ng ue he Falé pea 'oku tukuatu ke fai mai ha ng ue mei taumu'a, pea mou k taki 'o fai mo 'omai 'a e me'a ko ia kae fiem lie 'a e hou'eikí ki he ngaahi tali 'oku 'omaí, kae hoko atu 'etau ng ue. Pea 'oku ... N pele Vava'u 1, me'a mai.

Lord Tu'i' fitu: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e 'Eiki Pal mia pea peh 'eku kapu 'a e tala fakatapu ki he fale 'eiki 'o e Feitu'u na. Tu'u p 'a e motu'a ni ia 'o poupou p ki he founga ng ue Tu'utu'uni 'a e Feitu'u na fakatatau mei h hoa tatau pea mo e kupu tu'utu'uni ho Falé, 'a e l pooti 'a e ngaahi Fokotu'u ki he Feitu'u na. 'A ia ko e taimí 'e fakah mai 'e he Pal mia, l pooti ki he Fale Aleá ki mu'a 'Aho 31 'o Siulai fel ve'i mo e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá kuo fai ki he ngaahi Fokotu'u na'e tali 'i he ta'u Fale Alea kuohili. Ko eni kuo lava eni 'a e ta'u 'e taha Sea, ko u lave'i p 'oku mei h hoa kehekehe eni, kae hohoa tatau atu p ki he Tu'utu'uni 'a e Feitu'u na, kae hoko atu 'a e ngaahi Kupu ko ia 'oku paú ke tali kotoa 'o fokotu'u mai, ka 'i ai ha ng ue ke fakalelei 'oku pule ki ai ho Falé. M l Sea.

'Eiki Sea: Ko ia, pea na'e 'osi 'oatu p 'a e tohi ki taumu'a 'i he 'Aho 20 'o M 'o e ta'u ni p , pea ko eni 'oku tau a'u ki 'Akosi mei 'osi 'a 'Akosi, pea mahalo 'e mei 'osi p mo e ta'u ni te'eki ke fai mai ha l pooti. Ko e ng ue ia ke fai. Pea mou ki'i folau atu p ki muli pea 'ai ke tuku ha ki'i taimi ke fai mai 'a e ng ue ko eni. Ko ia 'i he'ene peh 'Eiki Minisit Ngoue, 'oku kei fai ko 'etau faka'ali'ali ngoue?

'Eiki Minisit Ngoue: Fakam l atu..

'Eiki Sea: Me'a mai.

Polokalama faka'ali'ali ngoue ma'a Tongatapu

'Eiki Minisit Ngoue: Fakatapu atu ki he Feitu'u na Sea pea mo e fakataha 'eiki. Ko e Faka'ali'ali Ngoué kei tu'u p ki he 'Aho Falaite mo e 'aho Tokonaki, pea neongo p 'oku ki'i 'uho'uha, ko e fakamatala 'oku ma'u mei he 'ofisi 'o e Fakamatala Matangí 'e ngali 'afua p 'apongipongi, mo e Falaite, mahalo ko e Tokonaki 'e 'i ai 'a e ki'i 'uha ai. Ka 'e toki mahino p 'i ha'ane hoko mai, pea kapau p 'e 'alu atu 'oku hokohoko atu ai p 'a e 'uhá, 'e pau p ke toe fai mai 'a e fetu'utaki ki he Feitu'u na, koe'uhi ke mea'i 'e he Falé.

Ko e ki'i me'a p 'e taha, ko e ki'i fiema'u fakamuimui taha ko eni na'e lau maí fekau'aki pea mo e Tohi Tangi mei Vava'u fekau'aki mo e ngaahi konga tahi pule'i makehé, kuo 'osi 'omai 'a e tali mei he kau toutai ko ia 'o e ngaahi kolo ko ia mo e 'otu motu 'i Vava'ú, 'o fakah mai ki Fale 'o fekau'aki pea mo e tohi tangi ko eni. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 'Eiki Minisit . Hou'eiki 'i he'ene peh , kou peh ki'i lahilahi p 'etau ng ue ka tau .. 'Eiki Pal mia me'a mai.

Tali Pule'anga ki he ng ue ki he ngaahi Fokotu'u Tu'utu'uni mei he 2015

'Eiki Pal mia: Fakamolemole Sea na'a ku 'osi kole ange p ki he Kalaké 'anenai ke fakahoko atu ki he Feitu'u na, 'a e me'a ko ia 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni. Ko e fakam 1 atu 'i he ngaahi ' tohi tangi ko ena mo e ngaahi ' fie ma'u 'a e Falé na'e fakalau maí, 'e 'oatu 'a e tali ko iá 'i he uike kaha'u. Kae k taki p hou'eiki ko e ngaahi me'a ko ia na'e fai ki ai 'a e ' kolé, 'oku 'ikai faingofua ke 'oatu ha tali ki ai, he ko e meimei konga lahi 'o e me'a ko ení 'oku fiema'u ha pa'anga mo e me'a peh , pea 'oku lahi p mo e ngaahi ng ue ki ai. Pea 'oku 'i ai p mo e ngaahi tohi ia na'e 'osi 'omai, 'osi 'oatu p hono talí 'o'ona ia. Na'e 'omai p 'a e ngaahi tohi ko ia pea 'oatu p 'a e tali he ngaahi taimi p ko ia, ka neongo ia ko e uike kaha'ú Sea 'e oatu ai 'a e tali ki he ' me'a ko eni. Ko e me'a ia 'oku hoha'a ki ai 'a e motu'a ni, pea 'oku 'i ai p 'eku tokanga ki ai

Kole ha taimi t pile mahino ka fakahu mai *vote of no confidence* ki he Pal mia

Sea, ko e 'uluakí ko e ongoongo ko ia kuo 'osi tukuatu 'e he ngaahi ma'u'anga ongoongó 'o fekau'aki pea mo e Fokotu'u p ko e teuteu ke fakahifo 'a e motu'a ni. Ko e 'uhinga 'eku lave ki aí Sea, he ko e me'a ko eni kuo 'osi talaki pea 'oku 'i Tonga ni, pea 'oku lave'i 'e he kakai 'o e fonua.

Ko e 'uhinga 'oku ou 'ohake ai 'a e me'a ko ení Sea, ko hono 'uhingá he 'oku 'i ai 'a e ng ue 'a e Kapinetí, pea ko e taha 'o 'ene ngaahi ng ué ko e ngaahi folau ki muli 'i he ngaahi fakataha. 'Oku teuteu ke folau atu 'a e motu'a ni ki Su teni 'i he uike kaha'ú, pea 'i he foki mai ko iá pea 'oku 'i ai 'a e folau 'e taha 'a e PIF p ko e *Pacific Island Forum* ko e fakataha angamaheni p ia 'oku pau ke kau ki ai 'a e kau Pal mia 'i he fakata'u, taimi na'a ke kei Pal mia aí na'e pau p na'a ke kau ki ai. Pea 'oku 'i ai pea mo e fakataha 'e taha ia 'a e UN . 'Oku lahi 'a e ' fakatahá ka 'oku lahi 'a e ' fakataha 'oku 'ikai ke u tali 'e au. Ka ko e poini 'oku ou fokotu'u atu ai hení, 'e lava nai ke 'omai he 'Asenita 'a e taimi ke fakahoko ai 'a e me'a ko ia? Ko hono 'uhingá 'oku pehe ni, kae lava ke fakatonotonu ki ai p fai ki ai 'a e fokotu'utu'u 'i he'emaui ngaahi folau. 'Oku 'ikai ko e motu'a ni p , 'oku 'i ai p mo e ni'ihí 'o e Hou'eiki Minisit te nau folau. Sea ka 'oku mahu'inga 'a e me'a ko ení, he 'oku ou tui ko e me'a ko ení 'oku totonu ke 'omai p ia 'e he

Feitu'u na 'oku 'ikai 'aonga ke mau toe kole atu. Kapau 'oku 'i ai ha fokotu'u peh , pea ko e taha ia 'a e fokotu'u matu'aki mahu'inga 'oku fakaongoongo k toa mai ki ai 'a e kakai 'o e fonua ni ki ai. 'Ikai ngata p 'i Tonga ni, ka 'i tu'apule'anga. Ko ia 'oku ou kole atu pe 'e lava ke 'omai ha fokotu'utu'u 'a e Feitu'u na he taimi fakaofiofi ke fai ai 'a e me'a ko ia, ko e 'uhingá kae fai 'emau fokotu'utu'u 'a e Kapinetí, pea peh p ki he'etau 'Asenita 'a e Fale Aleá , ki he fokotu'u ko ia. 'Oku ou kole atu ko e folau 'a e motu'a ni 'oku teu fai ia 'i he uike kaha'ú, pea 'oku lolotonga fai 'a e fokotu'utu'u ki ai pea 'oku ou faka'amu p 'e lava ke 'omai 'apongipongi, 'a e me'a ko ia kae lava ke fai ki ai 'a e ng ue 'a e motu'a ni, pea mo e Hou'eiki Minisit , ki ha ki'i fokotu'u ko ia kapau 'oku 'i ai ha fokotu'u peh .

Tokanga ki he lahi faito'o konatapu 'i muli ko e hu'u atu mei Tonga ni

Ko hono uá 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e me'a mahu'inga 'oku ou tokanga ki ai, fekau'aki eni pea mo e *drugs* p ko e faito'o konatapu. Ko e folau ko eni 'a e motu'a ni ki Nu'usila na'e fakahoko mai kiate au 'e he taha p ia 'o e kau fai ongoongo 'iloa 'o Nu'usila 'oku ne 'osi toutou 'ahia 'a Tonga ni fekau'aki mo e me'a ko eni. Ko e 'uhinga 'eku tokanga ki ai, he na'e toki puke ni 'i Nu'usila 'a e *drugs* lahi 'aupito 'aupito na'e fe'unga hono mahu'ingá mo e 500 tupu miliona. Pea ko e *drugs* ko eni na'e puke 'o faitaa'i 'e he kau polisi' pea tufai pe 'i he ngaahi ma'u'anga ongoongo ko ia 'a Nu'usilá, ka na'e te'eki ke nau hanga 'e nautolu ia 'o fakah 'a e hingoa. Lolotonga 'eku 'i Nu'usilá, kuo fakah mai kiate au, ko e *drugs* ko eni ko e ni'ihii mei Tonga ni. Sea mo hou'eiki, 'oku fakaloloma 'a e me'a ko eni, pea 'oku lolotonga fai ki ai 'a e ng ue 'a e Pule'anga Nu'u Sila. Ko e faka'amu 'a e Pule'anga Nu'usilá ke 'oua mu'a te tau hanga 'o tukuange ha ni'ihii mei Tonga ni 'oku 'i ai hanau l kooti faihia, ke nau 'alu ange ki Nu'usila. 'Uluakí ia. Ko hono uá 'Eiki Sea, ko e me'a ko eni, ko e palopalema ko eni, ne u 'osi fakah 'i he'eku fakataha 'i Nu'usila, ko e palopalema fika 'uluaki ia 'a e fonua ni, ko e lahi faufaua 'a hono ng ue'aki 'a e faito'o kongatapu 'i he fonua ni, tautautefito ki he'etau f nau. Pea ko e 'uhinga ia 'oku hoko ai 'a e ngaahi palopalema lalahi 'o kau ai 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku hoko he hala pule'anga. 'Oku 'ikai ko ia p , ka 'oku 'i ai mo e ngaahi t 'onga 'oku 'asi mai ki hotau fonua ni, 'oku ngalingali ko e a'u ia ko hono ng ue'aki 'a e faito'o konatapu 'i hotau fonua ni, ki he tu'unga 'oku ta'elava ke mapule'i. Sea...

<008>

Taimi: 1030–1040

'Eiki Pal mia : ... Ko e taha 'a e ongoongo 'oku 'omai mei Nu'usilá, 'oku 'i ai 'a e ni'ihii 'oku 'i ai 'enau *diplomatic passport*, 'oku kau he fa'a 'alu ange ko eni ki Nu'usila. 'Uluakí ia. Ko hono uá, Sea, 'oku ou fie lave heni ki he tu'unga fakalilifu 'oku 'i ai 'a Tonga ni. 'I he *Sydney Herald*, 'aho 17, T sema, 2011. Na'e fakamafola atu ai 'i he nusipepa ko eni, nusipepa 'iloa ko eni ko e *Sydney Herald*, ha fakamatala 'oku fekau'aki pea mo hono uta mai 'o e k keini mei Saute 'Amelika, 'o fou mai 'i Tonga ni. Pea 'i he'ene a'u mai ko eni ki Tonga ni, pea toki mavaeua mei ai. 'Alu e konga ki 'Esia, 'alu e konga ki 'Asitelelia. Hou'eiki, ko e fakamatala ko eni 'oku 'ikai ke loko 'ilo'i ia 'etautolu he taha 'oku tau lau 'etautolu. 'Osi mafola e me'a ko eni 'i m mani 'i he ngaahi nusipepa mo e ngaahi fai'anga ongoongo, 'a e tu'unga 'oku 'i ai hotau fonua ni. Pea ko e fakamatalá 'oku peh . 'Oku fakasiosio 'e he fa'ahinga 'oku nau hanga 'o fetuku holo e me'a ko eni, ka 'i ai ha ki'i Pule'anga 'oku vaivai hono pule'í, *weak* 'aupito 'aupito 'a hono malu'í, ko e fonua ia te nau t keti ki ai. Ko e 'uhinga ia 'oku nau t keti mai ai ki Tonga ni. He 'oku 'ikai

ke malu. Faingofua e h mai 'a e fa'ahinga ko ení. H h mai p 'o ng ue'aki hotau ki'i Pule'angá ke fetuku ai. Ko e ta'u ni p eni kuo ma'u ai e me'a ko ení. 'Oku mahino mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau ng ue 'e fai ki he me'a ko ení. 'Oku tau lolotonga ng ue ki he paasipooti he taimi ni. Ta'u eni 'e 30, laka hake he ta'u 'e 30, mo 'etau fekuki mo e palopalema ko ení, 'oku kei a'u mai p ki he 'aho ni.

Motu'a ni, kuo a'u ki he tu'unga kuo u fakakaukau, ko e h ko e me'a 'oku hoko? Na'e 'ave 'eku Tohi Fehu'i 'e 3, ko eni 'oku ou lolotonga pukepuke ko ení. Fekau'aki mo e paasipootí. Pea ko e Tohi Fehu'i hono 2. Ko 'eku 'eke'i 'a e tokotaha 'oku toutou 'ange 'ene paaasipooti fakafo'ou, tipilometiki, Siaina. Te'eki ai ke tali mai, a'u ki he 'aho ni. Tohi he 'aho 27, Fika 26, Fika 27, Fika 28. Pea koe'uhí ko e 'ikai ke tali maí, na'a ku tohi leva au ki he 'Ateni Seniale, *Neil Adsett* 'o talaange ki ai. Tali mai 'eku tohi ko eni, he kuo u p hia au he tohí, 'oku 'ikai ke 'i ai ha tali mai. Kapau he 'ikai te ke tali mai, te u faka'ilo e Pule'angá.

Hou'eiki, ko e ' siu ko ení kuo 'osi 'afio'i 'e he Tu'í. Pea ko e tu'utu'uni 'a e Tu'i ki he ' siu ko ení. Hoko atu 'a e ng ue ki he paasipootí. Mole hotau taimí. Ta'u eni e 30 mo 'etau fe'ao mo e fekuki mai mo e palopalema ko iá 'o a'u mai ki he fo'i 'aho ni. Mole pa'anga. Ko e h e me'a 'oku hoko ki hotau fonua? Talu e h mai 'a e Pule'anga ko ení mo 'emau feinga atu ke fakalelei'i e me'a ko ení. 'Ikai ke mau lava, he 'oku pukepuke 'e he Fakataha Tokoni e me'a ko ení, mafai ko ení. Ko 'emau nofo ko ení 'oku mau 'ilo'i 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e puli kia kimautolu. Faka'ofa e fonua ni.

Lord Fusitu'a : 'Eiki Sea, ka u ki'i tokoni atu pe ki he Pal mia. K taki 'oku 'ikai ke 'i ai ha mafai faka-Konisit tone ia 'a e Fakataha Tokoni. Ko 'Ene 'Afió p . 'A ia kapau ko ho'o 'eke ke to'o 'a e mafai, ko e ala ia ki he mafai 'o 'Ene 'Afió.

'Eiki Pal mia : 'Ikai, ko 'eku tu'u 'a'aku ia ke pou pou ki he 'Ene 'Afió. He 'oku 'asi nenefu 'a 'Ene 'Afió mo e fale 'o e Tu'i, 'i he'etau ng ue 'atautolu. 'Ikai ke tau fai 'etau ng ue. Mou lau, mou ki he *website* 'o sio ki he me'a ko ení, 'a e tu'unga ko 'oku 'i ai hotau ki'i fonuá. Pea 'oku mau faingata'a'ia e Pule'anga ko ení he 'aho ni, 'i hono feinga'i pe ko e h e me'a 'e vete'aki e palopalema ko ení. Kuo hake 'uta, 'a e fa'ahinga ko 'oku tau p , hang ha kuká he fonua ni. Pea 'oku faingata'a ke tau hanga 'o veteki.

Kole ki ha fetokoni'aki ke tau'i e faito'o konatapu

'Oku ou kole atu, Hou'eiki. Mou tokoni mai. Mou tokoni mai he 'oku faingata'a'ia e kakaí. Na'e lea e tokotaha 'i he'etau fakataha, na'a ne talamai, 'i Nu'usila. Ta'elata ia he ha'u ki Tonga ni. Tonu ke ne ongo'i 'oku malu e fonua ni he 'aho ni. Pea 'oku tau 'osi, mou mea'i k toa e ngaahi 'uhinga. 'Oku tau fakalongoolngo ko ení, ka 'oku tuku mai p 'i hotau tafa'akí e palopalemá. Ko 'eku lea atu ko eni, Hou'eiki. Ko e motu'a ni 'oku 'ikai ke u toe.. si'isi'i ke u ma'u ha mal 1 , 'i hono fakakaukau'i e me'a ko ení. He ko e talu 'eku fe'ao mai mo e palopalema ko eni 'i he ta'u 'e 30. Te'eki ai ke tau lava 'o vete. Ko 'eku tohi e 'e 3, te'eki ai ke tali mai, 2013 eni. 'Oku tatali mai e kakaí ke tau fai ha ng ue ki he *drugs*. Ko e ' *network* ko eni 'oku lele holo 'itu'a, 'oku nau ivi lahi ange nautolu 'ia tautolu. Pea 'oku faingata'a.

Ko e fu'u me'a ko na'e toki ma'u 'i Nu'usilá. Tau nofo kitautolu 'i Tonga ni 'o fakakaukau ko hotau fonua ni 'oku malu mo me'a. 'Oku hoha'a mai a Nu'usila. Hoha'a mai mo 'Asitelelia. He

ko e nusipepa eni 'oku ou talaatú, kuo 'osi 'alu ia he *New Zealand Herald*, 'i he *Sydney Herald*, pea 'oku to e 'i ai mo e *website* 'e taha 'oku 'alu ai.

Ko ia 'oku ou kole atu, pea 'oku ou fakamolemole atu kia kimoutolu. He 'oku fai atu e lea ko ení, ka 'oku ou ongo'i, he ko e taimi lahi e motu'a ni, 'oku mole hono fakakaukau'i e me'a ko eni 'oku hokó.

Ko ia, Sea, 'oku ou 'oatu e fakamatala ko ení, ke fakamahino kiate kitautolu e Hou'eiki e Fale ni, kapau 'oku mou nonga kimoutolu mo mou fiem lie, 'oku 'ikai ke nonga e Kapineti ko ení, 'i he ' me'a ko eni 'oku hokó. Tu'o ua eni e fakataha mo e 'Ateni Seniale ko ení, mo 'eku 'eke ki ai, 'e fakah fakah mai. Tatali. Kei tatali p . Ko e tui 'a e motu'a ni, he 'ikai ke lava e 'Ateni Seniale ia 'o fai ha me'a. Ko 'ene me'a mai 'i Tonga ni 'oku fakafalalaki he'ene kaung ue, ke nau 'o fai e ng ue. Ko e h e me'a ko 'e tala 'e he'ene kaung ue ki aí, ko e me'a ia 'e tui ki ai.

Ko ia 'oku ou kole atu. 'Oku ou loto ke vahevahe atu 'a e me'a ko ení, ke tau 'inasi k toa ai ke tau fakakaukau k toa ki ai. Fai p 'e he motu'a ni 'a hoku fatongia. Lava eni 'eku ta'u 'e 30 tupu 'eku 'i he Fale ko ení, mo 'ene kei hoko p 'a e palopalemá, 'o toe kovi ange. Sea, 'oku ou kole atu ke mou fakamolemole p e Hou'eikí, he fakahoha'a 'oku fai 'e he motu'a ni.

'Eiki Sea : Me'a mai.

'Eiki Minisit Lao : 'Oku 'ikai ko e 'Ateni Senialé. Ko e Komisiona Polisi.

'Eiki Pal mia : U , kaikehe, ko e Komisiona Polisi. Ko e Komisiona Polisi, ka 'oku na feng ue'aki mo e 'Ateni Senialé. Me'a ko 'oku fai 'e he Komisiona Polisi, 'oku pau ke 'ilo ki ai e 'Ateni Seniale,

'Eiki Sea : Me'a mai.

Lord Tu'i' fitu : 'Eiki Sea, ko e tokoni p ki he 'Eiki Pal mia. Ko e ki'i fehu'i. Sea, 'oku ou kole fakamolemole ki he 'Eiki Pal mia. 'I he makatu'unga e tu'utu'uni 'a e Konisit toné, 'a e fakamavahevahe'i 'a e mafai. Ko e fatongia totonu 'o e Pule'angá, ko e tokanga'i 'a e malu 'o e fonuá. Pea ko e Fale 'o e feitu'u ni 'oku fatu ai 'a e Lao 'a 'oku faingata'a'ia ai 'a e Pule'ang , ke fai hono fakamaau'i e tafa'aki ko e Fakamaau'angá. Pongipongi ni, hang kuo tau si'i fuahia kitautolu, 'atautolu 'oku tau fa'u e Lao, 'oku 'ikai ke tau hanga 'o pule'i 'a e Pule'angá he *Executive*. Pea 'oku teke mai kia kitautolu. Ko tautolu ko e feitu'u p 'oku fakah mai e me'a ke fakamolomol lelei, mo e fa'u e me'a ke fakangatangata, pea toki 'i he tu'utu'uni 'i he mafai 'o e Pal mia, 'a e tu'utu'uni 'a e Pule'angá 'i he mafai 'o e Pule'angá. 'Io Sea ko e ki'i motu'a e 'oku fie me'a mai.

Veivosa Taka : Sea, ki'i fakatonutonu.

'Eiki Sea : Te ke fakatonutonu?

Veivosa Taka : Tapu mo e Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki 'o e Fale ni. Sea, ko 'eku ki'i fakatonutonu. 'Oku mo'oni p e me'a 'oku me'a ki ai e Hou'eiki, ka 'oku 'ikai ng ue e Laó. He ko e l volo 'i 'olungá, 'oku 'ikai ng ue ki ai e Lao ko 'a e Pule'anga Tongá. M l Sea.

'Eiki Sea : 'Oku 'ikai ko ha fakatonutonu ia, Fakafofonga. Mahalo ko ho'o toe fakamafana mai p 'ekoe 'a e me'a na'e me'a ki ai e Pal miá. Pea 'oku hang p ko e

<006>

Taimi: 1040–1050

Lord Tu'i' fitu: .. hang p ko e tokoni 'a e Minisit Laó, mei tangi au ko u 'ilo'i ko u kaung hia. Ta ko ko e Komisiona ia kae fakamaau'i e kupu ia 'e taha he ngaahi fa'unga fika 3 'o e mafai 'o e Pule'angá. Pea mo e uá p , hang ko e me'a na'e me'a ki ai e Palemiá ke fai mo tau a'u ki ai, ko e h ha'o me'a ki he fokotu'utu'u ko eni 'o e fakah lotó. He ko e me'a ia na'e tokanga ki ai e 'Eiki Pal mia, pea toki hu'u mai ai e ' me'a ia ko ení, fatongia p ia, tapu mo e Palemiá ke ne hanga 'o loka'i e me'a 'oku loka'i pea fakaava e me'a 'oku fakaava 'i he laó. Pea ka 'oku 'i ai ha kakai 'oku nau fetuku mai ha faito'o konatapu ki he fonua ni, 'i ai 'etau ngaahi lao ki he ngaahi taulangá, 'i ai 'etau feng ueaki fakavaha'apule'anga mo e *Interpol*. 'U me'a he Pule'anga Fakatahatahá ke tau fetokoni'aki, pea ka ai ha vaivai, mo'oni p ko e ki'i fonua vaivai eni. 'Ikai te tau lava ta'ofi e h , he 'oku oma ange 'a muli ia. M l eni ia kuo tau mai 'etau ki'i vaka he 'aho ní ke lava 'ave ha kiki ki Vava'u. Kuo kamata ke nounou 'a tahi he ' me'a fekau'aki ki he takimamatá ke talitali e ngaahi, m l kuo a'u mai eni e vaka he 'aho ni ke 'ave he ki'i kiki ki motu. Ka ko e fanga ki'i me'a iiki peh Sea, 'oku fe'unga p ia hang ko e ngaahi fakataha lalahi ko eni te tau tali ko ki aí. Tau atu mo 'etau me'a 'i Tonga ní, 'ikai ke tau lava tautolu 'o tau fangatua mo m mani 'i he ngaahi fakataha lalahi. 'A eni te tau tali he ngaahi folau ko , hoko ho'o ' l pootí. Ko u kole p ki he Palemiá, mo'oni 'aupito. Ta'u l loa 'ene ng ue hení, faka'ata'at p ko e anga ia e m maní 'oku pau ke fononga nga'ahoa ai p me'a kotoa. He 'ikai ke 'i ai ha m mani 'e m 'oni'oni. Ka ko e ng ue kuo ke faí Pal mia, ko u fakam l atu kiate koe. 'I ai e ngaahi me'a 'oku ' ' ai, 'i ai e ngaahi me'a 'oku ta'ofi, ka 'oku lave'i p 'e he motu'a ni, 'oku toka mai e finangalo e Tu'í ki he ng ue 'oku ke tatakí. Pea 'oku ou kole atu, k takí ke lahi, ko e me'a ia 'oku ui ko e tamai, me'a ko e taki. He 'ikai v lelei ai p hoto ki'i 'apí he 'aho kotoa. Ala ki he fu'u va'a mokofuté, fai mo taa'i atu ha feitu'u ke ki'i makini. Ko e me'a p ko e lahi ho'o fa'a me'a atú, tuku ia, tuku ia. Ala ki he laó ka ke ki'i m nava lelei he efiáfí ni. Ka ko u fakam l atu Sea he ma'u taimí...

'Eiki Sea: M l . 'Eiki N pele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaea: M l Sea. Sea 'oku ou fakam l atu ki he me'a 'a e 'Eiki Pal mia. Pea 'oku 'i ai 'a e pou pou lahi atu ki ai. Ko u lave'i Sea 'oku me'a 'a e Minisit Laó ke fai hano tokonia 'a e tafa'aki faka-polisí. Pea ko u fokotu'u atu Sea, kapau 'e tali 'e he Kapinetí ke tau hoko ai leva ko e kau komisoni kitautolu, ke tau tokoni ki he Pule'angá 'i hono le'ohi e ngaahi tafa'aki ko ení. Ko e 'uhingá he ko e tokoni ia ke lava mahalo 'oku 'uhinga mai ki ai 'a e Palemiá ke tau puke kakaf 'i he taimi ko ia 'oku tau ng ue aí. Ka tau fakatokanga'i 'oku nau fai ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke taau, faka'at ke tau lava ke puke ke tokoni'i he ngaahi tafa'aki ko ení, 'uhinga ko e tafa'aki ia 'a e Potung ue Polisí.

Veivosa Taka: Sea ke u ki'i tokoni atu p Sea.

'Eiki Sea: Ke tali e tokoni ko ení.

Lord Vaea: M 1 Sea.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Sea, tapu mo e Fale ‘eiki ni. Sea, ko u poupou ki he me’a ‘oku me’a ki ai e Hou’eiki ka ko e ki’i tokoní, ‘e to e palopalema ange ng ué ‘i he me’a ‘oku tau fakahokó he ko e ‘uhingá kapau ko e fu’u tama tila au, ka u ka to e tokoni ki he ng ue ko ‘e to e palopalema ange. Mahalo ko e tokoní ia Sea.

Eiki Sea: M 1 .

Lord Vaea: Sea ko e ‘amanaki foki ke ngata p ‘i he Fale ‘o e Feitu’u na, kapau ‘oku to e tila ‘a Ha’apai 13 ia Sea, ‘oku ‘ikai ke totonu ke hoko ia ko e M mipa e Falé mo fakafofonga’i ‘a Ha’apai ‘i he tu’unga ko ia. Ko ia ko e ki’i tokoní atu p ia ki he Kapinetí, na ‘oku ‘at p ke mau hoko ko ha kau polisi ke tokoni’i kinautolu. M 1 Sea.

Eiki Sea: M 1 .Fika 2 N pele Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu’u na Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Tapu atu ki he ‘Eiki Pal mia kae ‘uma’ e Hou’eiki ho Falé ‘Eiki Sea pea kole p Sea ke u h fanga atu p he fakatapu kuo ‘osi hono aofaki ‘e he Feitu’u na he pongipongi fakakoloa ko eni. ‘Eiki Sea ‘oku hoko ma’u p foki e lotú, ko e kongia ia e mo’ui e kakai e fonua ni ‘o a’u ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea. Kamata’anga e uike, fai ‘etau lotu, ‘aneuhu. Fakamolemole p Sea he’eku t muí ko u fanongo mai ki he ma’opo’opo e Falé, ko ‘emau Tamai ‘oku ‘i h vani ke tapuh ho huafa. Pongipongi ni ‘oku me’a mai e ‘Eiki Palemiá pea ‘oku ongo ki he kupu kotoa e Falé ‘o a’u ki he Feitu’u na. Koe’uhí ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e palopalema ‘i he fonua ni pea ‘oku mata mai p ‘oku fofonga mai ‘oku ‘ikai malava ke a’u ki ai e mafai ‘o e ‘Eiki Pal miá ‘Eiki Sea.

He ‘ikai ke tau lava ‘o ‘alu fakataha ‘ata’at p mo e leleí ka kuo pau p ke ‘i ai e kovi. Ka ‘oku tau matu’aki feinga ma’up ki he leleí he ko ia te ne hanga ‘o tataki kitautolu ki ha tu’unga ‘oku sai ai ‘a e fonuá ‘Eiki Sea. Ko e me’a ko ‘oku me’a’aki ‘e he ‘Eiki Pal mia he pongipongi ni ‘Eiki Sea, ‘oku mo’oni e ‘Eiki Palemiá ‘oku ki’i fuofuolao ‘o fekau’aki ko eni pea mo e paasipootí ‘Eiki Sea. Pea ‘oku kau p ia he kaveinga ‘oku me’a mai e ‘Eiki Pal mia ‘o e ‘ahó, feinga ke kumi ‘a e founa hono ng ue fai hala’aki hono ‘ave paasipootí. ‘Ikai ke u to e manatu au ‘Eiki Sea ha kongia kimui ni ‘Eiki Sea na’e to e fai ai ha fakatau paasipooti ‘o hang ko e me’a ko ia na’a tau onгона kimu’á hang ko e me’a na’e teke ‘e he ‘Eiki Pal miá. Ko e ‘aho ní, ko e me’a p ‘oku tau onгона he taimi ni ‘oku fakalao p ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha paasipooti ke fakafo’ou ‘Eiki Sea. Ko e mafai p ia ‘oku ngata ki ai e ‘Eiki Pal mia ke fakafo’ou ha paasipooti *diplomatic* ‘oku ‘i he laó p ia ‘Eiki Sea pea ‘oku fakalao p ia ‘Eiki Sea.

Ka ‘oku ongo foki koe’uh na’e fai e fu’u fakamole ko e 300,000 ‘o ‘ave ki he kau polisi ke fai’aki hono vakai’i e me’a ko ení ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke u tui ki he fakamatala peh ‘oku ‘ikai ke ng ue e laó ki ha ni’ihi ma’olunga he fonua ni. Mole ke mama’o. ‘Oku ou kole atu ke to’o mu’a ‘a e fa’ahinga tutututu peh loto e kakaí ‘o peh ‘oku ‘ikai ke, ‘ikai, ‘oku hala ‘aupito ‘aupito. Kapau ‘e mai e ngaahi fakat t mo’oni ‘Eiki Sea, lolotonga hoko ni pea ‘oku kei fai p ‘a e hopo ki he ni’ihi ‘i he Fale ni ‘Eiki Sea, fel ve’i mo ha ngaahi ng ue ta’efakalao ‘Eiki Sea. Ka ma’u ha taha ‘i he Fale ni ‘oku ke lele lahi, ‘oku hiki tikite koe. Ko e ng ue ia ‘a e laó, pea kapau ‘oku ‘ikai

ke hiki tikite koe, 'oku tonu ke vakai'i koe 'oku 'i ai ho'o founa 'au pea mo e polisi 'oku malava ke tukuange ai koe mei he feitu'u ko , 'a ia na'a ke fai ai ko maumau laó ko e lele lahi 'Eiki Sea. Ka koe'uhi ko e ta'u eni 'e tolungofulu 'a e me'a mai e 'Eiki Palemiá 'oku 'ikai ke lava ke kumi e paasipootí, ko e fekau'aki, 'oku mahino mai ko hono toutou fakafo'ou, 'oku 'i he mafai p ia e 'Eiki Pal mia ke ke toutou fakafo'ou ha paasipooti *diplomatic*. Kuo 'i ai e ni'ihi mei Fisi ko u hanga....

'Eiki Pal mia: Ki'i fakatonutonu atu e Feitu'u na.

'Eiki Sea: Fakatonutonu. 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Mahalo ko u fokotu'u atu ki he Feitu'u na ke ke me'a mai he tukú ka u 'atu, 'oku 'ikai ko ha me'a eni ia 'oku fekau'aki mo e toutou fakafo'ou. 'Oku kau p ia ai. Ko e lahi tahá p seti 'e 98. Ko hono 'oange 'o e paasipootí ki he ni'ihi 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane totonu ke nau 'ange ki ai. Ka 'oku ke tokanga mai koe he fakafo'ou. 'Oku ou kole atu.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki, Sea, ko ia, ko e me'a ia na'a ke me'a'aki 'aneuhú. Ko e 'i ai e tama 'e taha 'oku toutou fakafo'ou. 'Io 'oku mafai 'a e Feitu'u na p ko ha Pal mia 'o e 'ahó ke ne fai ha fakafo'ou, ko e tu'u ia 'a e laó. Ko e paasipooti ko ia 'oku ke me'a maí 'oku toutou 'oangé ia ki ha ni'ihi, tonu ke vakai'i ia 'Eiki Sea. Kumi pea vakai kapau 'oku ta'efakalao hono 'oange paasipooti ko eni pea 'omai 'o hopo'i e ni'ihi ko iá he tu'unga ta'efakalao ko ia.

'Eiki Pal mia: Sea ko u kole atu mu'a ki he Fakafofonga ko eni, ko e fakamatala eni 'oku 'iate au. Ko e 'uhinga p ke tau nounou. Malanga mai he *drugs*.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, 'oku ke, ke malanga mai e Feitu'u na.

'Eiki Sea: 'Eiki Pal mia. Mo ki'i me'a hifo angé. Faka'osi mai.

'Eiki Pal mia: Tuku e me'a 'oku tonu ke ke malanga mai ai pea ke malanga mai koe he me'a ko eni 'oku mahinó.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikaí Sea, te u lave atu ki he me'a ko eni. Ha me'a 'oku ke tuput maki pongipongia aí. 'Ai pea ke fai ha'o lotu he pongipongi pea ke me'a mai ki he Falé ko e 'uhinga ke ke ongo'i e laum lie 'Eiki pea mo e me'a 'oku ou lave ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mo me'a angé ki laló. Mo me'a ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'oku ou 'ilo p 'e au e me'a 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Palemiá fekau'aki pea mo e *drugs* 'Eiki Sea. Pea teu lave atu ki ai 'Eiki Sea. Ka ko u tokanga ki he paasipootí hono toutou 'ohake 'Eiki Sea. 'I ai e ni'ihi mei Fisi ko u talanoa mo ia, 'i ai e lao ia 'oku lava p 'e Fisi ia 'o fakatau e paasipootí ki ha taha p . Ko e fonua fakatemok lati eni. Koe'uhi 'oku 'i ai foki 'enau lao 'a nautolu ko e *free hold* 'Eiki Sea. Pea kapau 'oku lava ia 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: (*mate maika*)

Lord Tu'ilakepa: Sea,..

'Eiki Sea: 'E 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: .. 'oku ngalikovi e Fale Tu'í ho'o ng ue mo e Pule'anga ko ení.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku f f Feitu'u na, 'a e ngaahi fakamo'oni 'oku ke ma'u ki he Fale Tu'í 'o fekau'aki mo e ... ko e h e me'a ko ena 'oku ke fai ko ia.

'Eiki Sea: 'E Hou'eiki, mou me'a hifo angé ki laló. 'Oku 'ikai ke sai. Tau fe'unga. 'Oku 'ikai ke fiema'u ke to e fai ha feme'a'aki. Ko e me'a ko ena na'e, 'oku mo'oni, mo'oni. Me'a hifo. Ko e ngaahi me'a ko ení 'oku fekau'aki pea mo e *drugs*,....

<001>

Taimi: 1050-1100

'Eiki Sea: 'oku, na'e ai foki e vaka na'e mai ko ena na'e ha'u mei *South* 'Ameliká. 'A ena na'e ma'u 'i Vava'ú. Ka 'oku fakatauange p na'e 'ikai ke ng ue'aki he mitiá e me'a ko iá ke peh 'oku ha'u ko e to e *drugs* ia na'e 'omai ki, ko 'ene 'auhia, ma'u ia he matangi mo e me'á 'o si'i ... Kae kehe 'oku

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole tuku mu'a ke mau lave atu ki he me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai he 'oku 'i ai 'a e tohi fehu'i 'oku 'ave ki he Pule'angá 'o fekau'aki mo e me'a ko ena he *drugs* 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ...

'Eiki Sea: Pe'i faka'osi mai.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou kole atu ki he Feitu'u na. 'Oku totonu ke fai 'e he 'Eiki Pal mia ha vakai'i e me'a ko eni 'oku fekau'aki pea mo e me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. Kuo 'osi mea'i 'e he M mipa he Fale ni pea ko u 'osi lave'i 'oku 'i ai 'a e ' tohi fehu'i 'oku 'oatu ki he Hou'eiki Minisit fai mai ha'amou tali 'apongipongi Sea 'o fekau'aki mo e me'a ko ení 'i he vave tahá.

Tokanga ki he lakanga Komisiona Polisi he fonua ni

He 'oku mau hoha'a he 'oku mo'oni 'a e 'Eiki Pal mia, Komisiona Polisi ko e h ko 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Komisiona Polisi he fonua ni. Na'e ai e taha he Komisiona Polisi na'a ne fai 'a e tukuange 'a e polisi l kooti 'Eiki Sea ta'efakalao he fonua ni pea nofo ia he malumalu ko eni 'Eiki Sea. Taimi ko na'e atu ai 'a e fakatotolo ki he fakatotolo'i 'a e me'a ko eni 'osi hanga 'e he Komisiona Polisi ia 'o fakangatangata mai p 'a e kau fakatotolo 'o 'ikai ke kau 'a e tokotaha ko ení 'i hono lave'i 'o e me'a ko eni 'Eiki Sea.

'Oku mamahi'ia homau laum lie 'i he ngaahi ng ue hala peh he fonua ni 'Eiki Sea. Ko e me'a ia 'e 'Eiki Pal mia 'oku tonu ke tau hanga ki ai. Na'a 'oku fu'u fa'ifa'iteliha 'a e Komisiona Polisi hono fatongiá he fonua ni. Ke fakafoki ki he Minisit Polisi ke ho'ata mai 'Eiki Sea 'a e ng ue

lelei mo e pule lelei 'oku teke he Pule'anga ko eni. Pea 'oku fu'u fuoloa 'a e ng ue 'a e ni'ihl ko eni 'i loto 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku 'alu ke toe le'o lahi homau le'ó koe'uhí he 'oku mo'oni 'a e me'a ko eni 'oku 'ohake 'i he pongipongi ni 'Eiki Sea.

Fai mo vakai'i e ni'ihl ko eni pea 'osi ko íá pea nau nofonofo p nautolu he ng ué. Ha'u e Komisiona Polisi me'a tatau p tapu ange mo kinautolu 'oku nau 'oange 'a e me'a tatau p ko e Komisiona pea toe aafe 'a e Komisiona Polisi mei he'ene ng ue faitotonu 'o h ía mei he tu'unga lelei ko eni na'e tonu ke 'i ai 'Eiki Sea.

M teni Tapueluelu: Sea kole p fakamolemole pe 'e laum lie lelei 'a e 'Eiki N pele ke u ki'i tokoni atu ki ai ki he kaveinga 'oku 'ohake.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Tokanga ki he mafia e Komisiona Polisi & Minisita Polisi

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea m l ho'o laum lie ki he pongipongi ni pea ko u 'oatu 'a e fakatapu ki he 'Eiki Pal mia pea peh ki he Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu atu ki he Hou'eiki N pele kae peh ki hoku kaung Fakafofonga. 'Eiki Sea ko e kaveinga 'oku 'ohake 'i he pongipongi ni fekau'aki mo e faito'o konatapu ko e kaveinga 'oku loloto. Pea 'oatu 'a e tohi fehu'i 'a e motu'a ni ki he 'Eiki Minisit Polisi pea ko 'eku fie fakalavelave nounou atu p 'Eiki Sea kae tuku mu'a ke toki 'omai e talí. A'u ki he 'aho ni mahalo ko u tui ko e m hina eni 'e tolu Sea te'eki ke tali mai 'a e tohi fehu'i ko íá.

Ko e 'uhinga na'a ku hanga 'o 'ave ai 'a e tohi fehu'i 'Eiki Sea he 'oku 'i ai 'a e fakamatala 'oku ma'u. Pea 'oku ou loto ke 'omai 'ene fakamatala tali ko mei he kau polisi p 'oku tatau mo e fakamatala 'oku mau ma'ú. Pea 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku poto 'aupito 'a e kau polisi. Tukuphifo 'e he 'Eiki Minisit 'a e tohi fehu'i ki he Komisiona Polisi tukuhifo 'e he Komisiona Polisi ki he kau polisi fakatotoló, puke ia 'enautolu ai 'a e tohi fehu'i. Ko hono 'uhinga 'oku tapu ke kau 'a e Minisit Polisi 'i he ngaahi me'a fakatotolo. 'A ia ko e fehu'i 'oku ou 'oatu 'oku 'ikai ke ne 'ilo ia 'e ia tapu mo ia 'Eiki Sea.

Pea 'oku ou taki 'a e tokanga na'e 'i ai 'a e me'a 'a e 'Eiki N pele ko eni 'a Vava'u fekau'aki pea mo e Fale ni. Ko e Fale fatu lao eni 'Eiki Sea. Pe 'oku tatau ai p ía pe ko hai 'e Pule'anga 'e fihia 'i he palopalema tatau he 'oku loka'i e mafai mei he Minisit Polisi ka 'oku tau fie ma'u ia ke tali ui kakato ki he Fale ko eni 'Eiki Sea. Lolotonga 'oku fakakonga 'a e mafai ai 'Eiki Sea 'oatu ko 'a e tohi fehu'i ki a' kalokalo holo p Komisiona ia. Ko hono 'uhinga 'oku ne 'ilo 'oku 'ikai ke mafai 'a e Minisit Polisi ke tuli ia he ng ue ko e mafai 'oku 'ave ia ki he Tu'í. Pea 'oku 'ikai foki ke si'i ' fio'i mai 'e he Tu'i 'etau feinga holo ke malu'i ia mo hono Falé mo e ongoongo e fonua ko eni 'Eiki Sea.

Ko ia 'oku longo holo ai p 'a e kau polisi ia mo e tohi tangi mo e tohi fehu'i 'a e motu'a ni 'Eiki Sea. He 'oku nau poto foki 'Eiki Sea. He ka 'omai ha tohi tali 'oku tohi'i 'uli'uli ...

‘Eiki Minisit Lao: Sea ka u tokoni atu mu’a kae fakanounou.

M teni Tapueluelu: ‘Oku ‘ikai ke u tali e tokoni ‘Eiki Sea, ‘ikai ke u tali ‘a e tokoni nau toki tali mai ‘enautolu.

‘Eiki Minisit Lao: Ko ‘eku tokoni p ‘aku ...

M teni Tapueluelu: ‘Ikai ke u tali ‘a e tokoni.

‘Eiki Sea: ‘Ikai ke tali ‘a e tokoni ‘Eiki Minisit .

M teni Tapueluelu: Ko e ‘uhingá ‘Eiki Sea kapau te nau tohi’i ‘uli’uli hinehina mai ‘enau tali ‘o ‘omai ki heni ...

‘Eiki Minisit Lao: Fakatonutonu ...

‘Eiki Sea: ‘Ikai ke tali ‘a e tokoni ...

M teni Tapueluelu: ‘Oku ‘ikai ke tali ko ‘etau founa ng ue eni kapau he ‘ikai ke u tali ‘oku ...

‘Eiki Minisit Lao: Fakatonutonu.

‘Eiki Sea: Fakatonutonu, fakatonutonu.

‘Eiki Minisit Lao: M 1 .

M teni Tapueluelu: ‘Ai mai ‘a e fakatonutonu ‘oku hala.

‘Eiki Minisit Lao: ‘Oku ‘i ai ‘oku teuteu mai ‘e h mai p ia he to’u Fale Alea ko eni ‘a e fakatonutonu e laó ke fakafoki e ‘u me’a...

M teni Tapueluelu: ‘Oku ‘ikai ko ha fakatonutonu ia Sea.

‘Eiki Sea: M 1 .

M teni Tapueluelu: Kae kehe kuo lava atu.

M teni Tapueluelu: Ko u kole atu ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga ‘oku nau kalo ai he kapau te nau tohi’i hinehina mo ‘uli’uli mai ‘enau tali pea hala mo e fakamatala ‘oku ma’u ‘e ma’u leva ‘oku ‘i ai ‘a e tokotaha ‘oku loi ‘i loto. Kuo mau ‘osi *engage* ‘a e ngaahi *agency* ‘i muli ke nau tokoni hono fakatotolo’i e palopalema ko ení ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ou tui ko e ‘uhinga ia ‘oku nau, ‘osi ‘ilo ia ‘enautolu ka ‘oku nau longo mo e tali. Ka ‘oku mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki N pelé ‘Eiki Sea. ‘Oku ou kole atu tau fakakaukau’i e tu’u e lao he ko e me’ang ue

ia 'oku pule ki ai 'a e Fale ko ení. He 'e tatau ai p ia p ko hai 'e Pule'anga 'e tatau ai p pe ko hai 'oku Minisit Polisi ka 'oku si'isi'i e mafai 'oku 'i ai ...

'Eiki Minisit Mo'ui: Sea ...

M teni Tapueluelu: Va'inga e ...

'Eiki Minisit Mo'ui: Ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga.

M teni Tapueluelu: Tali ai leva Sea he na'u fokoutua he uike kuo 'osi pea ne tokoni'i au

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit .

Mahu'inga ke fakapotopoto feme'a'aki 'i Fale Alea

'Eiki Minisit Mo'ui: (mate *sound*) ko 'eku ki'i tokoni p 'a'aku Sea ... ko u tui p au 'oku *unfair* ... he 'oku 'ikai ke me'a heni 'a e 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Sea: Ko ia.

'Eiki Minisit Mo'ui: Ke fai 'a e fakama'ala'ala. 'Oku ou tui 'oku mahu'inga p ke ki'i fakapotopoto p 'etau ngaahi me'a ko eni na'a 'oku 'osi 'i ai ko ha tali ia 'oku te'eki ke 'omai kae tukuange ha faingam lie mahalo 'e me'a mai p Sea.

'Eiki Sea: Mo'oni 'aupito 'Eiki Minisit Mo'ui.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea. Fakamolemole p ki he Minisit Mo'ui mahalo na'e 'ikai ke ke me'a heni. 'Osi me'a'aki 'e he Minisit ko eni 'oku t kehekehe hono fatongia mo e fatongia 'o e Komisiona Polisi ki mu'a p 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga ko hono 'ohaké 'Eiki Sea fekau'aki mo e fatongia 'o e Komisiona Polisi 'Eiki Sea.

Fifili na'a kuo taimi ke 'i ai ha Komisiona Polisi Tonga

Ko e fehu'i 'e taha. F f si'etau m tu'a Tonga ? Kuo fe'unga nai ke 'i ai hatau m tu'a Tonga ke nau 'i he fatongia ko eni 'Eiki Sea. Ko e fehu'i pe ia 'oku 'oatu ki he Fale ke mou me'a ki ai. He kapau 'e 'i ai ha taha Tonga 'e hoko ki he fatongia ko eni 'Eiki Sea 'i he'eku fakakaukau mo 'eku a'usiá 'e lava 'e he tokotaha ko eni 'o tuku e ni'ihi ko eni 'oku nau fai e me'a ko eni ko e 'ave 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke... pea ko e me'a ko 'oku hoha'a ki ai 'a e fonua ni 'o tautaut fito ki he Fale 'Eiki ni ko u tui 'e 'i ai 'a e Komisiona Polisi Tonga te ne lava 'o liliu eni. Ko e ha'u ko 'a e p langí 'i he taimi mo e taimi 'ikai ke si'i lave'i he 'e p langí ia 'a e, ko 'ene a'u mai p kuo 'unu'unu atu leva e ni'ihi ko eni. Talaange ko e me'a eni na'e malava ko e me'a p eni na'e hoko. Pea toki nofo leva 'a e tangata'eiki mulí ia ai.

Poupou ki he Pule'anga ke tau'i e faito'o konatapu he fonua ni

Ko e Tonga kuo ne 'osi lave'i lelei p 'e ia 'a e me'a kotoa 'i he fonua pea mo ha lelei fakalukufua 'Eiki Sea. Ki'i fuoloa 'Eiki Sea tatau tofup 'a e paasipootí ia mo e founa ng ue ko eni 'Eiki Sea 'oku mau lave atu ki ai 'Eiki Sea. 'Eiki Sea fakamolemole p ki he Feitu'u na hono 'ohake ka 'oku totonu ke fai hano fakakaukaua 'a e ki'i kulupu toko si'i ko eni 'Eiki Sea. 'Osi fai e f tohi'aki t atu ki ai 'oku 'ita mai ia he telefoni fekau'aki mo hono 'eke atu 'a e me'a ko eni ki Vava'u 'Eiki Sea. 'Eiki Pal mia 'oku mau poupou atu 'oku 'ikai ke mau tui 'oku totonu ke 'i ai ha me'a ko e *drugs* he fonua ni. 'Oku 'ikai ke totonu ke 'i ai ha me'a peh he fonua ni 'Eiki Sea.

Pea 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku fu'u lahi hono toutou 'ohake ma'u hala e Hou'eiki 'o peh 'Eiki Sea 'oku ou kau hono poupou'i e me'a ko eni Sea. Mole ke mama'o. Kapau na'e 'i ai ha me'a peh 'Eiki Sea 'oku totonu ke fakalaka hoku fungavaka hoku Falé 'a'aku he fa'ahinga fale ko eni 'oku langa mai he tu'a fale ko eni. Ka 'oku ou kole atu ke 'oua fa'a 'ohake e me'a ko ia 'Eiki Pal mia pea ke tu'ut maki ai kuo 'osi 'a e ngaahi fakamatala kuo 'omai ki he Fale ni 'Eiki Sea. Ka 'oku ou tui p 'Eiki Pal mia he 'ikai ke 'osi ia ki he Feitu'u na he 'oku ke tuput maki p 'a e Feitu'u na ia he motu'a ni pea 'oku lahi ho'o 'ohake 'o peh 'oku ou fie'eiki ko 'Eiki Sea. 'Ikai ! Ka 'ofa fonua ia kuo tala kuo fie'eiki pea ka mamahi'i fonua ia kuo tala ko u m fisi.

'Eiki Pal mia: Sea k taki ko 'eku ki'i tokoni atu p ki he ...

Lord Tu'ilakepa: Pea kuo lahilahi e ni'ihi 'i he fonua ni kotoa he'eku takai 'oku nau talamai ko e me'a ia 'oku me'a'aki he 'e 'Eiki Pal mia 'o kau ki he motu'a ni. 'Eiki Pal mia 'oku ou 'ofa atu au ki he Feitu'u na pea 'oku ou fakatauange ke 'osi ho taimi 'oua na'a faifai ange kuo ke tengetange 'o maumau ai ho fatongia.

'Eiki Pal mia: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Vakai he pongipongi ni 'Eiki Sea kuo fola mai he 'e 'Eiki Pal mia 'ene faingata'a'ia 'oku m hino mai 'oku 'ikai ke ne toe lava 'o fai e fatongia. Pea ko e tu'unga ia 'oku totonu ke tau tokoni ko e h e me'a 'e fai.

'Eiki Pal mia: Sea ko 'eku...

Vili Hingano: Sea ki'i tokoni p .

'Eiki Pal mia: K taki p Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Hang p ko e me'a ko na'a ku lave ki ai 'anenai kapau na'e 'ikai ke toe 'i ai ha me'a peh na'e 'omai 'i he ta'u ni he 'ikai ke u toe tokanga ki ai. Ka koe'uhí ko e me'a ko eni na'e toki hoko 'i Nu'usilá ko e 'uhinga p ia 'oku ou toe 'ohake ai p ke m hino 'oku kei hokohoko atu p me'a 'o a'u mai p ki he 'aho ni. Ko e 'uhinga ia 'eku lave ki ai.

Lord Tu'ilakepa: Ko e mo'oni e Feitu'u na. Ko e me'a ko 'oku hoko ko eni ki Nu'usilá. Mou mea'i kapau na'a tau tali 'a e fo'i lao ko eni he toutai 'oku 'i ai e fel l ve'i 'a e ni'ihili liliu Tonga ko eni he ko nautolu na'a nau hanga 'o fakafou e me'a ko eni 'a e motu'a Tonga 'Eiki Sea. Hao nautolu kae si'i u sia 'a e motu'a Tonga ia. H leva e tu'unga 'e a'u ki ai ? Kuo ngali 'o peh kuo hanga 'e hotau kakai 'o f tuku mai. 'Ikai ! Ko e kakai Tonga liliu Tonga ko nautolu na'a nau fai e ngaahi me'a ko eni 'Eiki Sea. Pea 'oku tau faka'amu ke tau ' ' ange e fonua kotoa. Kau Fakafongonga mou ' ' fai hotau fatongiá ke tokoni ki he 'Eiki Pal mia he kuo tukuaki'i 'oku fu'u lahi hono 'omai e me'a ko eni ki he fonua ni.

Ka nau faka'amu ke puke e ni'ihili ko eni. Koniteina ia na'e fou ia mei tu'a 'oku 'ikai ke kau ia 'i he polokalama f tuku koniteina ko eni 'a e kautaha koniteina ko ia. Toki ofongi p kau ng ue nau 'ohovale na'e 'i ai 'a e fel ve'i 'a e owner ia mo e ni'ihili muli ko eni 'Eiki Sea. Mou me'a ange ki ai ki he fakatu'ut maki. Ko f fu'u kilo 'e 200 na'e ma'u 'i Vava'u ? Nau f tukuaki 'omai e fakamatala ta'efalala'anga pea mei he 'Ateni Seniale na'e 'ave 'o faka'auha. Ko f 'a e certificate ko ia ke fakapapau'i'aki e 200 na'e faka'auha ? Ko e fu'u me'a ko ia 'Eiki Sea mahalo he'etau tui 'oku hang p ha mahoa'a ko e 'ave p 'o nusi 'i tahi v teki pea 'osi. Ko e h hono toe v teki fakatekinikale fakapoto 'oku mou fai 'emoutolu Minisit Lao pea mo e Tokoni Pal mia ki he 200 ko eni.

'Eiki Minisit Lao: Sea ko e ha'u e, 'oku 'ikai ke u, h fanga he fakatapu ko e volota ko eni 'osi 'etau houa haafe 'etau houa 'e taha ko eni ne ma'u 'e ia 'a e vaeua.

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki tau ki'i m l l ai.

(Na'e m l l 'a e Fale.)

<002>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (Lord Tu'ivakan)

'Eiki Sea: Ha'apai 12 me'a mai.

Vili Hingano: M l Sea. Fakatapu atu ki he Feitu'u na m l ho'o laum lie lelei ki he pongipongi ni ho'at ni. Fakatapu atu ki he 'Eiki Pal mia, Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Kapinetai, Hou'eiki N pele 'o e fonua kae 'uma' 'a e kaung Fakafongonga 'at ki he motu'a ni ke lave atu p ki he kaveinga ko eni kuo fai ki ai 'etau f me'a'aki 'i he pongipongi ni Sea.

'Oku 'i ai 'a e mahu'inga'ia 'i he motu'a ni 'i he f me'a'aki. Pea 'oku 'i ai 'a e m fana pea mo e momoko 'i he taimi tataua Sea. 'Ikai ke 'uhinga e momoko ia ko e momoko e 'eá pea mo e 'uhá. Ka ko e 'uhinga ko e ngaahi me'a 'oku lave'i he motu'a ni kuo fai ki ai e f me'a'aki pea 'oku fie fokoutua hake ai ki 'olunga ke kau atu ki hetau ng ue ko eni 'oku fai ko eni 'i he t langa 'i he

ngaahi me'a ko eni. He 'oku ou tui 'oku mahu'inga ke 'oatu 'a e ngaahi fakakaukau kehekehe pea toki fai ai p ngaahi faitu'utu'uni 'a ho'o Fale 'Eiki Sea.

Mahu'inga ke fakapolofesinale 'a e feme'a'aki 'oku fai 'i Fale Alea

Sea 'oku ou fiefia 'aupito pea 'oku ou tui 'oku ou pou pou lahi ki he me'a ko eni kuo me'a mai 'aki 'e he Minisit Mo'ui 'a e mahu'inga 'a e fakapotopoto 'a e f me'a'aki 'oku tau fakahoko 'i he'etau Fale ni. Ko e 'uhingá ko e fakahoko fatongia 'i he l volo fakap fesinale 'oku totonu ke taki ai hotau Falé. Pea 'oku 'ikai ke u pou pou' i au ha tafa'aki p te u tukuhifo ha tafa'aki Sea ka 'oku ou tokanga atu p au ko e 'uhingá ko e tu'unga 'etau fakahoko fatongia 'oku mahu'inga 'aupito ke tau taa'imua 'a e Fale ni 'i he fakap lofesinale 'a e f me'a'aki pea mo e fakahoko fatongia 'oku tau fai.

'Ikai tui ki he peh 'oku 'ikai malu 'a Tonga

Sea 'oku 'ikai ke u pou pou au 'a e *drugs* pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku fu'u taukei 'a'aku ki he me'a ni. Ka ko e anga p eni 'a e ma'u vaivai 'a e motu'a ni 'i he anga 'a e takai holo 'i he ngaahi fonua muli 'i he ngaahi ta'u lahi. Pea 'oku ou tui p au ia Sea 'oku mea'i p ia he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki M mipa ho Fale ni. Ko e *drugs* ko e 'alu eni ia ke ne hanga 'e ia 'o k pui 'a m mani k toa. Pea 'oku hang eni ia ko e folofola 'a e 'Eiki 'a e f hangahangai 'a e *drugs* pea mo e folofolá. 'A ia 'oku na meimei 'alu fakataha p naua ke na hanga 'o k toi k toa e fo'i m mani ko eni. Pea ko e ng ue ko eni ko 'oku fai 'i he lave'i 'e he motu'a ni 'oku fai 'e he kau m taotao 'i tu'apule'anga 'a hono fakatotolo'i ko ia 'o e *drugs* 'oku tukuange p ia ke *free trade* p 'ene 'alu holó 'a'ana. Pea 'oku ou tui 'oku kau 'a Tonga ni ia 'i he ngaahi *route* 'oku f 'ave'aki ai e me'a ko eni.

Pea 'oku ou 'ohovale au ia Sea 'i he tu'unga fakap fesinale 'oku 'i ai 'a e ng ue 'etau kau polisi Tongá. 'A e vave 'enau tau atu ki he ngaahi ng ue fakap fesinale ko eni 'oku fakahoko fakam mani lahi 'a hono fakatotolo'i mo hono tukuange e *drugs* ke 'alu ke a'u ki he ngaahi 'ulu'i feké ko e taimi ia 'oku toki fai ai 'a hono puké. Sea 'oku 'ikai ke u tui au ki he fakakaukau ko eni 'oku peh 'oku 'ikai ke malu e fonua ni.

Ko au ko u tui au 'oku malu 'aupito 'a Tonga ni 'i he tu'unga ko eni Sea. Ko e ngaahi *drugs* ko eni ko kuo ma'u 'i Tonga ni pe 'oku fakafou mai 'o fou mai 'i Tonga ni 'osi 'ilo'i k toa. 'Oku 'osi 'ilo'i ia mei 'Amelika 'oku 'osi 'ilo'i mei 'Aositel lia mo Nu'usila. Ka 'oku 'uhinga p hono tukuangé ke 'alu ke a'u ki he feitu'u p ko e tefito'i kautaha 'oku 'ave ki ai 'a e me'a ko eni pea toki fai mei ai 'a hono puke. 'Oku peh 'a e ng ue fakam mani lahi 'oku fai ki he me'a ko eni ko hono 'uhingá he 'oku 'ikai ke puke p ia 'a e fanga ki'i va'a iiki, 'osi m hino 'aupito e fanga ki'i me'a ia ko iá. Ui p ko e kau *runner* ka 'oku fiema'u ke 'alu ke tau 'i he ngaahi sino'i tefito'i 'ulu'i feke 'o e ngaahi kautaha f 'ave'aki koloa *drugs* ko eni pea toki fai mei ai 'a e ng ue 'a e kau polisi fakatotolo mo e me'a. Ka 'oku ou fiefia 'aupito he'eku lave'i he pongipongi ni ...

'Eiki Pal mia: Sea ka u ki'i, me'a 'oku tokanga ki ai. 'E Fakafofonga ...

'Eiki Sea: Me'a mai.

Vili Hingano: Ng ue lelei.

Eiki Sea: 'Eiki Pal mia.

Tui 'ikai malu & fefeka ngaue ke malu'i 'a Tonga mei he faito'o konatapu

Eiki Pal mia: 'Oku ke fakah mai 'i he pongipongi ni 'oku hala 'eku peh ko 'oku 'ikai ke malu. 'Oku ke fokotu'u mai 'e koe 'oku malu p fonua ni ia. Ko hono 'analaiso e me'a ko eni 'oku 'ikai ko ha 'analaiso he motu'a ni ko hono 'analaiso eni he 'e kakai mei muli 'a e anga 'enau sio mai ko ki he Pasifikí. Ko 'enau fakamatala 'oku nau peh 'oku 'asi lelei h . Ko e 'uhinga ko 'oku ng ue'aki ai 'a Tonga ni he 'oku 'ikai ke fefeka pea 'oku 'ikai ke malu 'a e tu'u 'a e system ke tau malava 'o ta'ofi. Ko e anga ia pea 'oku ou tui tatau au mo ia 'a eni na'a ku toki fakamatala atu 'anenai.

'Oku tau feinga 'a e Pule'anga ko eni mo kitautolu ke fa'u e system ke malu ke 'oua 'e lava 'e he fa'ahinga ko eni 'o h mai ki Tonga ni 'o faingofua. Ka 'oku ta t kehekehe ai ke talamai 'e koe 'oku malu ka 'oku ou fakah atu 'e au 'oku 'ikai ke malu. Pea 'oku 'ikai ko ha 'uhinga eni ke tau tukuaki'i ha taha. Ko e 'uhinga p ia he ko hono 'uhingá he ko eni kuo nau mai nautolu 'o ng ue'aki 'a Tonga ni. 'Oku 'ikai ke ng ue'aki atu ha fonua. Ko u fokotu'u atu ke ke sio ki he mape ko eni ko u ma'u ki he fakamatala ko 'o kau ki ai mahalo na'a tokoni atu kia koe.

Vili Hingano: M l . M l Sea.

Eiki Sea: Me'a mai.

Vili Hingano: Ko u faka'apa'apa lahi 'aupito ki he me'a ko eni 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Pal mia. Pea 'oku ou tui p au 'oku mo'oni p 'a e me'a ko eni 'oku me'a mai fakat fito mei he ngaahi me'a ko eni kuo 'omai mei mulí. Sea ko e 'uhinga p 'a e fakakaukau ia 'a e motu'a ni 'oku kei tu'unga malu p 'a Tonga ni he 'oku te'eki ke tau a'u kitautolu ki he tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'a Fisi 'oku 'i ai 'a Ha'amoá. Ko u fanongo au he pongipongi ni ko e ki'i kilo p 'e 200. Sea ...

Lord Tu'ilakepa: Sea 'ai ka u ki'i tokoni atu mu'a ki he Fakafofonga.

Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Ko e tokoni p ki he Feitu'u na fakamolemole. Ko e kilo 'e 200 ko e fu'u me'a lahi ia tapu mo e ... ko e ki'i lea ko ko e ki'i kilo ka 'oku, 'oku ki'i ongo ma'ama'a. 'Ai angé ke mamafa e me'a ko eni pea ko e me'a ko 'oku me'a mai ko 'Eiki Pal mia ko e fo'i fakamatala ia he 2009 mahalo pe 2008 fekau'aki ko mo e 'ikai ko ke malu 'a Tonga ni 'i he, 'osi taimi ke hanga 'e he Pule'anga ko eni 'o toe fa'u ke fefeka ange hono malu'i e fonuá ni kapau 'oku 'i ai ha me'a peh . Kilo 'e 200 'a eni 'oku mau hoha'a he Fale ni ko e fu'u me'a lahi. Ko hai 'oku ne ng ue'aki 'a e kilo 'e 200 ko eni? 'Oku ke mea'i 'oku mau 'osi fakatotolo'i 'o, me'apapango p ko e 'uhinga 'oku mau peh 'oku mau 'o kau he fakatotolo... ka 'oku mau fai hono faka'eke'eke pa'anga 'e 2 kilo 'Aositel lia fo'i kilo 'e taha.

Vili Hingano: M l .

Lord Tu'ilakepa: Pea ke liunga'aki leva ia 'a e 200 milionea e ki'i kau ni'ihí 'oku nau fai e me'a ko eni.

Vili Hingano: M l Sea. K taki p ‘e Fakafofonga N pele Vava’u ‘uhinga p eni ia he ‘oku fa’ a lave’i p he motu’a ni he’eku sio he TV ‘i ‘Amelika ki he fanga fu’u p leti. Ko e ‘uhinga ia ‘eku peh ko ko e kilo ‘e ua ‘oku ‘i ai e fo’i kilo ia ‘e 200 ko e ki’i milemila p ‘oku to’oto’o ‘o takitaki. Ko e fanga fu’u p leti ko eni Sea ko u talanoa ki ai mahalo ko ha p leti ‘e 10. ‘A e ‘uhinga ko hono tukuange ‘a e fanga ki’i me’a iiki peh ke ‘alu ke ma’u ai ‘a e p leti ‘e 10, 20, 30, 100 ko eni ‘oku ou talanoa au ki ai Sea.

Ko u tui p au ia Sea ‘i he me’a ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e f me’a’aki ‘a e Falé ‘oku mo’oni p ka ko ‘eku tu’u hake p au ia ke u poupou p au ki he ng ue ‘oku fai ‘e hotau fonua ni ‘e he’etau Potung ue Kasitomu ng ue lahi ‘oku nau fai ‘i mala’evakapuna ko uafu ko ‘etau Potung ue Polisi ‘oku nau fai honau t kuingata ‘i hono malu’i hotau fonua ni. Pea neongo kuo ‘omai ‘a e ngaahi l pooti pea mo e ngaahi savea mo e ngaahi me’a kuo hoko ‘i hotau fonuá ni Sea ke peh ‘oku ngali ‘oku ‘ikai ke malu ai hotau fonua ni ka ‘oku ou tui ko e tokotaha kotoa p ‘i hotau fonuá ni ‘oku fai hono t kuingata ke malu’i p hotau fonua ni.

M teni Tapueluelu: Sea ka u ki’i fakatonutonu p mu’a e Fakafofonga ko eni fekau’aki mo e ...

‘Eiki Sea: Me’a mai fika f fakatonutonu

Tokanga ki he loloto e ng ue kau polisi ki he faito’o konatapu

M teni Tapueluelu: Fakamatala ko eni te u ‘oatu ‘Eiki Sea ko e fakamatala ia ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i ‘ilo ‘a e motu’a ni he ki’i tafa’aki ko eni neongo ko e ki’i ‘ilo ‘oku si’isi’i. ‘Oku hanga ‘e he kau polisi ‘o ng ue’aki ‘a e kakai ‘oku ui ko e kau *informant* ko e kakai ko ia ko e kakai p ‘oku faihia tau peh ‘oku nau tila. Pea ‘oku nau hanga leva ‘o *sniff out* ko ha feitu’u ‘oku ‘i ai ha *drugs* ai ‘o tala ai ki he kau polisi. O leva ‘a e kau polisi ‘o alea’i ha fo’i tila ke fakahoko kae lava ‘o fai e puké. Ko ‘ene puke ko ia kapau ko ha kilo ‘e f ko e ki’i ‘aunisi p ‘oku ‘ave ki he Fakamaau’anga ke fakamo’oni’i’aki kilo ko toenga ‘e tolu ‘oku puli ia.

‘Osi fai e faka’eke’eke he me’a ko eni ‘Eiki Sea. Puli fiu kumi. ‘Ikai ke ‘ave ki he, ko e me’a ko ‘oku nau hanga ‘o ‘ave ‘o peh ange te mau ‘oatu p ki’i ‘nisi ko ki’i ‘aonisi ko ke fakamo’oni’i’aki na’e puke ‘aki mo koe. He kapau ‘e ‘oatu kakato ‘a e fu’u kilo ‘e f ko te ke ng ue p pulá koe he taimi l l a. ‘Ikai ke ‘ilo ‘e he tokotaha ko ia ko e puli ko ia mohe misia p ‘oku ‘i f . ‘Eiki Sea lolotonga e fai fatongia ‘a e motu’a ni puli e fu’u tangai maliuana ia mei he *exhibit*. Mo’oni ia. T ko ‘oku hanga p he p pulá ‘i loto ‘o hae ‘a e *exhibit room* fakatau maliuana p ‘i m keti. ‘Ilo p he kau polisi totongi’i pa’anga ia ni’ihi he kau polisi. ‘Oku loloto e palopalema ni ia ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i ‘ilo ki ai ‘a e motu’a ni. ‘Oku ‘i ai ‘a e faingam lie ke fakalakalaka’i ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘etau Potung ue Polisi ‘Eiki Sea. M l Sea.

‘Eiki Sea: M l .

Vili Hingano: Sea fakamolemole p he toutou tu’u hake. Ko u fakam l ki Tongatapu f ko e ‘uhinga ko e me’a ko eni ‘oku ne ‘omai. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha’aku tui ta’etoeveiveiua ‘a’aku ki he *performance* ‘etau kau ng ue ...

<002>

Taimi: 1130-1140

Vili Hingano : ... faka-Pule'anga, 'a e fiema'u ki he fakalelei. Ko 'etau talanoa 'atautolu eni ki he fakal kufua, ko e fe'aveaki 'a e faito'o konatapu, Sea. Pea 'oku ou tui p au ia ki he ngaahi me'a ko eni, he 'oku hoko p ia 'i Tonga ni, 'oku 'ikai ke puli ia 'i he motu'a ni. Ka ko e me'a p 'oku ou fie 'ohake 'eau, Sea, 'eku fie pou pou p 'aku ki he ng ue 'oku fai 'e he'etau kau ng ue 'i he ngaahi Potung ue ko eni, 'i hono malu'i e *border* 'o hotau fonua ni, Sea. 'Oku tonu p ke tau pou pou ki ai, pea 'oku tonu ke tau pou pou ki he me'a ko eni 'oku fai ki ai e feme'a'aki, 'oku 'omai 'e he 'Eiki Pal mia, pea mo e Hou'eiki M mipa ho Falé, Sea. Ko ia ko 'eku tapou atu p 'aku ia ki he'etau ng ue. 'Oku 'ikai ke 'uhinga eni ia 'oku ou pou pou'i 'eau ia e fai e me'a ko eni hotau fonua ni. M I Sea.

'Eiki Sea : Ko ia, Hou'eiki, mahalo kuo fe'unga e feme'a'aki. Ka 'oku ou tui ko e ngaahi feme'a'aki ko eni 'oku mou fai, koe'uhí 'oku tonu p ke mou tokanga, pe ko e h ha fa'ahinga Lao, sai p e feme'a'aki, ka ko e h e me'a 'e fai, koe'uhí, ke solova e ngaahi me'a ko eni. 'Oku lava p foki 'a e fa'u Lao taautaha, pea 'i he taimi tatau, mahalo ki he Pule'angá. Ko e h ha ngaahi Lao ke toe fakalahi, pe toe *amend*, pe ko e h ha ngaahi me'a ko 'e lava ke tau ng ue ki ai, koe'uhí ko e ngaahi me'a 'oku 'ohaké 'oku mahu'inga. Ko e ngaahi me'a ko ena mo e paasipooti, sai p he ko e Pal mia p ko e Minisit ia Ki Mulí, pea 'oku tonu p ke ne ma'u kakato k toa 'a e ngaahi me'a fekau'aki pea mo e ' paasipootí. He koe'uhí he 'oku tau fiema'u ke 'omai ha l pooti ki he Falé, koe'uhí ko e pa'anga ko eni na'e tuku atú, ko e 3 kilu, mahalo kuo 'osi e 3 kilu, ke fai'aki e ng ue ko eni. Pea 'oku 'ikai ke u 'ilo 'eau pe 'e toe tuku atu ha pa'anga pe 'ikai. Ka 'oku tonu ke 'omai ha l pooti, pe ko e Minisit Polisi, pe ko e Minisit Pa'anga, ha l pooti 'o fekau'aki mo e ngaahi me'a ko eni, he ko e ngaahi me'a ia 'oku fekau'aki mo e kakai e fonuá.

Lord Tu'iha'angana : Sea k taki kau ki'i tokoni atu p au.

'Eiki Sea : 'Eiki N pele Fakafofonga Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana : Tapu mo e Feitu'una, 'Eiki Sea, pea tapu mo e Hou'eiki e Fale Aleá. Hang p ko ho'o me'á, mahalo kuo mahino e feme'a'aki ia, fekau'aki mo e ' me'a ko eni ki he *drugs*. Ka ko 'eku tokoni atu p au, Sea, pea toki fai ha'o me'a.

Ko e me'a mahu'inga foki ia e taha na'e 'uluaki me'a ki ai e Pal mia, fekau'aki mo e *vote of no confidence*, pe ko e Fili Ta'efalala'anga ha taha, ke toki fai ha'o me'a ki ai. Ka 'oku ou tui, Sea, 'oku tonu ke fiem lie p 'a e Pal mia ia. He 'oku ou tui he'ikai ke 'i ai ha me'a ia ko e fakatoitoi pe ko e h he me'a ko eni. Kapau 'e 'ai ai ha fokotu'u Fili Ta'efalala'anga, 'oku ou tui p , ko e 'uhingá, he kuo pau p ke 'i heni e tokotaha tukuaki'í, pea 'oku pau ke *notice* 'e he Feitu'u na ke mahu'inga, he ko e fokotu'u mahu'inga, 'o kapau 'e hoko. Ke k toa e Falé heni. Pea 'oku ou tui 'oku 'ikai ke tonu ke 'i ai ha hoha'a ia 'o kapau 'e fai ha fokotu'u pehe ni, 'oku ou tui 'e fai p e leleitaha ia 'o e Feitu'u na ia pea kuo pau ke 'i heni e toko taha 'oku tukuaki'í, mo 'oange mo ha taimi. Pea 'oku pau ke kakato e Falé heni, M I Sea.

'Eiki Sea : Ko ia, 'Eiki N pele. Ka ko e ngaahi me'a ko iá kuo pau ke 'asenita. He ko e tu'u ko eni, 'Eiki Pal mia, 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a peh 'i he'eku t pilé, pea kapau 'oku 'i ai ha me'a

peh , ‘e pau p ke fakahoko, kae fai ho’omou feme’a’aki ‘amoutolu ia ki muli ‘o lava. Ko e fatongia mamafa ena ia, pea ko e ngaahi fatongia ‘oku mahu’inga ki he fonua.

Lord Fusitu’a : Sea ko e ki’i tokoni atu p ki he me’a na’a ke me’a’aki, ke solova

‘Eiki Sea : ‘Eiki N pele Niua.

Lord Fusitu’a : Ko ia, Sea. ‘Oku ou fakam l lahi ki he ‘Eiki Pal mia, ko e ngaahi kaveinga ‘oku fiema’u ke t langa’i ‘e he fonuá, fekau’aki mo e faito’o konatapu, kae peh ki he paasipooti, pea toe peh p ki he *vote of no confidence*. ‘A ia ko e me’a ko na’e me’a’aki ‘e he Feitu’u na, ko e founga ia. Ke ‘omai ha me’a ke solova’aki. Pea ‘e ‘omi ‘a e l pooti ‘a e K miti *Anti-Corruption*, pe ko e Fakafepaki’i ‘a e Ta’efaitotonu, ‘o *recommend* mai ki he Pule’anga, ‘o hang p ko e fokotu’u mai he ta’u kuo ‘osi, ke fakanofu e Komisiona. ‘E kau ia he solova’anga e ‘me’a ko eni, ‘a e faito’o konatapu, pea peh ki ho’o hoha’a ki he paasipooti, pea toe peh p ki he *vote of no confidence*, he ko e ‘makatu’unga ko ‘oku ‘ohake he me’a ko ia, ‘oku fekau’aki mo e faihala. He kapau ‘e fokotu’u e sino ko eni, pea fai leva ‘a e *oversight* faka-Fale Alea ‘a e K miti, ‘oku ou tui ko e feng ue’aki ko ia, te ne lava ‘o solova ‘a e ‘kaveinga ko eni. ‘A ia ‘oku ou fakam l ke pou pou. Pea ‘oku ou tui ‘e pou pou mai ‘a e Pal miá mo e Pule’anga, ki hono fokotu’u e sino ko eni, ‘o fakatatau ki he Lao lolotonga. M l Sea.

‘Eiki Sea : Ko ia. ‘Oku ou tui, Hou’eiki, ko hotau fatongia totonu foki ki he Falé, ko e fa’u e Lao. Ka ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a ‘oku tonu ke tuku atu ia ki ha sino makehe, ke nau ng ue kinautolu ki ai. Ka tau nofo taha ki hotau fatongiá. Ko e taimi ni foki, ko e me’a p ke mou mea’i. Ko e me’a ko ki he hang ko e *Impeachment*, ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ‘oku toe fai ‘e he Fale Aleá, ‘oku ‘i ai e founga ‘oku nau ng ue’aki, *Questioning Time*, mo e ngaahi ‘u me’a kehekehe p ‘oku fakahoko pea ‘oku lava ai p ke ma’u ai ‘a e toko taha ko ia. ‘Oku ‘ikai ke toe. Kaikehe ‘oku ‘i ai ‘eku tuku atu ke mou me’a ki ai. Ka ‘oku ou tui, Hou’eiki, kuo lava ‘etau ki’i sangasanga he pongipongi ni, kae tuku atu ke fai ha’atau ng ue, ‘a e ‘uhinga e me’a ‘oku tau ‘i he Falé, ai. Tau liliu ‘o **K miti Kakato**.

Me’a ‘a e Sea

Sea K miti Kakato : M l . Tapu mo e ‘Eiki Pal mia, Hou’eiki Minisit ‘o e Kapineti. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga N pele e fonuá. Tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí. Tapu mo e Kalake kae ‘uma’ e kaung ue ‘o e Falé. Tau fakafeta’i kotoa p ki he ‘Otuá ‘i he’etau kamata ‘a e fatongia, K miti Kakato ‘i he ‘aho fo’ou ko eni, kae tuku p mu’a, Hou’eiki ke u lau atu ha’atau folofola, ke fakaivia’aki kitautolu mo tataki kitautolu he’etau ng ue ‘o e pongipongi ni. 2 Timote Vahe 3, Veesi 16 & 17. Ko e potu Folofola kotoa p ne fakam nava mei he ‘Otua. ‘Oku ‘aonga foki ki he akonakí, ki he faka’ilo halá, ki he fakatonutonú, ki he ngaohia ki he m ’oni’oni, koe’uhi ke tu’u kakato ‘a e tangata faka-‘Otua, kuo ‘osi s uni ki he ng ue lelei fulip . Ng ue lelei fulip .

Na’a tau ngata foki ‘i he’etau Fakamatala Fakata’u ki he Potung ue Ngoué. Pea te tau hoko atu ki he Fakamatala Fakata’u ko ia, ka ‘oku ou kole atu p mu’a ke mou k taki Hou’eiki. Ko ‘etau alea’i ko eni ‘a e Fakamatala Fakata’u ko eni, ki he Pa’anga M l l ‘a e Kau ng ue Faka-Pule’anga. Ne tu’o 4 ‘eku peh atu, tau p loti, mo e me’a hake p ‘a e ni’ihi ia. Ne u ‘osi tuku atu p ‘e au ‘a e taimi fe’unga, ke ke me’a ai. Kuo a’u mai ki heni ‘a e Kalake ke ui ‘etau p loti, ‘oku

toe me'a hake e ni'ihii ia. Ka 'i he taimi tatau p 'oku mahu'inga ki he motu'á ni, ke tuku atu hao faingam lie ke ke me'a. Ka ke k taki, ko e taimi ko 'oku tuku atu ke ke me'á, pea ke k taki 'o me'a hake he taimi ko iá. Ko e tu'o 4 'eku fakahoko atu, tau p loti, mo e toe me'a hake p 'a e ni'ihii ia. Ka 'i he taimi tatau, 'oku ou faka'amu p ke fakaongo mai ho le'ó. Ka 'oku ou faka'amu p he 'ikai ke toe hoko ha me'a peh , 'i he'etau hoko atu ki he kaha'ú. Tau hoko atu ki he Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue Ngoue, Me'atokoni, Vaot t , mo e Toutai, 2014. Na'a tau faka'osi mai 'aneafi 'i he. 'Eiki N pele.

Fakamatala Fakata'u Potung ue Ngoue, Me'atokoni, Vaot t & Toutai, 2014

'Eiki N pele Tu'ilakepa : Na'a tau tutuku ko 'aneafi, koau na'a ku malangá, 'Eiki Sea. Pea 'oku ou loto p , 'Eiki Sea, ke u hoko atu. 'Oku ou kole p ke u h fanga atu he fakatapu kuo 'osi fai 'e he Feitu'u na, fakataha mo e folofola koloa kuo tuku mai ki hotau Fale 'eiki. Anga foki ia e ongo'i fakalaum lie 'a e Feitu'u na. Meimei ko e folofolá te tau pipiki p ki ai. Pea ke fakamolemole p , Sea, koe'uhí p e me'á mo ke fakatokanga'i p ko e Fale tipeiti eni, pea 'i he taimi e ni'ihii kuo manatu'i hake e me'a, pea kuo me'a hake ha Hou'eiki ki 'olunga. Ka 'oku 'i he Feitu'una p ke ke laum lie lelei p . Ka, ki he tu'unga 'oku tau 'i ai, 'oku ngaholo 'aupito p 'etau ng ue 'Eiki Sea. Mahalo ko hono faka'osi'osi p eni, 'Eiki Sea, e Fakamatala Fakata'u, pea ko 'ene lava ia 'etau ng ue ki he fu'u to'u Fale Alea ko ení, 'Eiki Sea. Pea 'oku tau faka'amu p ko e ha e vave tahá, 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : M l .

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, kau foki mai mu'a, 'Eiki Sea, ki he me'a na'e fai ki ai e feme'a'akí, 'Eiki Sea. 'Oku mahu'inga 'aupito 'aupito 'a e Potung ue ko ení, 'Eiki Sea, fel ve'i pea mo e Ngoue, Vao'akau, pea mo e Toutai. Pea 'oku ou m lie'ia 'aupito, 'Eiki Minisit 'i ho'o l pooti. Ko e toki hoko eni ia, talu 'eku Fale Alea, ke 'i ai ha l pooti pehe ni. 'Omai mo e ngaahi kupu'i Lao ...

<006>

Taimi: 1140-1150

Lord Tu'ilakepa: 'A ia 'oku fakatefito mei ai 'a e fatongia 'o e ngaahi ng ue 'a e Potung ue ko eni. 'Oku 'i ai 'a e Lao ki he mataká me'a ko ia na'a ku lave ki ai 'aneafi. 'I ai mo e Lao ki he m keti. Kapau te mou me'a hifo p he peesi 10-11 a'u mai ki he peesi.. toe fakaikiiki mai mo e ni'ihii ko 'oku ng ue ko 'i he Potung ué mo honau ngaahi fatongia, mo honau ngaahi mata'itohi. Faka'ofa'ofa 'aupito 'Eiki Minisit . Ko e kongá lahi taha 'Eiki Sea kapau te mou me'a ki ai, 'i he peesi 24 'oku 'i ai 'a e lave 'a e L pooti ko ení ko e p seti 'e 64 ko e v henga 'at 'at p , ma'a e ni'ihii mata'itohi 'oku nau ng ue 'i he Potung ue ko eni 'Eiki Sea. P seti p 'e 36 ma'a e Potung ué 'Eiki Sea. 'Oku tau faka'amu p foki ke 'i ai ha tu'unga 'e toe fakasi'isi'i ange ai 'Eiki Sea ka koe 'uhi ko e ngafa fatongia ki he fonuá fakalukufua, Niua, Vava'u, Ha'apai, Tonga, pea mo 'Eua, pea 'oku meimei peh kotoa p 'a e ngaahi Potung ué 'Eiki Sea.

Tokanga ke me'atokoni 'ilo ai kakai e fonua

'Eiki Sea ko e peesi 26, ko e Lao fekau'aki pea mo e Me'atokoni 'Eiki Sea. Kuo 'osi tali 'e he

Fale ni ki hono tokangaekina ‘a e me’atokoni, pea ‘oku ng ue fakataha ‘aupito ‘a e Potung ue Mo’uí, kau polisi’i pea mo e Potung ue ko eni. Mahalo ‘oku mea’i lelei p ‘e he Minisit Mo’ui, ‘oku ou t atu he ki’i palopalema, pea ‘oku ou fakam l atu. Taimi faingata’a taha eni ke fai ai ha telefoni ki ai, pea fakamolemole ‘Eiki Minisit he fiematamu’á ka ‘oku ou fiu hono feinga’i ha founa, ko ‘eku vakai ki he kakai ‘o e fonuá ’enua faingat ’ia ko ha koloa p ko ha me’akai na’e fakatau pea tupu ai ‘a e fakafekiki ‘o fekau’aki ko eni mo e *hotdog* ‘Eiki Sea. ‘Ave ki he ngaahi me’afaka’eiki, foki mai ‘a e ni’ihi ko iá ‘oku lanu kehe hono tuku he ‘aisi. Taimi ko ia ‘oku tuku ai he ‘aisi’i lanu lelei ‘aupito ‘aupito. Taimi p ko ‘oku mole ‘a e ‘aisi’i ‘oku ’ata mai ia p ko e h ko ‘a e fa’ahinga *hotdog* ko ia, p ko e h ko ‘a e fa’ahinga s sisi ko ia ‘oku ‘i he fonua ni ‘Eiki Sea. Hangehang na’a ‘oku mo’oni ‘a e ‘ me’a ‘oku ‘ave holo he *facebook*, ka ‘oku totonu ‘Eiki Minisit ke tau tokanga ‘aupito ‘aupito ki he me’atokoni ‘oku ‘ilo mei ai ‘a e kakai ‘o e fonuá he fonua ni ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ‘e ‘ikai ke u toe lave ki he me’a ko ia.

Ko e taha ‘o e me’a ‘oku ou ki’i fakatokanga’i heni, ‘Eiki Sea kapau mahalo na’e ‘i ai ha ngaahi ‘A’ahi faka-Fale Alea, ‘e ‘ikai ke ta’efoki mai ‘a e hou’eiki’ mo ha ngaahi fakamatala ‘o fekau’aki pea mo e ngaahi fakamo’oni’i me’a ko eni ‘oku ‘omai ‘e he ‘Eiki Minisit . Ko hono ‘ai ‘a e mahoa’á ‘o ngaahi mei he’etau me’akai tukufakaholó ‘Eiki Sea. Kau ‘a e talo ko e ‘ufi ko e manioke mo e mei. ‘Oku lava ‘o liliu, ke ngaahi mei ai ‘a e mahoa’a ‘a hotau fonua ni ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai mo e ‘ilo fo’ou heni ‘Eiki Sea ‘oku ou lave’i p ‘e au ‘oku ‘i muli, ka ‘oku ou fakatauange p ‘Eiki Minisit kapau ‘e lave ai ‘a e si’i ’otu motú. Mo’oni p hono fakam moa ‘o e feké mo e iká, ka ‘oku ou ‘ohovale hono fakam moa ‘a e kaloa’á ‘Eiki Sea mo e angaanga. Ko e fo’i me’a fo’ou eni, ko e fo’i ‘ilo fo’ou eni ‘a e Feitu’u na ‘Eiki Sea kuo h mai mei he 2014 – 2015 ‘a ia ‘oku kei fai ni mai p ‘Eiki Sea pea ‘oku tau tui ‘oku totonu ke ‘omai ‘a e me’a ko eni ke ‘ave kiate kinautolu he ’otu motú ko hono fakam moa ‘a e me’a ko eni. ‘Oku ‘ikai ke u lave’i ‘Eiki Sea. Ko e feké foki ‘Eiki Sea ‘oku ‘omai p ‘a e m sima pea ‘ai ‘o fakam moa he la’aá pea ‘ai ‘e he ni’ihi ‘o tafu ‘a e ngaahi ngoto’umu fakam moa he peito. Ka ko u ‘ohovale lahi ‘aupito ‘aupito he fo’i ‘ilo fo’ou ko eni ‘Eiki Minisit ‘oku ke ‘omai ki he fonua ni, ka ‘oku mau faka’amu ange na’a lava ‘o tokoni kia mautolu he vahe motú ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea, ko e taha p ‘i he peesi 26 ‘a e me’a ko ia na’a ku lave ki ai fel ve’i mo e me’a ko eni ‘Eiki Sea. ‘Oku mo’oni p ‘Eiki Sea ‘a e fakapoloka ‘a e ‘ufi’ mo e taló, ka ‘oku ‘i ai ‘emau ki’i hoha’a ‘amautolu ‘Eiki Sea, pea ko e me’a ko eni ‘Eiki Sea ko Sia’atoutai. ‘Oku ‘i ai ‘a e fu’u ngoue pele lahi ‘aupito ‘aupito he taimi ko ia ‘oku te hema atu ai ‘o kolosi ‘o ‘asi ki Kahouá p ki Liahona ‘Eiki Sea. ‘Oku ou faka’amu au ke u sio hono anga hono fakapoloka ko eni ‘o e pelé ‘Eiki Sea. ‘Oku mou mea’i p ‘a e ni’ihi ko ia ‘oku nau taukei he me’a ko e kuki ‘o e fa’ahinga lau’i ‘akau fakatupu mo’ui lelei ko eni. ‘Oku kau ia he me’a ‘oku teke ‘e he Potung ué ‘a e mo’ui lelei mo e mahaki ko ia ‘oku ‘ikai pipihí ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘etau ngaahi koloa tukufakaholo ko eni ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e la’ipele mo e l . Ko e anga ko ia hono fakatokongá ‘Eiki Sea, ko muli ‘oku te ‘alu atu p ‘o fakatau mai ‘a e fo’i p keti ‘oku ‘osi fakatapaf mai ‘Eiki Sea. Ko ‘ete ‘omai p ‘o l ki he kulo p ko e h ‘a e fa’ahinga kuki. ‘Oku ou m lie’ia ‘aupito ko eni kuo ng ue ‘aki ‘e he Minisit hono ‘ai ‘o fakapoloka. ‘Oku ‘ikai foki ke anga ai ‘a e la’ipele. Ka hala ho’o ngaahi ‘e koe ‘a e la’ipelé, te ke fiu koe hono feinga’i p ‘e toe sai’ia ho f mili he la’ipelé p ‘ikai, ‘e iku p ia ‘o tukutukunoa’i p ‘o ‘ikai ke toe fie kai ha taha he f milí koe’uhi ko ‘ene fa’ahinga t ’onga. ‘Oku ou ‘ohovale ‘aupito ‘aupito hono hanga ‘e he ‘Eiki Minisit ‘o ‘ai ‘a e founa ke fakapoloka pea ke ‘ave. ‘Oku ou tui lahi ‘Eiki Sea ‘oku ‘ave pea ‘oku tokoni eni ki he langa tukufakaholo ‘a e fonua ni ‘Eiki Sea, ki he faka’ekon mika ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i me’a ‘oku ou lave ki heni he peesi 27. Fekau’aki ‘Eiki Sea mo e ‘Eiki Minisit mo ho’o fakamafai’i ‘a e fale ‘e ua. Ko e fale ‘e taha, ka ‘oku ou ‘oatu p ki he Feitu’u na ke ke toki ‘omai p ha tali ki ai fekau’aki pea mo e kautaha ko eni ko e *Nishi*.

Sea K miti Kakato: K taki ‘Eiki N pele tuhu’i pau mai he peesi 27?

Lord Tu’ilakepa: Peesi 27 ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: ‘Oku mahino ia ka ko e *bullet point* p ko e fiha...

Lord Tu’ilakepa: Ki’i hela’ia tama ‘a e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Ki ‘olunga ‘i he *bullet point* fika 2 ‘Eiki Sea ‘i ‘olunga.

Sea K miti Kakato: Ko ia sai.

Fehu’ia e fale ngaue’anga uta ngaahi koloa tukufakaholo ko e *Nishi*

Lord Tu’ilakepa: *Bullet point* ‘uluaki, uá ‘oku ‘i ai ‘a e fo’i lea ko e *HACCP*. Ko e fale ko eni ‘oku fakamafai’i ‘e he Feitu’u na ki he kakai ‘o e fonua ni p ko e kautaha ko ení ke nau uta atu p ko e ngaahi koloa, p ‘oku fai ai ‘a hono fufulu p ko hono *process* ‘a e koloa tukufakaholo p ko e *export* atu ki muli. Kau ia he me’a na’e fakamamafa ‘e he’ene ‘Afió tapu mo ia ke toe fakalahilahi ‘a hono *export*. ‘Eiki Minisit ko e ki’i fehu’i atu ki he Feitu’u na. Ko e fale ko eni ko e fale ‘i he *Nishi*. Ko e fale ‘o e *Nishi* p ko e fale ‘o e kakai ‘o e fonua? Koe’uhi na’e langa eni ‘e he *EU* ‘Eiki Sea, pea ‘oku ‘i ai p ‘eku hu’uhu’u, ‘Eiki Pal mia ke ki’i fakatokanga’i. ‘Oku ki’i lahilahi foki ‘oku ‘i ai p ‘a e me’a mo tau ki’i tokanga ki he Pule’anga ki mu’a ko nautolu. Ko e h ‘a e ‘uhinga na’e langa ai’a e fale ko eni ‘i he *Nishi*. P ko e fale ko ení ko e fale ‘o e kakai ‘o e fonua? Ka na’e totonu ke ‘omai ha feitu’u ‘o langa ki ai ke tau’at ina ‘a e tangata’i fonua mo e fefine’i fonua ke me’a ki ai ‘Eiki Sea, ‘o fai ki ai honau ngaahi fatongia ko eni ko hono fufulu ‘o fakatatau mo e Lao ko ia kuo tali ‘e he fonua ni ‘Eiki Sea. Pea ‘oku fai ai ‘a e hoha’a ‘Eiki Sea ko e fehu’i p ki he ‘Eiki Minisit ke ne toki tali mai. Pea mo e fale ‘o e tama ko Koloti Seluini, ‘osi fakahingoa mai p eni ‘Eiki Sea. Hou’eiki, ‘oku mo u me’a ki hono li’aki ‘o e *butternut* hotau fonua ni ‘oku fakamamahi ki he kau ngoué ‘o kau ai pea mo e feitu’u, pea ko e ‘lia ‘o e Feitu’u na ‘Eiki Sea, ‘a e ni’ihi ko eni ‘oku fakamafai’i pea falala kia kinautolu, ke fai hono *process* ‘o e *butternut* pea li’aki. Si’i faka’ofa ‘a e kau noué ‘Eiki Sea. Ko e h ‘a e tu’unga ‘oku a’u ki ai ‘etau *butternut* ‘o hang ko e me’a ‘oku ou lave ki aí ‘Eiki Sea. Mo e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e fale ko ení, he ‘oku ou ‘ilo’i ko e *EU* ‘e ‘ikai ke nau lava ‘o tokoni’i fakataautaha ha taha, ka kuo pau ke nau tokoni’i tautautefito ki he to’utupú pea mo ha tu’unga ha fonua ‘oku tu’u he tu’unga ‘oku feinga’i ke fakalalakala mei he tu’unga faingata’á, ki ha toe tu’unga ‘oku lelei ange ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ou tuku p ‘Eiki Minisit ke ke toki me’a mai p , ka ‘oku mahu’inga eni koe’uhi ke fakatokanga’i ‘e he Fale ni, mo e ki’i me’a ‘oku ou lave’í ‘Eiki Sea. Ka ko u ‘omai ki he Fale ni koe’uhí he ‘oku ou tokanga lahi, kapau ko e koloa eni ‘o e fonuá ‘Eiki Sea, pea ‘oku totonu ke fai ha ng ue fakavavevave ki ai. Hang tofu p ko e fu’u m keti ko eni ‘a Vava’u ko ena ‘oku si’i h mai ‘a e Pule’anga ko ení ‘o faingat ‘ia hono feinga’i ke fakafoki mai mo ha ni’ihi fakataautaha ke fakafoki ki he kakai ‘o e fonua. Pea kapau ‘oku mo’oni ‘a e me’a ‘oku ou lave ki aí, ‘oku ou kole atu ‘Eiki Minisit , tau feinga fakavavevave taha. Koe’uhí he ‘oku ongosia he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi totongi ki he ngaahi feitu’u ko ení, ‘ikai ke lava ‘e he tangata’i fonua he ngoué ia, ke ne fai ha ng ue ma’a e ngoué ke fakalahi ‘a e *export* ‘o hang ko e me’a ‘oku

folofola ki ai 'Ene 'Afio. 'Ikai ke lava he tangata ngoue ia 'oku ke mea'i lelei p 'Eiki Sea. Mahalo p kapau 'e fakakulupu...

<008>

Taimi: 1150-1200

Lord Tu'ilakepa: 'o hang ko ia ko e kosilio 'a e Feitu'u na 'i hahake.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: 'O 'i ai e ngaahi tokoni kae kumi ha kelekele ke lava ai ma'a e kakai ke fai 'a hono *process* 'a e me'atokoni 'o fakatatau mo e lao kuo tali 'e he Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Pea ko e me'a ia 'oku fai e hoha'a 'Eiki Sea mo e tokanga ki ai ko e 'oatu p 'i he 'Eiki Minisit ke toki 'ai ha'o me'a ki ai 'anai ange 'Eiki Sea.

Fehu'ia founa na'e hao mai ongo *mongoose* ki Tonga ni

'Eiki Sea ko e kongā 'e taha e peesi 29 'o fekau'aki mo e Kolonitini. 'Oku ou faka'ofa'ofa'ia 'aupito he ng ue 'a e Kolonitini, to e ki'i malu ange. Ka ko e fehu'i, na'e anga f f 'a e hao e ongo ki'i *mongoose* ko eni 'oku lolotonga fakamafola holo he fonua ni? Mahino mai 'oku 'ikai malu e Kolonitini he 'oku 'ikai ke nau faka'ahu e papa 'oku 'omai he fonua ni, 'o peh mai 'Eiki Sea ko e *mongoose* (h fanga he fakatapu) ko e kau eni 'i he fanga ki'i monumanu maumau mo'oni. 'E u sia 'etau ngoue, pea kapau na ko e holá he fu'u fale ko ta te ne kai atu e patanati ke 'osi mo e maumau. Ka ko 'ene takai ko 'i Tonga ni pea 'oku tau manavasi'i 'Eiki Sea ko moutolu 'oku mou mea'i he fonua ni e fa'ahinga natula 'a e fanga ki'i monumanu ko eni (h fanga he fakatapu), 'e 'i ai e u sia lahi tautautefito he'etau ngoue 'Eiki Sea. Ka ko u 'oatu p Minisit ke ke fakatokanga'i ai p he Feitu'u na.

Tokanga ki ha fa'ahinga ngoue ke lava hu atu ki Ha'amoā

'Eiki Sea 'oku ou fiefia lahi taha he peesi 30 ko 'eku vakai hifo na'e fai e ng ue e Feitu'u na 'o fekau'aki pea mo e m keti 'i Ha'amoā pea mo Pangopango. 'A ia 'oku mahino mai ko Ha'amoā, ko *Apia* ia. Ko Pangopango 'oku 'i ai hotau 'api ko eni 'a ia na'e toki fakafoki mai hotau 'api mei ha ki'i motu'a Ha'amoā na'e 'ave 'e he Pule'anga 'o nofo ai, 'osi ange ko ia pea ko e taimi na'e tu'utu'uni atu e Pule'anga 'oku to e 'omai 'e ne tu'utu'uni 'a'ana ki he Pule'anga ke totongi ange 'ene h mo e h pea ko e 'api ko ia hono hingoā, kai kehe na'e fai e ng ue 'a e Pule'anga 'o fakafoki mai e 'api ko eni 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Tu'ilakepa: Ka 'oku ou kole atu p ki he Minisit , ko e h ha toe fa'ahinga ngoue te tau lava koe'uhi ko e tu'unga faingata'a ko e vaka he taimi ni? 'Aneafi nau fanongo p 'Eiki Sea hono 'ohake fekau'aki mo 'etau ngoue he meleni. Ko hono mo'oni ko e kakai he fonua ni kuo nau malava e me'a kotoa p fekau'aki mo e ngoue. Ka 'oku 'ikai ke nau 'ilo 'e ... 'Ikai ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua ha m keti 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ka 'oku, 'oku h he peesi 24 'a e mahino mai e t naki pa'anga na'e fai he Potung ue ko eni na'e a'u ki he 2 miliona tolu 3kilo 9 mano f afe fitungeau hiva fitu. A'u mai ki he taimi ta'u tatau p na'e toe ki'i nga'unu hake mei he ua miliona mo e poini tolu ki he ua poini f 'Eiki Sea miliona 'a e pa'anga na'e t naki mei ai 'Eiki Sea. 'Eiki

Sea, fakamolemole p ki he Feitu'u na, na 'oku ou 'omai ha me'a ka koe'uh p ko e l pooti 'i he Fale ni 'Eiki Sea 'oku 'asi p ai 'Eiki Sea.

'I he peesi 30 p . 'Oku ou kole p ki he Minisit , ki'i fakama'ala'ala mai ang fekau'aki pea mo e, mo e pa'anga na'e faka'amu e Feitu'u na ke fakahoko'aki e fatongia p ko hono 'ai ha 'akauni makehe ke fakah ki ai e pa'anga ko eni pea na'e 'ikai ke tali ia 'e he Minisit Pa'anga. Ko e h e 'uhinga e me'a na'e 'ikai ke tali eni kapau ... 'Oku ou lave'i lelei 'Eiki Minisit ko e taimi e Feitu'u na 'i he ta'u 90 tupu na'e 'i ai e pa'anga na'e 'ave ki he Pangik Fakalalakaka ka ko e ng ue ia 'a e Feitu'u na ke n mei ai 'a e ngaahi vaka toutai. 'Oku 'asi mai heni na'e 'i ai e pa'anga na'e kole 'e he Feitu'u na pea na'e 'ikai ke tali ia 'e he Minisit Pa'anga 'a e pa'anga ko ia. 'Eiki Sea, 'oku lahi 'a e ngaahi me'a ke u lave ki ai 'Eiki Sea.

Taha e ngaahi me'a 'Eiki Sea 'oku fai e tokanga ki ai, fekau'aki pea mo e kole 'a e 'Eiki Minisit he peesi tatau p . Fekau'aki eni pea mo e, hono toe fakalahi e 'uhila ke 'alu ki he *three phase* 'e valu, pea 'oku ou tui ta'etoe veiveiua 'Eiki Sea pea ke kau ia he patiseti. Ko e tu'unga ko eni 'Eiki Sea te u afe Sea ki he me'a ko eni ko e t hina he fonua ni 'Eiki Sea. 'Oku kau e t hina 'Eiki Sea 'i he ngoue faingofua pea vave pea pa'anga vave tokoni ki he 'ekon mika e fonua ni 'Eiki Sea. Ka 'oku 'i ai e me'a 'oku faingata'a'ia lahi ai e kau ngoue hina 'Eiki Sea.

Ngaahi faingata'a fehangahangai mo e kau ngoue hina

'Eiki Sea, fakamolemole p ki he Feitu'u na koe'uh 'oku 'i ai 'a 'eku muimui 'i he ni'ihii e ngoue ko eni pea 'oku te sio ki he faingata'a'ia ko 'a e tangata ngoue 'Eiki Sea. Ko u fakat t p eni 'Eiki Sea, 'oku ou fakam l atu ki he Pule'anga hono tali ko 'ene n he, 'i he Pangik Fakalalakaka. Mai e s niti 'oku fai hono teuteu'i pea ko e taimi ko 'oku uta ai e hina ko e taimi faingata'a taha ia 'Eiki Sea. Hou'eiki, 'oku mou mea'i e totongi ko e *bin*, fua kotoa p ia he kau ngoue. 'Oku mou mea'i hono uta atu e, 'a e koloa 'o e hina mei he fonua ni 'a ia 'oku folofola mai e Tu'i (tapu mo ia) ki he lahi e *export* 'oku fua kotoa p 'e he kau ngoue. 'Oku mou mea'i 'a e 'alu ange 'a e tangata p ko e tokotaha mei he Kolonitini, pea mei he Kasitomu ke tokanga'i e feitu'u ko 'oku uta mei ai, 'oku totongi p 'e alu ange p 'e 'ikai 'alu ange ka 'oku totongi 'e he kau ngoue 'a e ni'ihii ko eni 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ka ko e ng ue ko ia 'oku fai p 'i he lolotonga e ng ue 'a e Pule'anga?

Lord Tu'ilakepa: Ko e lolotonga p ko e fai e ng ue ko 'a e Pule'anga. 'Oku totongi kinautolu he'enau ange ko 'o nofo 'i he feitu'u ko eni 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko 'eku 'ohake p eni ke fakatokanga'i 'e he Fale 'Eiki ni 'oku 'i ai e me'a ia 'oku totonu ke tau fakafaingam lie'i e tangata ngoue.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Patanati eni ke me'a lelei kuo holomui e kau ngoue he ta'eta'epau 'a e kau *exporter*, taimi ni ko 'etau manavasi'i na'a faifaiange kuo toe holomui mo e kau ngoue t e hina koe'uh ko e faingata'a'ia he ngaahi totongi kuo fua he ... \$378 e koniteina 'Eiki Sea, totongi 'e he kau ngoue. Toe 'omai ko ki he uafu 'oku toe hilifaki mai toe \$378, 'oku fehu'ia ...

'Eiki Pal mia: Sea ka u ki'i tokoni atu mu'a ki he Feitu'u na ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki Pal mia ...

'Eiki Pal mia: Ko eni 'e 'osi p 'eku fo'i houa kakato 'a'aku he me'a ko eni he ... Pea 'oku fakam l ki he 'Eiki N pele 'ene 'omai, ke tukuange mu'a ke tali atu 'e he ... Mahalo ko e fo'i me'a eni 'e 10 mahalo 'oku 'osi 'ai, ka ko e fo'i me'a 'uluaki na'a ke 'ai mai ko u faka'amu ke fai mo tali mai ki ai, 'a e me'a ko eni fekau'aki mo e p seti 'e 60, ka ko 'eku kole atu p pea ke ki'i, f f mu'a ke tuku mai ha faingam lie ke tali atu 'a e ...

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko 'eku 'osi 'a'aku eni, na'a ke me'a mai foki he'etau kamata, ka 'oku ke mateuteu pea ke malanga. Kapau 'oku 'ikai ke mateuteu ko u kole atu tuku e fakatonutonu pea mo e fa'a fehu'i noa'ia.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko e me'a ia na'a ke me'a mai ki ai.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Pea 'oku ou mateuteu au Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko e me'a ia na'a ke me'a mai ki ai.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Pea 'oku ou mateuteu atu Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku faka'osi p 'a'aku 'Eiki Sea he me'a ko eni 'oku ou lave ki ai fekau'aki mo e kau t hina 'Eiki Sea. Koe'uh ko e ngaahi totongi ko 'oku hilifaki he kau ngoue. 'Osi ko ia pea toe to'o e p seti 'e 4, 'oku ke mea'i 'Eiki Sea, ko e kongala lahi 'o e silini ia, ma'u ia he Pule'anga, si'isi'i p 'oku ma'u he tangata ngoue 'Eiki Sea. Sea 'oku 'ikai ke u fa'a lava 'o fakamatala koe'uh , ta'u kuo 'osi ko u 'ohovale lahi 'aupito 'aupito 'Eiki Sea he a'u ki he fa'ahinga tu'unga peh . Ka ko e kole atu p ki he Hou'eiki Pule'anga mou fakamolemole, 'e a'u ki he tau e vaka 'i uafu, p 'oku pa'anga 'e 900 p 'oku 9000 mahalo p 'oku ... 'i he fo'i tau 'e taha, totongi 'e he tangata ngoue. Pea 'oku ou tui au 'Eiki Sea 'ikai ke 'i ai hano 'aonga 'o'ona 'a e fakaongosia 'oku ke fai 'Eiki Minisit 'o kapau he 'ikai ke ke me'a mai 'o kau fakataha mo e kau ngoue hono vakai'i 'a e ni'ihii 'oku nau fai e ng ue lelei hotau fonua ni koe'uh p ke hiki e tu'unga faka'ekon mika 'Eiki Sea. Pau p na'e 'osi hanga 'e he kau ngoue 'o 'ai ke me'a ange e 'Eiki Pal mia ki ai pea fai mo e ngaahi pal mesi 'a e 'Eiki Pal mia ka 'oku mau kei fakaongoongo p eni 'Eiki Sea p ko e h e tu'unga 'e a'u ki ai 'a e ngaahi pal mesi ko eni 'Eiki Sea. Ka koe'uh ko e teuteu 'Eiki Sea. Kuo mateuteu e fonua ke hoko atu 'a e ngaahi ... Pea he 'ikai ke tali ia ki he ngaahi pal mesi ko eni 'Eiki Sea. Ka ko 'emau kole p ia ka moutolu Hou'eiki Kapineti ke mou

fakatokanga'i ange 'a e ngaahi totongi 'oku fai fekau'aki mo e kau ngoué 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, mahalo te u ngata ai 'o hang ko e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Pal mia 'oku ne fie ma'u ke fanongo ki he p seti 'e 60. Na'e 'ikai ke 'i ai ha'aku lave ki he p seti ... Ko e p seti 'e 64 ko e vahe 'ata'at p ia. Ko e p seti 'e 36 ma'a e Potung ue 'Eiki Sea, kae m l e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito, 'e Hou'eiki ko e, ko e malanga 'a ha taha mei he mala'e totonú, me'a fakafiefia lahi. Ko e tangata eni ia 'o t kanga pea ko e ngaahi me'a eni 'oku tokanga ki ai 'a e kakai 'o t kangá. Pea 'oku mahu'inga ia. 'E Minisit na'e 'i ai 'a e tokanga atu ia ki he fale ko *Nishi*. Ko e langa 'e he *EU* ke fai ange ha'o me'a ki ai. Ua ko e Kolonitini, ko e h e me'a na'e hao ai e ongo *mongoose*. Tolu, ko e m keti. Ko e h e me'a na'e 'ikai ke tali ai e pa'anga, ho'o kole pa'anga ko ki he Minisit Pa'anga? Ko e f , ko e fakalahi e 'uhilá ke *three phase* koe'uh ko e uta koniteina ko eni 'o e hina pea ko e nima ko e ngaahi fakamole 'oku hilifaki ki he kau ngoué pea hang ko 'ene me'a 'oku lolotonga p e ng ue 'a e Kasitomu, 'oku toe 'alu ange 'a e 'ofisa ia 'oku toe totongi ia 'e nautolu. Pea ko e tahá ko e p seti 'e 64 'oku 'alu ia ki he vahe, 36 p ki he ng ue. Kae k taki 'Eiki Minisit 'o tali mai ang .

Lord Tu'i' fitu: Sea, ko e *mongoose* ...

Sea K miti Kakato: Ko ia. Ko ia kuo 'osi fakahoko ...

M teni Tapueluelu: Sea ko e vakai atu p ko e taimi ...

'Eiki Minisit Ngoue: Sea 'oku ou fakatokanga'i atu p kuo hoko e taimi.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito e fakatokanga. Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai p 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki, m l 'aupito e feme'a'aki he houa ko eni, ka tau toki hoko atu ki he 2:00 'a efiafi. M l .

<009>

Taimi: 1400–1410

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e Fale Alea.

'Eiki Sea: Hou'eiki, tau liliu ai p 'o K miti Kakato.

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal mia, tapu mo e Hou'eiki Minisit e Kapinetí, tapu ki he Hou'eiki N pele Fakafofonga e fonuá, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí, tapu ki he Kalake Pulé kae 'uma' e kau ng ue Falé. Tau fakafeta'i ki he 'Otua 'i ho'omou ma'u ivi, hoko atu e fatongia 'o e efiafi ni. Pea ne 'osi 'a e malanga 'a e Fakafofonga N pele Fika 2 'o Vava'u pea mo e ngaahi fehu'i. Ka ko u kole p 'Eiki Minisit , tuku mu'a ke hoko atu 'a Tongatapu 4, Vava'u 16 pea ke toki tali fakataha mai p . Ko u talamonu atu ki he fakataha'anga he efiafi ni, tau ma'u ha fakataha'anga lelei. Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea e K miti Kakató. Fakatapu atu ki he Hou’eiki ‘o e K miti Kakató Sea kae fai p ha ki’i fakalavelave fekau’aki pea mo e l pooti fakata’u ‘a e Potung ue Ngoue, Me’atokoni pea mo e Vao ‘Akau, peh ki he Toutaí. ‘Eiki Sea, ko e ta’u 2014. Fie taki e tokanga ‘a e k mití, ‘a e K miti Kakató ‘Eiki Sea ki he kaveinga ko eni ‘o e fakam ketí. Pea ko u fie kamata p ‘Eiki Sea mei he peesi 47 ‘o e l pootí ‘oku ‘i ai e fakamatala fekau’aki mo e faka’ali’ali ngoué. ‘Oku ‘i ai p pea mo e fakamatala ‘oku to e fekau’aki mo e faka’ali’ali ngoue ‘i he peesi 67 ‘o e l pootí, ‘oku ki’i t t holo ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 67?

Tokanga ki he maketi ke fakataua ai fua e fonua

M teni Tapueluelu: Ko ia, 67, 47 mo e 67 ‘Eiki Sea. Fekau’aki ai p mo e faka’ali’ali ngoue. Me’a ko u tokanga ki ai ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e pou pou lahi ‘a e motu’a ni ki he polokalama ko eni ka ko u fie taki p tokangá ki ha kaveinga ‘oku fekau’aki pea mo e *issue* ko eni e faka’ali’ali ngoué. Mahalo ‘e to e ki’i loloto ange Sea. ‘A ia ko e fehu’í ‘oku peh ni. Ko e taumu’a foki e faka’ali’ali ngoue ‘Eiki Sea ko hono fakalotolahi’i ‘a e kakai ngoué ke nau t ngoue, toutaí kae peh ki falehanga, mo e kakaí p ke nau ng ue. Pea manatu e motu’a ni ‘Eiki Sea ki he ta’u 1992. Te’eki ai ke tu’u ko ia ‘a e m ketí ‘oku mau kei fakakaungat maki he fuofua *National Form 7* ‘a e fonuá. Na’a mau lele mai ai ‘o fa’a fai ai e faka’eke’eke fekau’aki mo e teuteu langa ko eni e m keti ko eni ‘o Talamahu fo’ou. Ko e fakamatala ko ia na’e ‘omai kiante kimautolú, ko e feinga ke ta’ofi k toa ha to e fakam teki ha feitu’u kehe, kae mai k toa ‘o fakam ’opo’opo ‘o fakam keti ai. Pea na’e taumu’a leva ‘a e sou ke faka’ai’ ai e kakaí ke nau ngoue. ‘Aho ni, ‘ikai ke to e lava ta’ofi ‘a e ngoue ko ia ‘a e kakaí meimei m keti mahalo ko e toki fakama’opo’opo mai eni e Pule’anga e fakam keti ‘a e kakaí he Hala Vuna ‘Eiki Sea. Lele p mei Tongatapu 4, fou mai ‘i Tongatapu 3, Tongatapu 2. Mahalo p ka na’e ‘ikai ke ta’ofi mai kuo a’u ki Tongatapu 1, ‘i he Hala Vuna. Pea toki fakam ’opo’opo atu eni ki he m keti ‘e l ai. ‘Oku peh ’anga e fakam keti ‘a e kakaí he Hala Hihifó. Veitongo ki he Hala Hahaké. Pea ko e anga ko ia e fakakaukau ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea, mahalo na ‘oku ‘ikai ko hotau palopalemá ko hono faka’ai’ ai ‘o e kakaí ke nau to e t ngoue mo ng ue ange, mahalo ko hotau palopalema ko e fehu’ia ha m keti ke fai ki ai e fakam keti ‘a e fua ko ia ‘o e ngoue ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ‘i ai ai e tokanga ‘a e motu’a ni kapau p ‘e ‘Eiki Sea te u to e taki e tokanga ‘a e K mití fekau’aki mo e l pooti tatau p . Kapau te mou me’a hifo ki he peesi 77 ‘o e l pootí, ki mu’a mai p ia mei ai ‘Eiki Sea, me’a tatau p ‘i he toutai.

Te u kamata mei he peesi 71 ‘Eiki Sea. Ko e lahi ‘o e me’atahi na’e uta ki Tu’apule’anga ‘o ‘ikai kau ai ‘a e ‘akualiume ki he 2014 na’e fe’unga mo e toni ‘e 720. Pea ‘oku fakaikiiki mai leva ‘a e ngaahi uta ko ia ki tu’apule’angá peesi 72. Ko e valu, fe’unga mo e toni ‘e 390. Peesi 73, pal , fe’unga mo e toni ‘e 47. Peesi 74, limu tanga’u, fe’unga mo e toni ‘e 87. Peesi tatau p , mokohunú, fe’unga mo e toni ‘e 142. Ko e poini ko ‘oku feinga ke taki ki ai ‘a e tokangá ‘Eiki Sea ko e feinga ke fakakaukau’i ‘a e fo’i *issue* ko eni ko e *trade p* ko e fefakatau’akí ‘Eiki Sea. He ko e anga ko ‘emau lele takai holó, ko e me’a ia ko ‘oku lea mai ai e kakaí. Na’e fakahoko ‘e he motu’a ni ha ki’i ‘a’ahi faka-Fale Alea p ‘i he ta’u ni, ko e fo’i ‘a’ahi ‘e 12. Kau eni he me’a na’e fakalavelave mai e kakaí pea ko e me’a ia ko u taki ai e tokangá, ko u to’o e faingamalie ko eni ‘Eiki Sea ke fakaongo atu honau le’ó. Nau tokanga nautolu ki he me’a fakam ketí. Hang ko eni ‘Eiki Sea.

‘Ikai ha ngaahi tu’utu’uni ngaue ‘a Tonga he fefakatau’aki

Mahalo pe ‘oku mea’i ‘e he Hou’eiki e fonua ni, tautefito ki he Kapinetí, ‘oku te’eki ai ke ‘i ai ha’atau trade policy. Ko e *trade policy*, ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o tu’utu’uni mai ‘a e founa mo e fa’unga ng ue fekau’aki mo e fefakatau’akí. ‘Oku ‘i ai e me’a peh ‘a Fisi mo Ha’amoia Sea. Pea te ne tu’utu’uni mai leva ‘e ia ‘a e ng ue ko ke fai ke fakafaingofua’i ‘a e me’a ko e *trade*. Nofotaha p Sea ki he trate. ‘I ai e ngaahi fonua ia ‘oku ‘i ai ‘enau *trade*

<001>

Taimi: 1410-1420

M teni Tapueluelu: ... *Commissioner* ko e *Commissioner* nofo taha p ia ke fakakaukau’i ‘a e f fakatau’akí. Ka na’u fakalavelave atu ‘i he fekau’aki mo e ng ué mo e toutai ‘Eiki Sea ko e ‘uhingá nau hanga ‘oatu ‘a e fehu’i fekau’aki mo hono uta ko eni ‘o e melení ki Ha’amoia mo Nu’usila pea ‘ikai ke lava ‘Eiki Sea.

Kapau ‘e ‘i ai hatau *Trade Commissioner* nofo taha p ke fakakaukau’i ko e h ‘a e palopalema ko iá kae fakapapau’i ‘oku tau ‘unu ki mu’a ka ‘ikai te tau fihia p he fo’i palopalema tatau. ‘Oku tu’u p ‘a e kakaí ia ‘o t e ng ué nau toutai p nautolu ia ‘Eiki Sea toe eni ‘a e fakam keti.

Ngaahi fiema’u kau ngoue mo e kau toutai ki he fefakatau’aki

Na’a mau fakataha mo e kau toutai ‘aneafi na’a ku lele atu ki ai mo e Fakafofonga ko eni ‘o Ha’apai 13 ‘Eiki Sea me’a tatau ‘oku nau kole mai. ‘A ia ko e *trade* ko ‘etau peh p *trade* ‘oku kau ai ‘a e me’a ko eni. Ha fa’ahinga *issue* p fekau’aki mo e f fakatau’aki hang ko eni ‘Eiki Sea. Kole mai he kau toutai ha *packing facility*. ‘A ia ‘oku nau lava nautolu ‘o fai ko toutai ko e toe eni ‘a e Pule’anga ke ne fai ‘a e *pack* ke ‘i ai ha *packing facility* ke ng ue lelei. Hang ko eni ‘oku ‘i ai ha ‘aisi ‘oku lahi fe’unga, feitu’u ke *pack* ai e ika ke fakakaukau’i ‘oku lahi fe’unga. Ko e ‘uhinga na’e ‘ohake ai eni Sea ko e taimi ko na’a mau talanoa ai fekau’aki mo e fakakaukau ‘o e lao fakaangaanga na’e f me’a’aki ai ho k miti mo ha ngaahi vaka ke n mei muli. Ko e me’a ko na’a nau hanga ‘o fehu’i mai p ko e ‘omai ko iá ‘o ‘omai ‘a e toutai ‘o *pack* ‘i f .

‘A ia ko e ng ue ko ‘a e Pule’angá ‘Eiki Sea ko e *private sector* ‘oku ne fai ‘a e ng ue ko e Pule’angá . Ka ‘i ai ha me’a ‘e fie ma’u he *private sector* ke fakalelei’i ‘aki ‘a e f fakatau’aki ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o fakahoko ko e me’a ‘oku fai ‘e he Pule’anga. Kapau ‘oku nau fie ma’u ke fakalelei’i e uafu ko e me’a ‘oku langa he Pule’anga. Kapau ‘oku nau fie ma’u ke ‘i ai ha *packing facility* ko e me’a ia ‘a e Pule’anga kae lava ‘a e *trade* . Ko e me’a tatau p ‘Eiki Sea fekau’aki ko eni pea mo e uta ko ‘o e ng ué.

‘I Ha’amoia, Fisi ‘oku nau ng ue’aki ‘a e founa ko eni ‘Eiki Sea. Ng ue’aki ‘a e ngaahi fu’u *packing facility* me’a tatau p . Toe fehu’i mai p he kakai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *packing facility* ki he uta e ng ue ko ki muli. ‘Oku ‘ai faka-*private* ia ‘ai fakataautaha ia. Ka ko hono palopalema eni Sea. Ko e tokotaha p ko ‘oku nima m lohi ke ‘i ai ha’ane *facility* peh pea ne fokotu’u ha’ane *facility* peh . Pea kapau ‘e ‘alu atu ha ni’ihi ‘o kole ke nau ng ue’aki *charge* mamafa ia ‘enautolu e *private*.

Sea K miti Kakato: 'A ia ko ho 'uhinga ke fokotu'u e ngaahi *facility* ko ia 'e he Pule'anga ?

M teni Tapueluelu: Ke fokotu'u ia he Pule'anga kae lava ke ma'ama'a pea ko e me'a leva eni 'e hoko 'Eiki Sea. Ko e tama ko 'oku ne t ko 'a e fu'u manioke ko 'otu p ko 'e f 'e ma'u faingam lie p ia ke 'ave 'o uta koniteina fakataha p he Pule'anga 'o 'ave ki muli fakataha mo e tokotaha ko 'oku ne uta ko 'a e 'eka 'e, tau peh ko e teau 'e taha. Ko e tu'u ko he taimi ni ko e takitaha feingá ko e tokotaha p 'oku nima m lohi hang ha *cartel* ko ia p 'oku ne lava 'o 'ave 'ene utá.

'I Ha'amoá 'oku nau hanga 'enautolu 'o 'ai 'o fakatahataha'i mai 'a e ivi ko 'o e kakaí 'Eiki Sea t naki tulut fonu e koniteina 'ave ia ki muli. Peh 'a Fisi. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi *packing facility* he ngaahi feitu'u kehekehe Singatoka, Lautoka, *Nadi*, Suva pea 'oku vilo takai hono piki e ngaahi koniteina ia. 200 tupu he m hina.

Faka'amu ke 'i ai ha Komisiona ki he Fefakatau'aki

'A ia ko e anga ko 'a e faka'amu 'Eiki Sea kapau na'e 'i ai ha'atau *Trade Commissioner* ke nofo taha p 'o fakakaukau'i 'a e ngaahi makat kia'anga 'o e f fakatau'aki pea f ng ue'aki pea mo e *private sector* 'o 'eke ko e h 'enau fie ma'u 'Eiki Sea. Ko e fakamatala ko eni 'oku 'omai fekau'aki mo e meleni 'e 'omai he ta'u ni 'e 'omai he ta'u fo'ou pea te tau 'osi tautolu 'e kei 'omai p . Pea 'oku 'ikai ke 'omai ha tokotaha taukei ke nofo ma'u ke ne hanga 'o siofi 'a e palopalema ko ia 'Eiki Sea pea 'e lava ke tau 'unu ki mu'a. He 'oku tau feinga tautolu ia ke faka'ai'ai 'a e f fakatau'aki ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha toket pau ke nofo 'o tokanga'i 'a e fo'i kaveinga ko ia 'Eiki Sea. Mo'oni p 'oku 'i ai 'etau Potung ue F fakatau'aki 'Eiki Sea ka ko e *Trade Commissioner* ke ne fatu ha *Trade Policy* 'o e fonua ni 'Eiki Sea. Pea lava ke f ng ue'aki pea mo e, lava f ng ue'aki, te ke tokoni mai ? 'Io tokoni mai koe 'Eiki N pele.

Lord Tu'i' fitu: Ki'i fehu'i atu p Fakafofonga tapu p mo koe Sea. Fakamolemole 'oku fai ho me'a tohi 'a 'au. 'E Fakafofonga ko u mahu'inga'ia mahu'inga kiate au ho'o me'a ko ha *Trade Commission*. 'A ia 'e makatu'unga mei he tafa'aki 'o e f fakatau'aki 'i he, p ko e mei he tafa'aki 'o e ki muli kae lava ke m nava hake 'a e kau *Trade Union*. Tonu ke ki'i m lohi e va'a ki muli 'a e alea kae lava ke 'alu hake 'a e kau *Trade Uni* 'a e *Trade Commissioner* ko ena mei ha tafa'aki p he Pule'anga. M l .

M teni Tapueluelu: M l 'aupito 'Eiki Sea fakam l atu ki he 'Eiki N pele he tokoni 'oku fai mai. 'Oku mo'oni foki 'Eiki Sea he ko hono 'uhinga ko e ongo matap 'oku ua ko e h atu mo e *export* mo e *import*. Pea ko e fakakaukau ko 'a e motu'a ni 'Eiki Sea 'e lelei ange ke tau 'uluaki kamata 'i Tonga ni ke 'i ai ha'atau *Trade Policy* mo ha'atau *Trade Commissioner* 'i heni. Pea mo'oni na'e 'i ai 'a e fakakaukau ke 'i ai ha'atau *Trade Commissioner* 'i Nu'usila. Ko Fisi ko 'etau f fakatau'aki mo Fisi 'unu'unu hake ia ki 'olunga he 'oku fu'u mahu'inga 'aupito 'a Fisi. 'Oku hang ia ko e *hub* ia 'o e Pasifiki 'Eiki Sea ke 'i ai hatau *Trade Commissioner* ai. Ka 'oku ou peh 'Eiki Sea ko e 'uhinga ko 'etau tu'unga fakapa'anga. Tukukehe kapau 'e lava p he taimi ni.

'Uluaki 'i ai ha'atau *Trade Commissioner* 'i heni 'i Tonga ni ke ne hanga 'o fakakaukau'i 'a e palopalema fekau'aki mo e f fakatau'aki 'oku m sia p faingata'a'ia ai 'a e kau uta ko ki

tu'apule'anga pea feinga ke *facilitate* ia. Pea ka a'u atu ki ha tu'unga 'oku fiema'u pea to e 'ave ha'atau *Trade Commissioner* ki tau peh ki Nu'usila mo e fonua kehe.

'I he taimi tatau p 'Eiki Sea ko e kau *High Commissioner* ko he ngaahi fonua 'a ko 'oku ko ki muli. Ko hono mo'oni ko e kau taukei ia 'i he *diplomatic* pea mo e *commerce* 'oku nau fai e fatongia 'e ua ko e *diplomacy* mo e f fakatau'aki. Ka 'o kapau p 'e fu'u fiema'u ha'atau *Trade Commissioner* hang ko e fokotu'u ki mu'a na'a ku ma'u e fakamatala na'e fakakaukau ke fokotu'u ha'atau *Trade Commissioner* 'i Nu'usila . Fakakaukau lelei. Ka 'oku ou fakakaukau Sea ko e poupuu atu f f ke tau 'uluaki fokotu'u ha'atau *Trade Commissioner* 'i Tonga ni ke ne hanga 'o fakakaukau hotau palopalema 'a eni 'oku 'asi hake ko eni 'e 'Eiki Sea. Kapau te mou me'a 'Eiki Sea ki he peesi 76 'oku 'i ai 'a e kaveinga 'oku peh 'oku *subtitled* fokotu'utu'u ki he kaha'u. 'A ia ko hono fakam 'opo'opo mai eni ko 'a e uta ko 'o e toutai ki muli pea ko e fokotu'utu'u eni ki he kaha'u.

Tokanga ke taketi'i palopalema fehanga'angi mo e fefakatau'aki

Hokohoko atu hono 'analaiso mo e fakam 'opo'opo 'o e ngaahi fakamatala. Ko e ngaahi fakamatala faka'ofisiale ke tuku atu pea fakafaingam lie'i ki he kakai ke fakahoko ha ako 'o fekau'aki mo e monomono k penga, vaka toutai pea mo e founa hono monomono 'o e m sini vaka. Ke fai ha ako 'o fekau'aki mo e mateuteu ki he ngaahi faingata'a fakaen tula. 'Oku ke fakatokanga'i 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke kau ai 'a e *packing facility* ia. 'Ikai ke kau ai 'a e ngaahi me'a fekau'aki mo e *trade*. Ko e fokotu'utu'u ki he kaha'u. 'A ia ko e anga ko fokotu'u atu 'e 'Eiki Sea ke fakakaukau ke tau hanga 'o t keti'i hotau palopalema totonu pea tau f talanoa'aki mo e *private sector* ko e h ho'omou palopalema 'oku 'ikai ke mou lava ai 'o uta ki muli. Pea kapau te nau talamai ko e ngaahi 'uhinga fakatekinikale ko 'oku 'omai mei Nu'usila ke feinga'i'aki 'a e meleni ke lava 'o 'ave kuo pau ke 'i ai ha misini ia ki ai. Me'a ia te tau 'ai Sea kae lava 'o uta 'a e meleni.

'Eiki Pal mia: Sea.

Sea K miti Kakato: Pal mia.

'Eiki Pal mia: 'Oku fie ma'u p ke, he 'oku fu'u l l a e fakamatala ko eni. Mahalo ko e poini ko 'oku 'omai ke 'i ai ha'atau *Trade Commissioner*. Ko e fatongia ko eni na'e fai ia 'e he *Foreign Affairs* mei fuoloa p ia. Pea ko 'etau kau fakafofonga ko eni hang ko *New York* 'a Nu'usila pea mo 'Aositel lia. Ko kinautolu ia 'oku nau hanga 'o fakahoko e ng ue ko ia. Mahalo ko e me'a 'oku fai mai ki ai 'a e kole ke 'i ai ha taha pau 'oku poto 'i hono fai hono alea e ngaahi me'a k toa ko ia. Na'e 'i ai 'a e fokotu'u 'a e Pule'anga motu'a ia ke fokotu'u 'etau *Trade Commissioner* 'i Nu'usila. Pea na'e toe kaniseli mai p 'a e me'a ko ia. Ka 'oku 'i ai mo e tokotaha na'e toki 'oatu ki Nu'usila ke 'alu 'o fai fakahoko e ng ue ko ia. Ka ko eni Sea.

Ko e me'a ko eni 'oku 'i he *private sector* ke nau takitaha alea'i hono m keti pea 'oku lolotonga fai p he taimi ni. Ko e *Nishi* te u fakat t ki he *Nishi*. Ko e *Nishi* ia 'oku ne 'osi hanga ia alea'i p 'enau me'a 'anautolu ia 'i he ngaahi fonua kehekehe. Ko e hina 'oku 'i ai p tokotaha ia 'oku ne hanga p 'o alea'i 'ene m keti 'i Siaina pea mo Siapani. Ko e ng ue ko ki he takitaha hang ko 'etau 'ufi mo 'etau manioke mo 'etau ngaahi me'a peh 'oku lolotonga fakahoko p 'a e ng ue

ko iá 'e he *private sector* he ko kinautolu p 'oku nau 'ilo lahi ki he' enau ngaahi fanga ki'i m keti 'i he ngaahi feitu'u kehekehe. Ka neongo foki ia mahalo 'oku fie ma'u ke 'i ai ha taha 'i he fo'i ng ue p 'i he Pule'anga ke ne fai e ng ue ko iá.

Ko e ng ue ko iá 'oku lolotonga fakahoko p ia 'e he ngaahi 'e he kau fakafofonga Tonga 'i he ngaahi 'ofisi ko ia 'i muli pe 'oku sai p 'oku 'ikai ke sai 'enau fakahokó ka 'oku nau lolotonga fakahoko 'a e ngaahi me'a ko ia. Ko e ngaahi alea ko mo e ngaahi Pule'anga muli ki he ngaahi *product* ko 'oku tau hanga 'o me'a, 'oku fai p ia. Ko e faka'ali'ali ko na'e toki fai ko eni 'i he ngaahi 'i he'etau 'i he ngaahi feitu'u ko eni 'oku fa'a fai ai 'a e faka'ali'ali fakata'u 'oku tau kau ki ai 'a hono faka'ali'ali ai 'etau *product*. Ka 'oku mahalo ko e me'a 'oku fai mai 'a e tokanga ki ai ke 'i ai ha fo'i sino pau 'i he Pule'anga ke ne fai 'e ia 'a e fo'i alea ko ia.

Fiema'u ke 'ai ngaahi fale *pack* ma'a e fonua kae 'oua fakataautaha

Lord Fusitu'a: Ko e ki'i tokoni p ki he 'Eiki Pal mia p te ne tali. Ki'i tokoni atu p 'Eiki Pal mia. Mahalo ko e me'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e fika f 'oku ngali fakaoli. Ko e me'a ko eni na'e 'efihia ai 'a e uta hina kuo hilí ko e me'a ko meimei hang ha *cartel*. Ko e tukuange p ko ki he sekitoa taautaha ...

<002>

Taimi: 1420–1430

Lord Fusitu'a: 'oku, ko e ni'ihí p ko te nau ma'u silini mei Tonga ni p ko e 'inivesitoa mei muli te nau lava 'o fakahoko e me'á. 'A ia ko e 'uhingá ke fokotu'u ha me'a 'a e Pule'angá ma'ae fonuá. Kuo u tui ko e me'a ia 'oku fai ki ai e 'uhinga mai ki ai e kakai e fonuá. He'ikai leva ke to e hang ha *cartel* 'e 'i ai e *access* 'a e ni'ihí kotoa 'a e fonuá ki ai. Mahalo ko e me'a ia 'oku 'uhinga ki ai.

Fakah Pule'anga 'ikai 'enau ng ue fekau'aki mo e fefakatau'aki

'Eiki Pal mia: Kapau ko ia, mahalo 'e meimei ofi he fakakaukau ko eni 'a e taimi ko na'e 'ai ai 'a e *Commodities Board*. Ko e *Commodities Board* foki ko nautolu na'e h ai 'etau *product* ko ki mulí 'i he ngaahi me'a kehekehe. Pea ko 'ene mate ko *Commodities Board* pea 'ikai ke ne to e hoko atu 'a e ng ue ko iá. 'A ia 'oku ai e tui 'oku peh 'oku 'ikai ke totonu ke hoko 'a e Pule'angá ko ha *agent* p ko ha fo'i sino ia ke ne fai 'a e fo'i fefakatau'aki mo mulí. Ko e fatongia ko iá 'oku tukuange p ia ki he *private sector* ke nau fai 'e nautolu ia. Pea 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke tuku ai he Pule'angá ia ta'efai e aleá. Hang ko e me'a na'a ku lave ki aí, ko e 'u *high commissioner* 'i mulí ko nautolu ia 'oku nau alea 'i he *trade*. Tau fakat t 'i he kavá. Ko e kavá kuo 'osi kau 'a Tonga ni ia 'i hono alea'i mo hono feinga'i ko eni 'a e kavá ke tau to e h atu 'a e kavá ki mulí. Pea 'oku toe ai p mo 'etau to e fo'i sino 'atautolu ia 'i tu'a he *private sector* 'oku nau p nautolu 'o fai e ng ue ko iá.

'A ia 'oku ou tui ko e me'a ko ia 'oku fai ki ai e tokangá 'oku mo'oni 'oku fai p ng ue ki ai. Pea hang ko e me'a na'a ku lave ki aí, na'e 'osi fai p he Pule'anga kimu'a e ngaahi fakakaukau fekau'aki pea mo e *Trade Commissioner*. Kuo to'o mai e fatongia ko iá mei he *Foreign Affairs* he

taimi ni 'o 'omai ia ki he *Labour and Commerce*. 'A e fatongia ko ia ki he *trade*. Ka 'oku ou fakahatu p 'oku 'ikai ke tuku, 'a e ng ue 'a e Pule'angá ia he ngaahi me'a ko ení. 'oku toki *intervene* e Pule'angá 'o kapau 'oku ai ha me'a 'oku fakakaukau e Pule'angá 'oku 'ikai ke lava he *private sector* 'o fakahoko. Ka ko 'ene tu'u he taimi ni, kapau 'oku tau to e fakakaukau ke to e fokotu'u ha *Commodities Board*, hang ko e mokohunu, me'a k toa, k toa, ha'u k toa ki he fo'i sino ko ko e pule'anga, ki he fo'i poate 'a e pule'anga ke ne fai e fo'i ng ue ko ia. Ka na'e 'osi fakamo'oni 'i he kuo hilí 'oku 'i ai ke ng ue lelei 'a e fo'i sino ko já. Ko ia 'oku ou 'oatu e me'a ko ení.

Lord Fusitu'a: K taki ko e to e ki'i tokoni atu p Pal mia. Ko e to e ki'i tokoni atu p .

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele k taki, ko ho'o tokoní te ke kole mai ki he Seá. Pea 'e toki faka'at atu 'e he Seá ke ke me'a.

Lord Fusitu'a: Ko ia. 'Oku 'uluaki fakap ki he ... ko ia 'oku ne fai e me'a

Sea K miti Kakato: 'Ikai ko e 'uluaki me'a ke ke kole mai ki he Seá pea 'e toki faka'at 'e he Seá ke ke me'a.

Lord Fusitu'a: Koe fakap atu p 'e tali e Pal miá. Pea ko e Feitu'u na ...

Sea K miti Kakato: 'Oku te'eki ai p ke ke kole mai koe. 'Oku te'eki p ke ke kole mai koe 'Eiki N pele.

Lord Fusitu'a: Aofangatuku mai e Feitu'u na p ko e h ha'o me'a. Ko kuo 'osi fai e fakap ia ki he ...(kovi e ongo)...

Sea K miti Kakato: 'Uluaki kole mai e ngofua mei he Seá, toki faka'at atu leva he Seá ke ke me'a.

Lord Fusitu'a: Fakamolemole atu Sea. 'E lelei p ke u fai ha tokoni ki he Pal miá?

Sea K miti Kakato: Lelei. Hoko atu.

Lord Fusitu'a: M l Sea. Mahalo na'a 'oku ai ha fen pasi mo e me'a na'e lave ki ai e motu'a ni 'i he 'aho atú. 'Ikai ko e ngata p he fokotu'u ha ngaahi fo'i lao ka ko e 'ai ha me'a ke uki'aki p *incentive* pea mo ha *subsidy* ke tokoni ki he 'u sekitoa ko ení. 'A ia mahalo ko e 'uhinga ke hoko 'a e Pule'angá ko ha uki'anga p ko ha *facilitate*. He 'ikai ke fakalele he Pule'angá ia e 'u me'a ko ení, ka fokotu'u ha polis pea mo ha Komisiona. Kuo u tui ko e fakakaukau fakapotopoto ia. Ko e me'a ko na'a ke me'a ki a'í 'oku 'ikai ke fakahalaki ia ka 'oku ou tui 'oku fakapoptopoto e fo'i fakakaukau ko iá. Ke ai ha polis pau 'oku ai hono makatu'unga. 'Oku ai e ngaahi lao ke *regulate* 'aki. 'Oku ai e me'a ke uki'aki e sekitoa ko iá, p ko e *incentive*, pea 'oku ai e tokoni e Pule'angá, p ko e *subsidy* ko , ko e polis fakafonua fakalukufua ia. 'A ia ko e sekitoa p eni 'e taha, 'a ia ko e fefakatau'akí, 'a e *trade*. Ka 'oku tonu ke ai 'a e polis fakalukufua ia 'a e sekitoa kotoa. 'A e ki'i, ...(kovi e ongo)...

M teni Tapueluelu: Sea mahalo na'a kuo mahino ia kau faka'osi atu Sea 'e 'osi 'eku miniti 'e 20 ia 'aku 'i he

Sea K miti Kakato: 'O leva ki'i faka'osi mai.

Lord Fusitu'a: Si'i k taki.

M teni Tapueluelu: 'E 'osi 'eku miniti 20 'a'aku ia he 'enau feme'a'aki Sea kae 'ikai ke

Sea K miti Kakato: Sai p sai p 'e 'oatu p ho'o taimi.

Taukave Pule'anga 'osi fai honau fatongia ke tokoni'i sekitoa taautaha

'Eiki Pal mia: ...(mate maika)... 'i tu'a, ko homau tefito'i fatongiá ia. Hang ko ení, kapau 'oku fiema'u ha me'a ki mala'e vakapuna ke 'ave ha me'a faka'ahu ai, fatongia e Pule'angá ke mau *provide* 'a e *facilities* ko iá, 'ave, ha'u e kau pisinisi 'ave ki ai 'enau me'á. Ko e fatongia ia e Pule'angá. Ko e h e me'a ko 'oku ongo'i he Pule'angá te nau ala tokoni ai ki he *private sector*, ko e me'a ia 'e fai 'e he Pule'angá, ko e me'a ko ki he *negotiate* ki he m keti mo e ngaahi me'a peh , fatongia ia e *Trade Commissioner* 'a ia na'u lave ki ai 'anenaí. Pea kapau 'oku 'ikai ke fai lelei, 'oku ou kole fakamolemole atu. Totonu ke fai e ng ue ki he tafa'aki ko iá.

Fiema'u Pule'anga ke lelei tu'unga koloa & uta ki muli

Ka 'i he 'eku tui 'oku lolotonga fai p me'a ia ko iá. Ko 'etau me'a 'a tautolu ko e feinga'i ke sai e *quality*. 'Ai e melení, ke 'oua 'e to e ai ha 'inisekite ai. 'Ai e manioké fa'o e manioke lelei 'o 'ave. Ko 'etau tefito'i fatongiá ko e feinga'i 'etau *product* ke sai e *quality*, koe'uhí kae lava 'o tali 'i muli. Mahalo ko e me'a ia 'oku ou tui 'oku totonu ke tau ng ue tautolu ki ai mo e *private sector*. 'Ai ke fakapapau'i pea *consistent* e *supply*. He ko 'etau palopalema 'oku peh ni, tau alea ke 'ave 'etau me'a ko ki h , 'ikai ke tau lava tautolu 'o *guarantee* te tau hokohoko atu 'a e me'a ko iá, p ko e manioke p ko e talo p ko e h . 'A ia ko e 'u palopalema ko iá 'ikai ko ha palopalema ia 'a e Pule'angá. Ko e palopalema e Pule'angá ko hono faka'ai'ai e kau ngoue ke 'o ngoue. Ka ko e me'a ko eni ko ki hono feinga'i ke sai e *quality* mo e *supply* ki he m keti, me'a ia 'a e kau *private sector*. Kai kehe ko 'eku fakah atu p heni 'oku fai he Pule'angá, ko homau tefito'i fatongiá ke faka'ai'ai mo hono *facilitate* 'a e ngaahi fiema'u ko eni 'a e kakaí. Ka ko e 'u me'a ia 'oku tau fehengahangái. Tau fehengahangai kitautolu mo e 'ikai ke tau lava 'o *produce* 'a e koloá, ke sai e *quality* pea *consistent* e *supply* 'i he m keti, pea mo e ngaahi me'a peh . K taki ko 'eku ki'i ala tokoni atu ia.

M teni Tapueluelu: Sea kau ki'i faka'osi atu ai leva.

Sea K miti Kakato: Hoko mai.

M teni Tapueluelu: Sea ko, ‘oku ou fakam l atu p mo ‘eku tokoni atu p ki he Feitu‘u na ‘Eiki Sea, hang kiate au ko e tokoní ‘e poaki ki he Feitu‘u na pea kau ai mo e tokotaha lolotonga fakahoha‘á Sea p te u tali ko e tokoni p ‘ikai.

Sea K miti Kakato: Pe‘i sai.

M teni Tapueluelu: Kuo nau kai ‘e nautolu ‘eku ki‘i taimí Sea ‘o ‘osi. Kai kehe , kuo u fie taki p ‘etau tokangá pea ‘oku ou kole fakamolemole ki he Feitu‘u na ‘Eiki Sea, kuo u kole ho‘o ngofuá, neongo p ‘oku te‘eki ai ke tau a‘u ki ai, ka ko hono ‘uhingá ko ‘eku loto ke mahino mo‘oni ‘a e ‘isi ko ení mu‘a he ‘oku ‘ikai ko hono ‘uhinga eni ia ‘oku fai hono fakaanga‘i e Pule‘angá ‘o peh ‘oku ‘ikai ke nau fai honau fatongiá, ko e lango vaka eni ia mo e pou pou ki he Pule‘angá ‘Eiki Sea, ke tau langa ki ha ki‘i fo‘i ‘epoki ‘oku fo‘ou ange.

Ngaahi mat mama he fefakatau‘aki h l pooti Potung ue K meesi 2012-2013

Kuo u kolé ke u ng ue ‘aki mu‘a ‘a e l pooti ko eni ‘a e *Labour & Commerce* 2012, ‘oku kaunga ia ki ai ‘Eiki Sea, pea ‘oku ‘asi mo‘oni, pea kapau te u lau atu. ‘A e palopalema ko ia ‘o e feinga h ko ki mulí, he peesi 73 ‘oku peh ‘Eiki Sea. Ko e matavaivai eni ko ‘o e feinga he fefakatau‘akí. Si‘isi‘i ‘a e tokoni fakam ketí, h koloa ki mulí mo e tokoni ki hono fakalalakaka‘i ‘o e pisinisí ke fakatupulaki ‘a e fika ‘o e ‘u koloa ki mulí. Si‘isi‘i ‘a e kau ‘ofisa fakafofonga fefakatau‘aki ki he ngaahi m keti tefito ‘o Nu‘usila. Ko e anga ia hono hiki mai, ko e 2012 ia ‘Eiki Sea. Sio ko e 2013 eni kau hanga ‘o lau atu. Si‘isi‘i ‘a e ngaahi tokoni fekau‘aki mo hono fakam keti‘i e koloa ki tu‘apule‘angá. Koloa h atú. Sio ko e me‘a ‘oku ou ‘uhinga ki aí, kapau he ‘ikai ke tau siofi lelei, ‘e ha‘u ia he l pooti ko 2012, ‘e ha‘u he l pooti 2013 he ngaahi ‘elia kehekehe. Ko e *Labour & Commerce* eni ‘oku ou lave atu ki aí. Me‘a tatau p ‘oku ‘asi he ngoué. Ko e me‘a ia ko ‘oku ou kole atú Sea na‘a lelei ke ai ha‘atau *Trade Commissioner*, pea fatu ai ha‘atau *national trade policy*, kae lava ke tokangaekina ‘a e ngaahi tefito‘i palopalema ‘oku fihia ai e sekitoa taautahá he feinga ke h ki tu‘apule‘angá. Ko e pou pou p ia kapau ‘e tali he Pule‘angá mei he ola e ‘a‘ahi Faka-Fale Aleá na‘e faí ‘Eiki Sea. M l ‘aupito e ma‘u taimi ...(kovi e ongo)...

Sea K miti Kakato: M l ‘aupito. ‘E ‘Eiki Minisit Ngoue, k taki ‘e ‘osi eni ‘e malanga ‘a 16, ka ko e tokoni atu p ki he Feitu‘u na ki ho‘o tali fehu‘í, ‘oku ai e tokanga mei Tongatapu 4 ke ‘uhingá ke ai ha m keti ke fakam ‘opo‘opo e ngaahi m keti ko eni he ve‘ehalá, ‘oku fu‘u ‘efi‘efi e halá pea ‘ikai ke ngata aí, ‘oku ‘ikai ke fu‘u faka‘ofa‘ofa e fonuá. Pea ko e 2, ne ai e tokanga atu ke ai ha *Trade Commissioner*, ke ai ha *Trade Policy* koe‘uhí ko e ngaahi fefakatau‘akí. Pea ko e 3, na‘e ai e tokanga atu ke ai ha *packing facility* ki he toutai. Vava‘u 16.

Tokanga ki he p seti 20 ko e \$ ng ue ‘ofisi Potungae Ngoue ‘i Vava‘u

‘Akosita Lavulavu: M l Sea. Tapu mo e Feitu‘u na ‘Eiki Sea, peh ki he ‘Eiki Pal miá mo e Hou‘eiki ‘o e Kapinetí. Peh ki he Hou‘eiki Fakafofonga e kau N pelé, pea ki he Hou‘eiki Fakafofonga e Kakaí. ‘Eiki Sea, ‘oku ai p ki‘i me‘a si‘i p ‘oku ou tokanga ki ai, fel ve‘i pea mo e l pooti ‘o e Potung ue Ngoué, Me‘atokoní, Vaot t mo e Toutaí, ‘a ia ‘oku h ia ‘i he peesi 93, .4.8.1. Vava‘u. ‘Oku ‘asi heni, na‘e ola lelei ‘a e fakahoko fatongia ‘i Vava‘u, ‘i he vahefonua

Vava'ú, 'o fakatatau ki he lahi 'o e pa'anga fakalele ng ue ko e pa'anga 'e taha kilu tolu mano, p seti 'e 20 'o e pa'anga fakak toá ko e pa'anga 'e 6 kilu 5 mano 1 afe 6 ngeau 14 ma'a Vava'ú, pea ko e p seti 'e 80 ki he vahe 'a e kau ng ué. 'Eiki Sea ko e me'a p 'oku ou tokanga ki ai 'Eiki Sea, ko e v henga ko eni ko 'a e kau ng ué, k taki Sea, fe'unga mo e pa'anga 'e 5 kilu 2 mano 1 afe 6 ngeau 14 pea ko e pa'anga leva 'e 1 kilu 3 mano ko e fakalele ng ué leva ia. 'A ia Sea 'oku ou peh 'e au ...

<003>

Taimi: 1430-1440

'Akosita Lavulavu : ... fu'u si'isi'i 'aupito 'aupito eni ia ki he fakalele ng ué. Pea mo hono feinga ke langa hake 'a e ngoué 'i Vava'u, Sea. Pea ko e me'a 'e taha, Sea, ko e taimi ko 'oku tau *invest* ai ha pa'anga 'i ha fa'ahinga me'a 'oku fiema'u ke 'i ai ha'ane ola 'oku lelei. Fiema'u ke 'i ai ha ola 'oku lelei mo makehe ma'a e kakaí.

'Eiki Sea, 'oku ou faka'apa'apa lahi 'aupito ki he 'Eiki Minisit ko ení, pea peh ki he si'i kau ng ue ko eni ko 'i Vava'ú, ka 'oku 'alu p e taimi, Sea, mo e toe holo 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Potung ué 'i Vava'ú. 'Oku ou tui mahalo 'oku fiema'u ke fulihi 'a e founnga ng ue mo e founnga 'oku vahevahe'aki 'a e pa'anga Patiseti, 'o pehe ni. P seti e 80 ke 'alu ia ki he fakalele ng ue, fe'unga mo e pa'anga e 521,614. P seti e 20, ke 'alu ia ki he v henga 'o e kau ng ue. Fe'unga mo e 130,000. Ko e Potung ue ko ení, Sea, 'oku fai e fakalalakaka 'i tu'a, 'i he vaó, 'oku 'ikai ke fai ha ngoue ia 'i loto 'ofisi, k taki, Sea. Pea ko e kau ngoue 'o Vava'ú, ko nautolu 'oku mahu'inga tahá, he ko nautolu 'oku fai e ngoué, 'oku 'ikai ko tautolu, Sea. Pea kapau 'oku kole mai 'e he kau ngoué ha me'a, Sea, pea tau tokoni atu leva kiate kinautolu 'o fai honau lotó, he ko nautolu 'oku nau fai e ngoué. Kae lava ke fakalalakaka 'a e tu'unga faka'ekon mika 'o Vava'ú, mo Tonga ni fakal kufua.

Kole ngaahi me'ang ue ki he ngoue ma'a Vava'u

'Eiki Sea, ko e kau ngoue 'o Vava'ú, nau 'osi poto p nautolu ia, Sea. 'Ikai to e fiema'u ke 'i ai ha fa'ahinga fale'i, pe ko ha kau mataotao, he 'oku fakamole pa'anga 'aupito ia, Sea. Ka ko e me'a p 'e 3, 'oku nau kole, kole mai ki he finemotu'a ni, Sea, ke tokoni mai ai 'a e Potung ue ko ení, 'a ia te u lave ki ai. Fiema'u ia, Sea, ke tau mohu founnga 'etau ng ué, pea tau fa'u ha ngaahi me'a 'e lava ke tau tokoni'i ai kinautolu, Sea.

Pea mo e fehu'i p 'e taha, 'Eiki Sea. Ke tau fakafehu'ia, pe 'oku fiefia nai 'a e kau ngoue 'o Vava'u pe 'ikai? Sea, 'oku kole mai 'e he kau ngoue 'o Vava'ú e fo'i me'a 'e 3 ko 'ení. Ko e 'uluakí. Ko e fiema'u ha me'ang ue ke tokoni ki he'enau ngoué. 'Oku fiema'u ha ngaahi palau, ke ng ue'aki 'e he kau ngoue ki hono palau mo teuteu'i 'enau ngoué.

Ko e fiema'u ko ení, 'a e kau ngoue ko ení, ko e talu eni mei 'anef 'enau toutou kole, mo e te'eki ai p ke malava. Ke tokoni mai e Potung ue Ngoué Ka ko eni ko e tu'u ko he taimi ni, Sea, ko e palau p 'e 1, 'i he Potung ue ko eni ko 'i Vava'u. Palau p 'e 1. Ka 'oku lahi 'aupito e ngaahi fiema'u 'a e kau ngoué. Fiema'u 'enautolu ia ke fai mo kini, pea mo palau, pea mo fahi, pea t 'enau ngoué 'i he taimi totonu. Ka ko e pangó, 'oku kini he uike ni, pea 'osi e m hina 'e 1 pea

nau tali ai. 'Oku toki a'u mai e palau'ia 'o palau pea toe 'osi mo e m hina e taha pea toki fahi. Pea 'oku hoko ko e mole lahi ia ki he kau ngoué, 'e 'Eiki Sea.

Ko e ngoué, ko e ma'u pa'anga lahitaha ia, h mai ki he ngaahi f mili 'i Vava'u. He ko e p seti e 90 'a e kakai 'o Vava'u, 'oku nau ma'u mo'ui mei he ngoué. Pea 'oku to e fiema'u ke hikiti 'a e ng ue ko eni 'a e Potung ue, ka 'oku fu'u fiema'u ha ngaahi me'ang ue ke tokoni ki he kau ngoué, mo toe faka'ai'ai ke nau toe fie ngoue ange, 'Eiki Sea. 'Oku fiema'u ha ngaahi m sini palau 'e 4, mo ha ngaahi seti me'ang ue kakato ke ng ue'aki 'e he kau ngoue 'o Vava'u. Pea ko e faka'amú p , 'Eiki Sea, na'a lava ke 'omai ha ki'i palau mei Siaina, pe ko Siapani. Kehe p , Sea, ke 'omai ha ki'i palau ke tokoni ki he kau ngoue 'o Vava'u.

Fiema'u ha maketi pau ma'a e kau ngoue

Ko e me'a hono uá, Sea, ko ha m keti 'oku pau, ke malava ke tokoni mai e Pule'angá, ki hono fakam keti'i 'a e ngaahi ngoue 'a e kau ngoue 'o Vava'u. Pea 'ou 'i ai 'a e fu'u fiema'u heni, ke ng ue v ofi 'a e Potung ue Ngoue 'o Vava'u, pea mo e kau ngoue 'o Vava'u, ki hono kumi mo hono alea'i ha m keti 'oku pau ki he ngaahi ngoue kotoa p 'oku 'omai mei Vava'u.

'Eiki Sea, ko e tu'u ko he taimi ni, ko e vanilá. 2012, ko e vanilá na'e pa'anga 'e 12 ki he kilo. 2014, pa'anga 'e 25. A'u mai eni ki he 'aho ni, 2016, 'Eiki Sea, ko e vanilá 'oku pa'anga 'e 80 ki he pa'anga 'e 100 ki he kilo. Tau talanoa leva ki he Kavá. 2012, ko e kavá, na'e pa'anga 'e 15 ki he pa'anga 'e 20 ki he kilo. 2013 na'e pa'anga 'e 25 ki he kilo, 2014 pa'anga 'e 40. A'u mai eni ki he 'aho ni, 'Eiki Sea, 2016, ko e kavá eni kuo a'u ia 'o pa'anga 'e 80 ki he pa'anga 'e 100 ki he kilo. 'A ia, 'Eiki Sea, fiema'u 'aupito ke tokanga'i eni mo ma'u ha ngaahi m keti 'oku pau ma'a e kakai ko eni 'o Vava'u.

Me'a hono 3, 'oku fu'u fiema'u 'e he kakai 'o Vava'u 16, ke 'i ai ha fale *pack*, pe ko ha fale 'oku fai ai e peki, ki hono fua 'o e ngoué, ke hang ko 'Euá, 'Eiki Sea. Pea mon 'ia a 'Eua ia, he ne 'osi huufi honau fale *pack* ki he kau ngoué, ke teuteu'i ai 'enau ngaahi ngoue ke fakafolau ki tu'apule'anga. Pea ko e faka'amú, 'Eiki Sea, ke 'i ai ha fale peh , ke tu'u 'i he Vava'u 16. Pea 'e tokoni lahi 'aupito eni, Sea, ki hono ngaahi pea mo hono tauhi 'a e *quality* 'o e me'akaí, ke sai ke fakafolau atu ki muli, ki he m keti ko 'i tu'apule'angá.

Pea ko 'eku faka'amú ia, 'Eiki Sea, na'a malava 'a e 'Eiki Minisit Ngoue, mo e 'Eiki Minisit ki he T naki Pa'anga H Maí, ka ko e Fakafofonga Fale Alea ia 'o 'Eua, 'o tokoni mai kiate au ke si'i lava 'o fokotu'u ha fale pehe ni 'i Vava'u 16. He ko Vava'u 16 'oku lahi taha ai 'enau kau ngoue, 'Eiki Sea. Ko e si'i ngaahi fiema'u vivili eni 'a e si'i kau ngoue 'i Vava'u, Sea.

Sea K miti Kakato : K taki Vava'u 16, ko Tongatapu 1.

Lord Vaea : Ko e fehu'i p . K taki p , Sea, ki he Fakafofonga 16. 'Oku ne tuhu'i pau mai 'eia 'a e 'Eik Minisita ko ki he *Revenue* mo e *Custom*, ke tokoni ange, kae tuku e pa'anga lahihe 'Eiki Minisit ko Ngoue, Sea. Ko e 'uhinga ia 'eku fifili ai 'o fai e fehu'í, na'a 'oku 'i ai ha pa'anga mavahe ia 'a e 'Eiki Minisit *Custom & Revenue*, 'oku tuku, kae 'ikai to e lava ha 'inasi ai. Ko e fehu'ia ia, Sea.

Sea K miti Kakato : Ko e me'á p na na'e 'osi 'i ai ha'ana feme'a'aki 'anaua ki ai, mea'i ia 'e 16.

'Akosita Lavulavu : Ko e 'uhingá p , 'e Sea ki ai, he 'oku 'i ai honau fale *pack* ia 'onautolu 'i 'Eua. 'Uhingá p ia, ko e Fakafofonga 'Eua.

Sea K miti Kakato : Ko ia, t ko e 'uhinga ia ki he fale peki 'i 'Eua.

'Akosita Lavulavu : Ka ko e me'a 'e taha, Sea, 'oku ou loto p ke u fakam l heni ki he ngaahi siasi kotoa p 'o e V henga Vava'ú, mo e ngaahi kulupu tounge ki 'utá, 'i he' enau tokoni ki he teke e kakaí, 'i he kolo taki taha kotoap ke nau toe tokanga ange ki he ngoué. Pea toe lele p mo 'enau ngaahi 'a'ahi faka-kuatá. Pea 'oku 'ilonga ai 'a e fakalalakaka 'a e ngoué 'i he Vahefonua Vava'u, 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fakam l heni ki he Siasi Tonga Tau'at ina mo 'enau kau Faifekau 'i he' enau takimu'a 'i he ngaahi toutu'u, pea peh foki ki he Siasi Uesiliana, mo e Siasi 'o Sisu Kalaisi 'o e Kau M 'oni'oni 'o e ngaahi 'aho Kimui ni, 'i hono teke 'a e kakaí ke nau ngoue.

'Eiki Sea, hang p ia kuo ke mea'í, pea 'oku ou tui, 'Eiki Sea, ka lava 'a e 'Eiki Minisit Ngoue, pea mo 'ene Potung ue Ngoué, 'o tokoni mai kiate au, ke lava 'o fakahoko 'a e ngaahi me'a ko ení, ko e m sini palau, ko e m keti 'oku pau, mo ha fale *pack* ki he kau ngoué, pea te u toki peh leva kuo lelei e ng ue, pea 'e fiefia e kau ngoue 'o Vava'ú. Pea 'i ai leva e 'amanaki atu ki he Vava'u 'oku toe fo'ou ange. Ki ha Vava'u 'oku fonu hono ngaahi me'a kotoa p , 'o hang ko e lau 'a e punake mei he Funga'onetale, Vava'.u 14, va'inga ko eni ko 'a Vava'u 14, 'a e Minisit Mo'ui. 'Io, ko Vava'u ko e matap 'o Palataisi.

Sea K miti Kakato : Poupou.

<006>

Taimi: 1440-1450

'Akosita Lavulavu:.. 'Io kuo 'osi teuteu p 'e natula 'a Vava'u mo hono..

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i fehu'i.

Sea K miti Kakato: 'Oleva mu'a ke 'osi 'a e lau maau ko .

'Akosita Lavulavu: 'Io 'a Vava'u Lahi talu mei mu'a.

Lord Fusitu'a: Ki'i fehu'i p ...

Sea K miti Kakato: Teke u'usi 'e koe 'ene lau maau..

'Akosita Lavulavu: 'Io 'Eiki Sea ko Vava'u ko e matap 'o Palataisi. M l 'a e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: Me'a mahino p ki Vava'u. Niua !

Lord Fusitu'a : Ko e ki'i fehu'i p ki he Fika 16. 'Oku ou fanongo 'aneafi mahalo na'e 'i ai 'a e 'esitimeti mai ko e meimei 4 miliona, na'e kole 'e he v henga ko ení, pea 'oku toe h mo e kole he 'aho ni. 'Oku ou fokotu'u atu, 'ai mu'a mo ha me'a peh 'a Niuafo'ou 'i he me'a 'a e Pule'anga, m l .

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit ko e tokoni atu p ki ho'o tali fehu'i. 'Oku 'i ai 'a e tokanga mai mei Vava'u 16 ke toe fakalelei'i 'a e Potung ue Ngoué, pea mo 'enau ngaahi fiema'u 'e tolu. Fiema'u me'ang ue, palau pea mo e ngaahi seti. Ko e 2 'oku fiema'u ha ngaahi m keti pau, 'oku tatau p ia pea mo Tongatapu 4 ke fokotu'u he *Trade Commissioner* mo ha *Trade Policy*. Ko e 4 'oku fiema'u 'e Vava'u 16 ha fale *pack* ki he ngoue. Ko Tongatapu 4 na'a nau fiema'u 'e nautolu he fale *pack* ki he ika. Ko e taimi ko ení 'oku ou tukuatu ia kiate koe, 'Eiki N pele Fika 3 'o Tongatapu.

Fehu'ia tu'unga 'i ai polokalama 'ahi'ahi t meleni 'i Vava'u

Lord Tu'ivakan : M l Sea, tapu p ki he Feitu'u na kae 'uma' 'a e Sea 'o e K miti Kakato. Sai p ko e fehu'i p ia ki he Minisit p ia, p 'oku mahalo p ko e peesi 44 'oku tu'u p ko e poloseki tokoni 'a Siaina. Ko u 'ilo p koe'uhi na'e 'i ai 'a e ' ngaahi polokalama 'ahi'ahi ko e ngoue 'i Vava'u, t fataha p ki he meleni maká pe ko e *rock melons* pea mo e meleni 'a e ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai hano tenga ko e *seedless melon* mahalo. Na'e fai 'a e ng ue ko ení pea na'e faka'ofa'ofa 'aupito 'a e ola 'o e ngaahi poloseki ko eni, Ka koe'uhi mahalo ko e ta'u eni 'e 4 p 5 p kuo h 'a e me'a ko ia. Ko e taha foki 'a e ngaahi palopalema 'e Sea, na'e 'omai foki mei Nu'u Silá koe'uhi ko 'etau meleni. Pea na'e 'i ai 'a e l unga mai ko e 'omai p ia mei Nu'usila 'o talamai, ko e meleni ko ia na'e uta ki Nu'usilá na'e f lalahi pea 'oku hinehina mahalo 'a lalo mahalo. Ka 'oku nau fiema'u 'e nautolu 'a e meleni ko ia 'oku ta'e'i ai hano tenga. Ka ko e poloseki ko ení na'e fai 'i Vava'u pea 'oku ola lelei 'aupito. Ko 'eku p p kuo h 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e me'a ko ia? 'Oku ou tui ko e taha 'a e ngaahi me'a, kapau ko e ngaahi me'a ia 'oku fie ma'u mei Nu'usila, pea ko ena kuo ola lelei 'a e meleni ko ení pea 'oku ou tui mahalo 'oku tonu ke ma'u ha l pooti na'a lava ke tufa atu kia kinautolu ko eni 'oku t meleni.

Ka ko e me'a 'e taha ko u pou pou hang ko e me'a ko ia 'a e Fika 4. Ko e me'a ko ia ki he *Trade Commissioner* ko e tokotaha ia ke ne fai hono alea'i 'a e ngaahi m keti 'i muli, ka 'oku 'aonga ia ko ha kakai ia 'i muli ke nau fai 'a e fokotu'utu'u ko iá, pea mahino fakahoko mai ki he Pule'angá, 'oku 'i ai 'a e m keti. Pea ko e mahu'inga tahá mahalo ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Pal mia. Ko e me'a ia 'a kitautolu 'a e *quality* pea toe tahá ko e *quarantine* ko e taha ia 'a e Potung ue 'oku tonu ke fai 'enau ng ue, ko e h 'a e ngaahi fiema'u ko eni 'a e *quarantine* ko eni 'a e ngaahi fonua ko ia 'i mulí, ke nau feng ue'aki ke mahino ko e h 'a e palopalemá pea toki feinga'i leva 'etau kau ngoué, ke 'oua 'e toe 'ai ke hoko 'a e ngaahi palopalema ko eni. Ko e palopalema ko eni ki he meleni 'i Tonga ni, ko e talu mei 'anef . 'Ohovale p kuo talamai 'e Nu'usila, 'oku peh mo peh mo peh . Mahalo ko e me'á e tau feinga ki hotau kaung 'apí, ki Fisi, Ha'amoá ke tau fefakatau'aki mo 'ave ki ai 'etau meleni ko e fua 'o e fonua. 'E mahalo 'e ola lelei ange ia he 'etau feinga atu ki Nu'usila pea mo 'Aositel lia.

Fiema'u ke fokotu'u ha Poate ke tokoni Pule'anga ki he kau ngoue

Pea toe tahá p 'e Sea, mahalo ko e ngaahi me'a na'e fiema'u lahi 'e he kakai 'oku ou fanongo p he'enau fiema'u 'a e foki ko ki he Poate. Ko hono 'uhingá ko 'oatu ko ia 'enau fo'i niú pea

mo 'enau siainé, pea ma'u mai 'enau s niti. Pule'angá leva ia pea mo e f 'a e feitu'u ko ia 'oku mou hanga 'o uta ki ai. 'Oku 'ikai leva ke toe h 'a e fanga ki'i *fee* ko ia 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Fakafongana N pele, Fika 2 'o Vava'u. Totongi 'a e uafu, toe totongi 'a hai, totongi 'a hai. Mahalo ko e me'a ia 'oku fie ma'u 'e he kakai 'o e fonuá, 'atu p 'enau ngoué, pea 'ave leva 'e he Pule'anga. Fakasi'isi'i leva 'a e palopalema 'a e tama ko ia tu'u ko 'i loto. Mahalo ko tama ia ko 'oku toe ki'i pehepehe takai holo. 'Oku ou tui 'oku fa'a lahi 'a e fakamole 'a e si'i kau ngoué 'a ia 'oku 'osi ange 'a e me'á ia, mahalo 'e ma'u p ha'ane s niti 'e 20 he pa'anga 'e taha he 'osi 'a e totongi holo 'a e ' me'a kehe. Kae hili ange ia 'oku t 'a e fu'u ivi lahi, pea mahalo ko e me'a tatau p ia pea mo e toutai. Ko e tu'u he taimi ní, kuo 'omai 'a e *Triple Seven* 'a ia 'oku hiki hake mei he toni 'e 10 'a hono fa'a uta 'a 'etau ika, ko eni ia 'e toe lahi ange. Ka 'oku tonu ke tokoni 'a e Pule'angá ki he Toutai pea mo e Ngoué he ko e me'a ia 'oku ma'u ai 'a e pa'anga lahi 'a e fonua. Kaikehe ka ko e me'a ko ia ki he kau *Trade Commission* ko nautolu ia 'oku tonu ki he ngaahi fonua ko eni 'oku tau feng ue'aki faka-*diplomatic*. 'Oku tonu ke maau 'enau kau ng ue 'anautolu koe'uhi ke fai 'a e alea.

Ke vakai'i tu'unga fengau'e'aki mo Siaina ki he maketi hina

Ko Siaina, ko eni kapau 'oku fai ha feng ue'aki pea mo Siaina ke uta ki ai, kuo fakangofua mai 'a e hina. 'Oku tonu ke fai 'a e ng ue ki ai, ko e h 'a e fokotu'utu'u ko eni 'a e Potung ué, pea mo e fiema'u 'a Siainá koe'uhi ke tokoni'i. Ka ko u tui he tu'u he taimi ní hang p ko e me'a 'a e 'Eiki Pal miá, 'oku tukuatu p ki he *private sectors* ke nau takitaha kumi 'ene m keti. 'Oku totonu ke tokoni 'a e Pule'angá ki hono fakahoko 'a e ngaahi me'a ko ia, pea faka-faingofua ki hotau kakaí, ke tokoni ki he kau ngoue. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . 'Eiki Minisit Ngoue, k taki 'e tukuatu 'a e taimi ko ení kia koe. Ko e me'a na'e tokanga atu ki ai 'a e 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u tatau mo Tongatapu 4, mo Vava'u 16 pea peh ki he 'Eiki N pele Fika 3 'o Tongatapu, na'e 'i ai 'a e tokanga ki he meleni *seedless* pea mo e Poaté, na'a fakakaukau'i na'a 'oku lelei ange ia. M 1 'Eiki Minisit .

Kei fakatatali ki Siaina ke fakakakato aleapau ke uta hina ki ai

'Eiki Minisit Ngoue: M 1 'aupito Sea. Fakatapu atu ki he Fale 'eikí kae 'at ke fai atu 'a e tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni. Ka 'oku ou kole p ke u kamata p mu'a mei he ngaahi fehu'i fakamuimuí he'eku kei manatu'i lelei, pea 'alu'alu hake ai p ki 'olunga, ki he ngaahi fehu'i ko ia na'e 'omai ko ia 'aneafi. 'Io 'oku mahu'inga 'aupito. Ko e m keti ko eni 'a Siainá, 'oku lolotonga fai 'a e fetu'utaki 'a e Potung ué ki Siaina ke fakapapau'i mai kuo 'osi 'i ai foki 'a e aleapau ko e fakataimi p , ke kamata 'a e ng ue ki ai, ka ko e toé eni ke fakapapau'i mai. 'Oku fie ma'u ke ha'u 'a e kau 'Ofisa mei Siaina ke fakamo'oni 'a e aleapau kakato ko iá, ke kamata hono uta 'a e hiná ki Siaina. 'Oku fai 'a e fetu'utaki ke fakapapau'i mai ko e f 'a e taimi 'e hoko ai 'a e me'a ko eni he kuo 'osi 'i ai 'a e kau ngoue kuo nau 'osi teuteu ke t 'a e hiná koe'uhi ko e m keti ko eni. 'Oku 'i ai p ha kau ngoue 'oku 'i ai p 'enau fetu'utaki hangatonu mo e ngaahi m keti p 'i Siaina, pea 'oku kau mo kinautolu he tali ki ai.

Mahu'inga ke taafataha kau ngoue ki he fakahoko e ngoue

'Io, ko e founga ko eni ki he m keti fakalotofonuá, 'oku mahu'inga 'aupito ko e poini ia na'e 'ohake 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. 'Oku mahu'inga 'aupito eni, ko e founga eni 'e fai ha feinga ke a'u ki ai, 'a e tu'unga ko ia 'oku 'i ai 'a e ng ue ko ia 'a e kau ngoue. Ke nofo p mu'a 'a e kau

ngoué 'o t fataha p ki hono fakahoko 'o e ngoue. Ko e taimi p ko ia 'oku utu ai 'a e ngoué p 'oku toli ai 'a e fua ko ia 'o e ngoué, pea a'u atu 'a e kau fakam keti 'o nau fakatau 'a e me'a ko eni. Koe'uhi kae hoko atu 'a e ngoué ia. Ko e me'a ko eni na'a mau mamata tonu p ai 'i Siaina. 'Oku 'ikai ke toe hoha'a 'a e kau ngoué ia ki ha me'a kehe, ko 'enau me'a 'oku faí ko e ngoue 'at 'at p . Ko 'ene maau p 'oku fetu'utaki, 'oku ha'u 'a e kau fakam keti 'o fakatau 'oange 'enau pa'angá, pea nau mavahe atu kinautolu 'o fai 'a e fakam keti. Ko e founga 'oku ou tui ko e founga lelei taha ia 'e a'u ki ai ki he kaha'u. Ka ko e tu'unga ko ia 'oku 'i ai 'i he taimi ní, fekauaki ko mo e fefakatau'akí, ko e ng ue lahi 'aupito 'aupito 'e Sea 'oku fiema'u ke fakahoko ki heni ki he ng ue ko eni. Kaikehe te u a'u ki ai 'a.. 'io 'e vave p 'a e a'u ki ai.

Fengau'aki mo e Kolonitini Nu'usila ki he founga sivi e ngoue

Ko e fekau'aki ko ia mo e ng ue ko ia 'a e *quarantine* 'oku tokoni lahi 'aupito 'a Nu'usila he taimi ni pea 'oku lolotonga 'i heni 'a e kau ng ue mei he Pule'anga Nu'usilá, fuoloa 'aupito 'enau ng ue fakataha ko eni mo e Potung ue. Ko e feinga'i eni ke 'i ai 'a e founga ng ue pau 'aupito 'aupito ki hono sivi ko ia 'o e ola 'o e ngoué, pea toki 'ave ko ia ki muli, kae tautautefito ki Nu'usila pea mahalo ko e palopalema p eni kuo tu'uloa 'aupito he ...

<008>

Taimi: 1450-1500

'Eiki Minisit Ngoue: Palopalema ko eni mahalo na'a tau 'ilo p ki ai he'etau kei iiki he kamata ko hono uta e siane, ko 'ene lolotonga p ko e maau ko 'a e uta kuo mono e me'a ia 'oku fehalaaki 'o 'i ai hono h 'a'ana ia ki loto 'o maumau'i e me'a. Pea na'e hoko eni 'i hono uta atu e mei mahalo p na'e ki'i, 'ikai ke fonu ha puha pea to'o mai he tokotaha ia e fo'i mei mei tu'a 'o mono ia 'o 'oatu ia ko pea 'ikai ke h ia he m sini ko 'oku tamate'i ai ko e 'inis kite pea toki 'alu ko ki muli, 'o ma'u ia he fo'i mei ia ko ia 'oku 'i ai p e fua ia 'o e 'inis kite 'a e *fruit fly*, 'oku kei mo'ui p ia, 'o hoko ai ko hono ta'ofi ko ke 'oua 'e toe h ki tu'apule'anga e me'i mo e ngaahi fua 'o e 'akau kehekehe p . Kaikehe ko eni 'oku lolotonga lele e ng ue ko eni pea 'oku ou tui ko 'ene 'osi ko eni kuo maau e founga ko eni pea 'e lava leva 'o ng ue lelei pea 'oku 'i ai e 'amanaki 'a Nu'usila 'e 'i ai 'enau 'ofisa 'e ng ue tu'upau heni ke ne tokoni ki he kau ng ue ko eni 'a e Potung ue koe'uh ke fakalelei'i e tafa'aki ko ia.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e tu'unga ng ue ki he meleni

Ko e tafa'aki ko eni ki he *seedless*, 'a e meleni ko eni 'oku 'ikai tenga... 'oku mo'oni 'au' aupito fokotu'u ko eni, pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi kautaha 'oku kamata t he ta'u ni 'a e meleni ko eni ke uta atu ki muli. Pea 'oku toe 'i ai mo e feinga 'a e Potung ue ke t naki 'a e tenga'i lesi koe'uh , 'a e tenga'i meleni 'a eni ko 'oku t 'aki ko eni 'a e meleni koe'uh ke tufa ki he kau ngoue ke nau ng ue'aki. Pea na'e tokoni mai 'a e *SPC* 'a eni ko he pasifiki ke nau ... 'o toe 'omai pea mo e ngaahi, mo e ngaahi, ko e *seedlings* 'oku 'ikai ko e t mei he tenga ka 'oku nau hanga 'o *culture* 'a e me'a ko ia, 'omai *tissue* 'a e *culture* 'o 'omai ki Tonga ni ke ng ue'aki ki hono tufa ki he kau ngoue pea 'oku ng ue ki ai 'a e Potung ue he taimi ni.

Ng ue 'a e Potung ue Ngoue fekau'aki mo e m keti

Sai ka u a'u atu ki he fehu'i ko eni 'o fekau'aki pea mo e fefakatau'aki ko eni ki muli. 'Oku fu'u mahu'inga 'aupito 'a e, 'a e me'a ko eni fekau'aki mo e fefakatau'aki 'a e fefakatau'aki ko eni ki

muli pea ko e palopalema ko 'oku feohi mo Tonga ni, ko e talu eni e lele mei 'anef , fu'u fuoloa 'aupito 'aupito e palopalema ko eni. Ka ko e me'a ko 'oku fehanganagai mo e Potung ue 'i he taimi ni ... 'oku fai p foki e fakafalala ki he ngaahi kautaha ko 'oku nau hanga 'o h ki tu'apule'anga 'a e, ke ma'u mei ai 'a e ngaahi fakamatala ko fekau'aki mo e m keti pea fakahoko 'aki ia ko e ng ue ko eni. Pea 'i he'ene peh 'oku 'i ai 'a e palopalema lahi ia ai. 'Oku t kehekehe 'aupito e ngaahi fakamatala ko 'oku ma'u ko meia nautolu 'oku 'ikai ke lava ke falala'anga ia ke makatu'unga ai hono langa fakalalakaka hake ko eni 'a e fefakatau'aki ko eni mo e ngaahi fonua muli. Pea ko e ng ue leva 'o e Potung ue 'oku fakahoko he taimi ni ko e feinga'i ke nau fakatahataha mai kae 'oua te nau tu'u taautaha 'o fe'auhi he ko e fe'auhi ko ia 'oku 'i ai 'a e palopalema. Hang ko e palopalema ko eni na'e hoko ki he *butternut* 'i he ta'u kuo 'osi, ko e me'a 'oku hoko ia ko e hala ko 'a e fakamatala 'oku 'omai pea t 'a e patanati ia 'i he taimi hala pea taimi ko 'oku toli ai ko 'a e patanati 'oku *flood* e m keti ia 'i Nu'usila ko e taimi ia 'oku toli ai 'a Nu'usila ia 'a e patanati ai. Pea 'oku toe 'i ai p mo e me'a 'e taha koe'uh ko e ta'efalala'anga ko 'a e ngaahi fakamatala 'oku 'omai, na'e toki 'ilo ki mui na'e 'i ai e koniteina ia 'a e kautaha 'e taha 'i he taimi tatau p na'e 'oatu ia 'o ma'u ai 'a e *snail*, tau ui ko ko e h ko faka-Tonga e *snail*? Pea ta'ofi leva. Ta'ofi e koniteina ko ia, ta'ofi mo hono toe h ange mo e patanati mei Tonga ni koe'uh ko e palopalema, kae 'ikai ke 'ilo ki ai 'a e Potung ue. Pea ko e me'a ko 'oku hoko 'oku fai e ng ue fakataha he taimi ni ke fakatahataha'i mai kinautolu 'o ng ue fakataha koe'uh kae lava ke, ki he lelei 'a e kautaha taautaha, kae tautautefito ki he lelei ko ki he kau ngoue, he ko e kau ngoue 'oku u sia lahi taha, 'uh he'ene fehalaaki p 'a e kau h koloa ko ki tu'apule'anga ko e kau ngoue 'oku u sia lahi taha.

Pea ko e 'uluaki sitepu p na'e fai ki ai 'a e ng ue, toe hoko atu ki ai 'a e ng ue 'a e Potung ue ko hono 'ave 'a e 'ofisa mei he Potung ue ki Nu'usila, ko 'ene ng ue ko 'i Nu'usila ke 'omai 'a e fakamatala totonu ko 'oku ma'u ko mei he m keti. 'Oku 'ikai ke ne 'alu 'o fakam keti. Ko e ng ue fakataha mo e Pule'anga pea mo e ' m keti ke ma'u mai 'a e fakamatala totonu ko ki he fie ma'u 'a e m keti 'i he tafa'aki kehekehe 'uh ke makatu'unga ai 'a e ng ue ko eni 'oku fakah fakataha mo e kau *exporter* p ko e kau h koloa ko ki muli. Pea 'ikai ngata ai ka ko e kau ngoue, he koe'uh he pau he 'ikai ke ma'u e fakamatala ko ia ko e palopalema ko eni 'i Tonga ni 'e hokohoko atu p ia ai. Ka 'oku ki'i palopalema 'a e taimi ni kuo t atu e tokotaha ko eni ki muli pea ko eni kuo 'omai e tu'utu'uni mei he *PSC* 'oku fiema'u ia ke fakatahataha ki he lao ke fakafisi ia mei he'ene ng ue kae toki 'alu 'o ng ue ka ko hono tali lelei 'e he Pule'anga Nu'usila he ko e 'alu ange 'a e tokotaha mei he Pule'anga ke nau ng ue fakataha ke 'omai ka ko eni 'oku fai e ng ue ki ai p ko e h ha founga ng ue 'e lava ai ke 'oua 'e tautea 'a e tokotaha ko eni he ko 'ene 'alu 'o fai e ng ue 'a e Pule'anga mo e feinga ke fakalalakaka ki mu'a 'a e fonua, 'a e tafa'aki ko eni. Pea ko e ng ue ia ko 'oku fakahoko ko eni ki he m keti.

'Oku mo'oni 'aupito 'a e lau ko eni ki he kavá mo e *vanilla*, hang ko eni 'oku 'omai mei Vava'u. 'Alu e totongi ki 'olunga pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi kautaha 'oku nau ng ue fakataha mo e kau ngoue ki hono t ko ia 'o e *vanilla* ke toe lahi ange. Pea 'ikai ngata ai 'oku fakalotolahi'i e kau ngoue pea tokoni e Potung ue ke toe t mo e ahí ke lahi 'aupito, pea 'i Vava'u 'a ia ko e ahi, *vanilla* pea mo e kava. Pea ko e me'a 'e taha 'oku fekau'aki ko ia pea mo e ng ue ko 'i Vava'u, 'oku 'i ai 'a e amanaki ke a'u ko ki he ta'u fo'ou, pea fai leva e ng ue ki Vava'u ke nau kau mai ki he h ko ia ki tu'apule'anga ko eni 'o e hina, 'a e fua hina peh p ki he patanati. Ka 'oku toe 'i ai p mo e ngaahi ola kehekehe e ngoue ke kau mai 'a e 'otu motu ki ai. Ka ko e fakakaukau ke kau mai 'a Vava'u he ta'u fo'ou. Ka 'oku pau ke fai e sio ki he fe'alu'aki ko 'a e ngaahi vaka ko

ia 'oku uta koloá pea mo e hang ko eni ko e fiema'u e *pack house* mo e ngaahi me'a ... 'Oku lolotonga lele 'i Tonga ni e me'a ko ia.

Ko Tonga ni 'oku, ko ena 'oku 'amanaki ke fokotu'u 'a e *pack house* 'e taha 'i 'Alaki koe'uh ko e kau ngoue ko mei Hahake ke ng ue ki ai.

Ko e fekau'aki ko ia mo e me'a na'e 'ohake 'anenai fekau'aki mo e fale *pack house* ko ia 'o *Nishi*, p ko ... 'Io *Nishi Company*, 'oku fai e ng ue ki ai 'a e Potung ue ke 'ilo'i ang p ko e h , 'oku mahino p ki he motu'a ni, toki 'ilo'i p 'anenai na'e fa'u ia 'e he, 'aki e pa'anga tokoni mei muli ka ko e me'a ko 'oku hoko he ngaahi 'aho ni ke mea'i p 'e he Fale 'Eiki ni 'oku a'u ki he ngaahi 'aho ni 'oku kehe e founa ng ue 'a e tokoni mei muli. 'Oku 'i ai e ngaahi kautaha 'oku nau fiema'u p ke nau tokoni ki he *private sector*, mei 'alu p ka 'oku nau fakahoko p ki Fale Pa'anga p ko e Potung ue ka 'oku nau 'alu p 'enau tokoni 'a nautolu 'o hangatonu ke tokoni'i 'a e kautaha taautaha pea hoko 'oku ou tui pea ko e kautaha ko eni 'oku lahi e falala'anga ki ai 'a e ngaahi kautaha mei muli pea 'oku nau fakahoko 'a e tokoni hangatonu p kia kinautolu. Pea mei he kautaha ko eni 'oku nau fiema'u leva ke nau toki fakahoko ki he kau ngoue, nau ng ue fakataha mo e kau ngoue.

Tali Pule'anga ki he ngaahi fiema'u fekau'aki mo e *biogas*

'Io ko e me'a ko eni ko ki he ... fekau'aki hang ko na'e 'ohake he Fakafofonga mei Vava'u Fika 16, 'oku, mahalo 'oku sai ange ke u kamata, 'oku 'i ai e ki'i me'a fekau'aki mo e vahe ko ia, Vava'u Fika 16 na'e 'ohake p 'oku fekau'aki pea mo e *biogas*, 'a eni ko 'o fekau'aki mo hono tauhi ko e fanga monumanu, fanga puaka. 'Oku 'i ai e ki'i palopalema 'i he v henga ko eni 'oku 'uhinga p ko, ko 'enau tu'unga vai 'oku 'i ai 'a e palopalema he vai, ma'u'anga vai, kae ma'u ki ai na'e 'ave e m sini fo'ou 'i he vai ko ia 'a Leim tu'a 'i he ta'u kuo 'osi he 'uh ko e palopalema na'e hoko p ki mu'a. Pea ko eni 'oku toe hoko p , pea ko e anga ko e fanongo ki ai 'oku mahalo ko e fakapaipa ko 'o e vai, ngaahi me'a peh . Pea 'oku ne u sia 'a e *project* ko eni 'a e kau Siaina 'i he *biogas* ai ka 'oku fai e ng ue ki ai. Pea 'oku toe 'i ai p mo e *biogas* 'e taha ki he kolo ia 'e taha, fai p e a'u ki ai ka 'oku toe 'i ai p mo e ngaahi palopalema 'oku hoko ai. 'Oku tatau p mo e tu'u ko ia 'a e *bio gas* 'i Tongatapu ni, Kolonga, na'e a'u ki ai 'a e motu'a ni, sio ki ai 'oku 'i ai ... Ko 'ene 'ave ko ki he taautaha 'oku 'i ai e ngaahi palopalema pea 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia 'oku 'ikai ke lava 'o fakalelei'i, ko e ng ue ia 'a e Potung ue ke nau ng ue fakataha 'o feinga'i ke fakalelei'i 'uh kae lele.

Pea 'ikai ngata p na'e fiema'u mei Ha'apai 'a e me'a ng ue ko eni pea 'oku fai e fetu'utaki 'aneuhu pea 'oku 'i ai e tokoni 'oku ha'u, 'e toe 'ave ai fakakau ki ai 'a Ha'apai ke toe fokotu'u p 'a e ngaahi me'a ng ue ko eni, he ko e ngaahi me'a ng ue ko eni 'oku fu'u 'aonga lahi 'aupito 'aupito, 'ikai ke ngata p 'i hono tauhi ko 'a e ngaahi, 'a e fanga monumanu, ma'a e kolo pea 'ikai ngata ai 'o tokoni ki he toe fakam keti atu. Pea 'ikai ke ngata ai ko e me'a 'e taha 'oku fu'u mahu'inga 'aupito 'aupito ko e *compost*, me'a ko 'oku ma'u ko mei he ... Ko e kasa, 'alu e kasa ki he feime'atokoni pea mo e maama pea ko e, ko e konga 'e tahá 'oku 'ave ia ki hono fafanga'aki 'a e ngoue tautautefito ki he vesitapolo mo e me'a. Pea ko 'ene tu'u ko ia 'oku, ko e lahi ko 'a e ngaahi me'alelei ko eni 'oku ma'u ko 'i he *compost* ko eni 'oku 'ikai ke ma'u ia ha toe *fertilizer* mei ha toe ... 'Oku ngaahi p 'i tu'a. 'A ia ko 'ene tu'u ko ia 'oku kau ia 'i he lelei taha ko , pea ko e *project* ko eni 'a e kau Siaina 'oku fu'u lele lelei 'aupito pea kuo fokotu'u 'i Toloa pea 'oku lele lelei 'aupito 'aupito ai 'i Toloa, 'o 'ikai ngata p ai ko e 'apiako tohitapu ko ia

‘i Lafalafa ‘oku fokotu’u ai e *biogas* ka ko e tekinolosia ko ia ‘oku toe ki’i ma’ama’a ange hono ngaahi pea toe fu’u ... Ko ‘eku ma’u ki ai ‘oku toe fu’u lelei ange pea ‘e faingofua ange hono fehikitaki ko ia. Ko ia kapau ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga ‘a e kau M mipa ‘i he Fale ‘oku fie ‘ilo ki ai ko e taha eni ‘a e ng ue’anga lelei ‘aupito eni ki he *biogas*. Pea ‘oku toe ng ue ‘aonga’aki p ‘e he ‘apiako ‘a e ... Pea hang p ko ko e ng ue’aki ko eni ‘e Toloa ‘a e *biogas* ko ‘a e kau Siaina.

Tali Pule’anga ki he hoha’a he p seti 80 v henga ‘ofisi Potung ue Ngoue, Vava’u

Ko e me’a ‘e taha na’e ‘ohake p mei Vava’u koe’uh ko e h ko eni ‘i he, ‘a e v henga ‘o e kau ng ue pea ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito eni ia, ko e tu’u ko he taimi ni ‘a e Pule’anga ‘oku kau p mo e motu’a ni he ‘ohovale p au ‘oku ‘ikai ke u anga ki ai, taimi ko na’e ng ue ai, kei ng ue ‘i Tonga ni pea toki mavahe atu ...

Sea K miti Kakato: ‘E ‘Eiki Minisit , m l ‘aupito ka tau toki hoko atu, Hou’eiki tau ki’i lepa h .

‘Eiki Minisit Ngoue: Ko ia.

(*Pea na’a nau ki’i m l l heni*)

<009>

Taimi: 1515-1530

S tini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea e K miti Kakato’.

Sea K miti Kakato: Tapu mo e Pal mia pea ko u kole ke u h fanga he ngaahi tala fakatapu kuo aofaki kae hoko atu ‘a e K miti Kakato’. ‘Eiki Minisit Ngoue, faka’osi mai ho’o me’a’.

Tali Pule’anga fekau’aki mo e kole me’ang ue ki he ngoue

‘Eiki Minisit Ngoue & Toutai: M l ‘aupito Sea ‘a e hoko atu ‘a e fakahoko e ngaahi fakamatala ko eni. Ko ia ko e fekau’aki ko ia pea mo e v henga e kau ngau’e, ‘oku mahino ‘aupito p ko e tu’unga p ‘oku ‘i ai ko ia ‘i he ngaahi ‘aho ni. Pea ko e fakat t p ki ai ko e fakak toa e potung ue ‘i he patiseti ko eni lolotonga ‘oku peseti ‘e 29, ko e pa’anga ng ue ia pea peseti ‘e 71 ko e v henga ia. Pea ‘oku mahino ‘aupito p mei he patiseti, ‘oku fakangatangata ‘aupito p ‘oku lava ‘e he Pule’anga ‘o fai fakatatau ki he pa’anga, tautautefito ki he pa’anga ng ue. Ko hono mo’oni ‘oku si’isi’i ‘aupito fakatatau ki he lahi ko ng ue, lahi faufaua e ng ue ‘oku fiema’u ko ke fakahoko’. Pea ‘i he’ene peh , ‘e faingata’a ‘aupito ki he potung ue ke kumi palau mai he koe’uhi he ‘oku lolotonga to e nounou fakame’ang ue p mo e potung ue. Ka ‘i he taimi lolotonga ‘oku lolotonga fai ‘a e alea pea mo e kautaha mei Siaina kuo ‘osi fakalele p ‘enau pisinisi heni he *Small Industry*, ka ‘oku nau fiema’u ke nau lisi ‘a e fale ng ue ko eni ‘i Tokomololo ‘a e potung ue, *machinery pool* na’e ng ue’aki ‘i he kuo hili’. Pea ko ‘enau taumu’á ke nau hanga ‘o ako’i ‘a e kau mek nika Tonga ni ke nau poto hono *repair* ko mo hono s vesi e ‘ me’ang ue ko eni ‘oku ha’u mei Siaina. ‘Oku ‘alu p taimi mo e lahi ange ‘ me’a ng ue, kau ai e ‘ me’a ng ue ngoue. Pea te nau ‘omai mo e palau ke fakalele’aki hono tokoni ki hono palau ko eni ‘a e ngoue ‘a e kakaí he ko e tu’u he taimi ni ‘oku nounou ‘aupito fakame’ang ue ‘a Tonga ni k toa k toa, tautautefito ki he palaú. Ka ko e me’a ko ia ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito ‘aupito ‘a e kole mai ‘a e kakaí, fu’u m lohi ‘aupito e kole ko eni ke ‘ofa mai e potung ue ‘o to e fakahoko p ng ue ko ia na’a nau fakahoko ki mu’a,

‘o fakalele ‘a hono palau ko ia ‘o e ngoue ko ia ‘a e kakaí. ‘Oku lele lelei p ngaahi kautaha ko ‘oku nau fakalele ‘enau me’á, ka ‘oku nau peh ‘oku ‘ikai ke fe’unga. Fiema’u lahi e tokoni ia mei he Pule’anga ki ai. Ko ia ai ‘oku fai e ng ue ko eni mo e kautaha ko eni pea ‘oku ‘i ai e ‘amanaki he ‘ikai ke ngata p ka ko ‘ene fakahoko ia ‘o lele lelei pea to e hoko atu ki he ‘otu motú koe’uhi ke ‘ave me’ang ue ki ai ke a’u ki ai ke ng ue ki ai. Pea ko e , ‘io, mahalo ko e me’a ia ko ‘oku fekau’aki ko ia pea mo e me’a ng ue.

Tu’unga tokosi’i kau ng ue Potung ue Ngoue & Toutai ke feau fiema’u kakai

Ko e ki’i me’a p taha fekau’aki ko ia mo e kau ng ue. ‘Oku ‘ikai ko e ‘uhinga p ‘a e lahi ko ia ‘enau vahé, nau nofo ‘ofisi p . ‘Oku lahi ‘aupito ‘aupito e fakahoko e fatongia. Ko e tu’unga ko ia ‘oku ‘i ai e Pule’anga ‘oku tokosi’i tautautefito ki he potung ue ko eni pea mo e toutaí. Tokosi’i ‘aupito ‘a e kau ng ue fakatatau ki he fiema’ú. Ko e fiema’u ko , ko ‘etau talanoa p pe ko e feme’a’aki fekau’aki mo e ngoue, ‘oku tau feme’a’aki fekau’aki mo e kakai. Pea ko e peh p , me’a tatau p ki he toutaí. Ko e ng ue pea mo e kakai. Pea ‘i he’ene peh ko e fiema’u ko ia ‘a e kakaí ‘oku ‘alu p taimi ia mo ‘ene hikihi ki , ‘oku ‘alu p fakalalakaká ki ‘olunga. Ka ko e tu’unga ko ‘oku ‘i ai e kau ng ue ‘oku meimei tatau p he ta’u ki he ta’u. Ka ‘i he’ene peh , pea to e lahi mo e ngaahi fiema’u ko ke nau fakahoko e ng ue ‘i ‘ofisi pea to e fakahoko p ng ue kitu’a ka ‘oku fai e lelei taha ‘a e kau ng ue, kau ai p ‘a Vava’u. Pea na’e tokoni lahi eni pea faka, pea na’e h totonu ‘aupito p ‘i he faka’ali’ali ngoue ko ia na’e fakahoko ‘i Vava’ú ‘a e lelei ko ia e ng ue fakataha ‘a e potung ue pea mo e kau ngoue, he ‘oku lelei ‘aupito. Pea ‘oku mo’oni ‘aupito ko e, ‘oku ‘ikai ko e potung ue ‘oku nau langa e fonua, ko hotau k inga. Ko e kau ngoue mo e kau toutaí ‘oku nau langa ko fonua. Pea hang ko ia na’e me’a ki ai e ‘Eiki Pal mia, ko e fatongia ko potung ue ki hono fakafaingofua’i e ng ué koe’uhi kae lele ng ue. Pea ko ia ‘i he tu’u he taimi ni ‘oku to e fai e ng ue lahi ke fu’u fakalelei’i ‘aupito ‘a e tu’unga ko eni ‘o e ng ue.

Tu’unga e ng ue Potung ue Ngoue ki he m keti ‘i muli

Pea fekau’aki ko ia pea mo e fefakatau’aki ko ia mo mulí, ‘oku lolotonga fai ‘a e ng ue mo e fokotu’utu’u koe’uhi ko e ngaahi fiema’u ko ia ‘a e m ketí, ‘a ia ko e fiema’u ko ke t hang ko e t e hiná, kuo pau ke ‘ilo ‘e he kau ngoue ko f taimi ‘oku teuteu ai e kekelele mo e ngaahi me’a ko ia pea ‘oku pau ke muimui’i. Pea ko e fatongia e Pule’anga ke fakasiosioi ko f ‘a e me’a ko ‘oku ‘ikai ke lava ‘o lele lelei ke nau h ai ‘o feinga’i ke fakafonu pea *fill in the gaps* koe’uhi kae lava ke hoko hoko lelei p ‘a e ng ue ko ia, fengaue’aki ko ia ‘a e kau ngoue’ pea mo e kau h ko ia ‘o e ...

<001>

Taimi: 1530-1540

‘Eiki Minisit Ngoue: ... ola e ng ué ki tu’apule’angá, p ko e *exporters*. Pea ‘oku, ko e me’a ia ‘e taha ‘oku fakahoko ki ai e ng ué. Ko e tu’unga ko ‘oku ‘i ai ko m keti ko ‘i mulí Hou’eiki ko e m keti ‘i mulí ‘oku ta’efakangatangata ia ki he ng ué. Tatau p pea mo e toutai. Ko e palopalema ko ‘oku ‘ikai ko ke tau hanga ai ko eni ‘o lava ko ‘o h ki á ko e me’a fakalotofonua. ‘Oku fu’u lahi ‘aupito e ng ue ia ke fakahoko ki he ng ue fakataha ko eni ‘a e kau *exporter* mo e Pule’angá pea mo e kau ng ué. Ko e ng ue lahi ‘aupito ia ‘oku fiema’u ia ke lele lelei koe’uhí kae lava ke hokohoko pea tu’uloa ‘a e lele hokohoko ko ia ‘a e ng ué. He ko e fiema’u ‘a e m ketí ia ‘oku lahi ‘aupito ‘aupito. Ko e fiema’u ‘a e m ketí ki he toutai, ‘oku to e ki’i si’isi’i ange. ‘Oku ‘ikai ke nau fu’u lahi f f ‘a e ‘ fiema’u kehekehe, ka ko e ng ué ‘oku fu’u lahi ‘aupito

‘a e fiema‘u ko iá ki he ng ue ko ia ki he ng ué ke malu‘i ko ia mei he ‘inis kite mo e mahaki kehekehe ‘o e ng ué.

Kei fai ng ue ki he m keti Tuimatamoana ke ngaue‘aki ‘e he kau toutai

Kai kehe ko e ng ue ia ko ‘oku fakahoko ko ia ki aí. Ko e me‘a ‘e taha mahalo na‘e ‘asi mai ko e peh he kau toutai ‘oku ‘ikai ke ai ha‘anau, ha fale, ko e ‘i ai ha *pack house* ke fai hano *pack* ai ‘enau iká. Ko ena ‘oku lolotonga lele he m hina ni ‘a e ng ue ki hono fakalelei‘i ‘a Tu‘imatamoana, koe‘uhí ke fakahoko ai ‘a e ng ue ko iá pea ko e koe‘uhí ke ng ue k toa ‘aki ia he kau toutai ke fakahoko ‘a e, ‘a hono fakafaingofua‘i ‘a hono *pack* ko ia ‘a e ‘ola ko ia ‘o e toutai ke h atu ko ia ki mulí.

Tali Pule‘anga fekau‘aki mo e teke ke ‘i ai ha *trade policy* ma‘a Tonga

Ko e, ‘io hang p ko ia na‘u lave ki ai ‘anenaí, fekau‘aki ko mo e *policy*, *Trade Policy*, na‘e mahalo p ‘e mea‘i ange ia ‘e he ‘Eiki Pal miá, taimi ko na‘e ‘i he *Foreign Affairs* ai ‘a e *Trade*, na‘e *specialize* p ai ‘anautolu ‘i he *Trade Policy*. Ka ko e ‘ave ko ki hono fakahoko ko fefakatau‘aki na‘e fakahoko ia he *Labour & Commerce* pea ko eni kuo fakataha‘i kinaua pea kuo u mahamahalo p kuo ‘osi ‘i ai p ‘a e *Trade Policy* ka ‘oku, kai kehe ko e mahalo p ‘e ma‘u ange he ongo, ‘e ‘Eiki Pal miá pea mo e Minisit ko eni ‘o e Leipá.

Foki p kau fakam keti ika ki he ve‘ehala

Kai kehe ko e hoko atu ko ia ki he m keti ko ia ko fakalotofonua ko eni ‘i Tongatapu ni. Na‘e fokotu‘u foki ‘a e m keti ko ena ‘i Ma‘ufangá, maketi fo‘ou ko iá ke f tukutuku ki ai ‘a e kau fakam ketí, ‘a kinautolu ko ‘oku fakam keti anga maheni p he ve‘e halá, pea ko e tu‘u he taimi ni ‘oku mou mea‘i p ko e ki‘i kongá si‘i p ‘o e m keti ko iá ‘oku ng ue‘akí, ka ‘oku lahi p ‘a e fa‘ahinga ‘oku nau to e foki p ki he m keti he ve‘ehalá. Na‘e ai e taimi na‘e hanga ‘e he kau polisi ‘o *enforce* ‘a e lao ko iá ke nau fakahoko ‘enau fakam ketí ‘i he m keti totonú, pea ‘ohovale p mahalo kuo to e tu‘u pea ‘oku to e foki p ‘a e k ingá ki he ve‘ehalá.

Ka ko e anga p ‘a e sio p ‘a e motu‘a ni ia ‘i he motu‘a ni, ko e fiema‘u ko ‘a e kakaí, tau angam heni p ki ai, ka fiema‘u ke ofi ‘aupito ki he fononga‘anga ko ia ‘a e kakaí, pea tautaut fito ki he ‘me‘alelé, ke faingofua ko e tu‘u p , hifo atu fakatau, ‘omai. ‘A ia ko e anga ko sio ki aí ko e ‘aonga ia ha fa‘ahinga m keti ‘i ha fo‘i ‘lia lahi ‘aupito ‘aupito ‘e lava ‘e he me‘alele ‘o h p , tu‘u ‘o fakaheka, pea hoko atu ‘a e fonongá. Mahalo pea ‘e, mahalo ‘e ki‘i lava ia ‘o sai ange. Ka ko e anga e sio ia ki aí ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha feitu‘u ‘at peh ‘i Nuku‘alofa ni. Mahalo ko e feitu‘u p ‘e lava fakahoko ki aí mahalo ko e ‘osi ko ena ‘a uafu ko ena ‘a e, ‘a ena ‘oku langa ‘e Siapaní pea hoko atu ai ha to e fa‘u ha fu‘u ‘elia lahi ki tahi ke fakahoko ai ha maketi ai koe‘uhí ke ng ue‘aki ‘e he kakaí. Kai kehe ko e anga p ia ‘a e fakakaukau ki ai ka ‘e toki fai hano fakakaukau‘i ‘amui ange.

‘Io ka ‘oku tu‘u ko eni ‘oku ‘osi ai p kautaha ‘oku nau fakahoko ko ia e m ketí, ka ‘oku, ko e taumu‘a ia ‘oku totonu ke fakahoko ‘a e ng ue ki ai ke a‘u ki ha taimi ke lele lelei ‘a e fakam ketí fakalotofonua pea mo e h ko ia ki tu‘apule‘angá kae fakahoko p ia ‘i ha founga ‘e lava ai p ‘a e kau ng ué ‘o nofo taafataha p ki he‘enau ng ue ko he ng ué kae fakahoko he kau fakam ketí ‘a e, hono fakatau mai ‘a e ola ko ia ‘o e fua ‘o e ng ué ‘o hoko atu hono uta ko ia ki tu‘apule‘angá.

Ko e fakamatala 'oku mau ma'u mei he 'ofisa ko ia na'a ku lave ki ai 'oku 'osi ng ue 'i Nu'usilá, 'ohovale 'aupito 'aupito 'a e Pule'anga Nu'usila 'i he'enu 'ilo'i 'oku 'i ai e 'ofisa totonu mei he Pule'angá, pea 'oku nau ng ue, pea fakaafe'i ia ke 'ave ki U lingatoni koe'uhí ke 'ave koe'uhí te nau fetu'utaki pea 'ikai ke ngata ai p , tatau p mo e ngaahi m ketí. Pea 'oku nau fiema'u 'e nautolu koe'uhí ke lava ange hano taimi koe'uhí ko e taimi 'oku uta atu ai e koloá 'o a'u atu ko ki Nu'usila 'oku 'i ai tonu ke ne mamata tonu ki he ngaahi me'a ko 'oku nau fiema'u ke fakalelei'i p ko e ngaahi tu'unga lelei 'o e ola ko ia 'o e fua 'o e ngoué 'oku 'oange mei Tongá ni. 'Oku 'ikai ko e ngoué p ka 'e kau foki ki ai pea mo e toutaí. Pea ko e tu'u ko ia 'a e ng ue ko iá 'oku ola lelei 'aupito, ko e ma'u mai 'a e ngaahi fakamatala lelei ko iá, pea 'oku mau to e lava p 'o to e 'oatu mo e ngaahi fakamatala lelei ko mei Tonga ni ke f tokoni'aki 'a e ' fakamatala totonu ko iá.

Pea ko e me'a ko ení ko e me'a mahu'inga 'aupito 'aupito eni 'a e hoko p 'oku mea'i p he Fale 'Eiki ni 'a e t folofola ko ia 'a 'Ene 'Afió 'i he fakaava ko ia 'a e Fale Aleá 'a e fakamamafa ko ia ki he mahu'inga ko ia 'o e fakatupu koloá, taut fito ki he ng ué mo e toutaí. Kae tautaut fito ki he fetu'utaki ko ia mo e ngaahi pule'anga mo e ngaahi fonua ko ia 'oku nau hanga 'o h atu ko ia 'a e koloá mei Tonga ni, pea 'ikai ke ngata p kae kau ki ai mo e m ketí. Pea na'e 'uhinga peh p , 'uhinga tatau p na'e 'ave ai e tokotaha ko ení ke fakahoko ng ue ko ia 'i Nu'usilá.

Ngaahi fokotu'utu'u ng ue ki he uta fua ngoue ki muli

Kai kehe kapau 'e lava lelei 'o tali eni he Pule'angá ke hokohoko atu ia, pea 'e lava p ke to e ng ue mai mo e ngaahi tafa'aki kehekehe, ngaahi potung ue kehe ke lava ke nau kau fakataha ki ai. He ko e tu'u he taimi ni ko e kuonga kehe eni. Ko e kuonga ko eni 'oku 'alu e fakalalakaká ki 'olunga, pea ko e 'alu ko ke f fakatau'akí, 'oku mea'i p he Fale ni ko e tu'u ko 'a e *World Trade Organisation* ko e ngaahi Lao kehekehe ki he F fakatau'akí 'oku 'alu p ia ke to e lahi ange, pea 'oku 'ikai ke faingofua ange 'oku 'alu ke faingata'a ange.

Pea 'i he 'ene peh 'oku fu'u mahu'inga 'aupito 'aupito, pea 'ikai ke ngata aí 'oku to e tokolahi foki hotau k ingá 'i muli he taimi ni. Pea na'e felongoaki 'a e tokotaha ko ení pea mo e Tonga *Business Council* 'i Nu'usila ko e kau pisinisi Tonga 'oku nau 'i Nu'usila. Ko e taha e me'a na'e fai ki ai 'enu fakatahá ko e fiema'u, hang ko na'e fakahoko mai mei he ngaahi fokotu'u mai ki mu'á, 'a e lele lelei ko 'a e fakam keti ko 'o e ola ko 'o e fua e fonuá mei Fisi mo Ha'amoá. Ko e me'a ia te nau ng ue ki ai ko e feinga ke fokotu'utu'u 'a e founa m keti ko iá, ki hono uta ange, kae tautautefito ki he ng ue fohá, koe'uhí ko e palopalema ko eni 'oku f hangahangai mo e kau fakam keti taautahá, 'oatu 'o tufotufa holo he f mili pea to e fiu feinga ke t t naki mai ha ki'i s niti mo e ngaahi peh .

Ka 'oku, ko ia 'oku nau loto taha ke fai 'a e ng ue ki ai ke fakahoko 'a e founa ko iá ha founa 'oku lelei 'aupito koe'uhi ke lava ke a'u ki ai 'a e tu'unga ko ia 'o e fakam keti ki muli.

Tali Pule'angá ki he lahi ngaahi fakamole fua 'e he kau ngoue

Sai ko e, ko e hoko atu ko e, 'io fekau'aki ko eni pea mo e uta ko ia ki mulí 'oku mo'oni 'aupito 'aupito. Ko e 'oatu p 'a e fakat t . Ko e kau t patanati ko 'i Hahaké. Na'e fika'i 'enu h koloa 'a hono uta ko ia 'enu hiná na'e fika'i k toa 'a e fakamolé k toa pea 'osi ange 'oku, ko 'enu 'ilo pau ki ai he tauhi pa'anga fe'unga mo e s niti 'e 30 'oku ma'u mei he kilo 'e taha 'oku ma'u s niti 'e 30. Ko 'ene tu'u ko ia 'oku fehu'ia leva 'uhi ko e fu'u ng ue lahi 'oku fai ke ma'u

e fo'i kilo 'e taha ko ia pea ma'u p mei ai 'a e s niti 'e 30. Koe'uhí ko e lahi ko 'a e ngaahi fakamole h . 'A ia ko e taha ia 'a e ngaahi me'a ko 'a ia 'o 'asi hake ai.

Pea na'e fai p fetu'utaki mo kinautolu kuo pau ke nau 'omai k toa 'a e ' fakamatala ko eni 'i he ' fakamole 'a e ngaahi me'a ko iá koe'uhí kae fakah ki he Pule'angá he koe'uhí he 'oku hang p ko na'e 'osi 'ohake 'oku 'i ai p 'a e totongi kehe 'a e *Customs* 'oku 'i ai p 'a e totongi kehe 'a e uafu 'oku toe t naki atu ki ai. Pea koe'uhí ko e h leva 'a e tokoni 'a e Pule'anga 'e ala fai he tafa'aki ko eni. 'A ia ko 'ene maau mai 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku pau p ke fai 'a e ng ue ki ai.

Tali Pule'anga ki he kole fekau'aki mo e palaki *three phase* 'uhila

Fekau'aki mo e 'uhila 'a ia ko e fie ma'u ko 'a e 'uhila. Ko e tu'u ko eni 'a e potung ue mo e tafa'aki ko ia 'a e *quarantine* kuo 'osi sai 'a e 'uhila 'a e *three phase* 'a e *plug* ko ki ai.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisit Ng ue: 'O lele mei ai 'a e ngaahi koniteiná 'o lava toe 'o fuoloa ange hono tauhi ai kae 'oleva ke tau mai 'a e vaka koe'uhí ke uta atu ai 'a e ngaahi koloa ko ia.

Tali Pule'anga ki he 'ikai tali ke ngaue'aki *revolving fund*

Pea ko e fekau'aki ko mo e pa'anga ko eni na'e kole ki ai mahalo ...

<002>

Taimi: 1540-1550

'Eiki Minisit Ngoue: 'a e *Quarantine* ke 'ai 'enau *revolving account* ka ko e tu'u ko 'a e Pule'angá 'oku 'ikai foki ke to e ng ue'aki mahalo he taimi ni 'e toki fakama'ala'ala mai 'e he 'Eiki Minisit Pa'angá kapau 'oku 'ikai ke to e ai ha me'a, 'oku 'ikai ke to e ng ue'aki 'a e *revolving fund*, ka 'oku mahalo ko e 'uhinga p ia na'e 'ikai ke tali aí. Ka 'oku sai p 'oku lele lelei p ng ue he taimi ni. Ko e 2014 ka ko e 2016 eni 'oku lele lelei p 'a e ng ue ko ia 'a e *Quarantine*.

Palopalema 'ikai ha vaka ki Ha'amoá uesia ai m keti 'Amelika

Ko e m keti ko ki 'Ameliká, ngaahi maketi ko ia 'i 'Ameliká, 'i Ha'amoá, na'e 'i ai 'a e ng ue lahi 'aupito 'a e Pule'anga ki mu'á ke fai e fetu'utaki ko ia mo e maketi ko ia 'i Pangopangó pea ko e hang 'oku, pea 'osi maau ia pea peh 'e lele p maketi pea 'oku sai 'aupito ko e me'a p 'oku hoko he taimi ni hang 'oku to e ai p mo e fanga ki 'i palopalema iiki p . Ka ko e palopalema e maketi ko e vaka ko ke 'alu ki aí. Pea 'oku, na'a ku fetu'utaki ki he *FISA* pea nau talamai ko e vaka ko eni 'oku 'alu ki aí, si'isi'i 'a e uta ko 'oku 'avé pea 'oku 'ikai ke faka'ikonomika 'enau 'alú, pea ko e foki maí 'oku to e si'isi'i p mo e uta ko iá, pea 'i he 'ene peh 'oku 'ikai ke to e 'alu e vaká ki Pangopango. Ka ko e tu'u ko 'a Apiá 'oku ai e fokotu'utu'u 'a e Pule'angá 'uhí 'oku ai e 'api 'o e Pule'angá 'oku tu'u 'i Apia, koe'uhí ke fai 'a e langa ki ai pea ko e taha ia 'o e taumu'á 'uhí ke hoko 'a e konga 'o e 'apí ke 'oatu 'a e ola ko fonuá 'o *store* ai pea hoko atu ki hono 'ave ki he maketi mei ai. Ko e fokotu'utu'u ia ki he kaha'ú ia.

Ko e fekau'aki ko eni pea mo e ongo ki'i monumanu ko eni ko e *mongoose* na'e holá, ko e ki'i taha ia e palopalema 'oku feinga he taimi ni e Potung ué ke fai 'a e sio ki ai fekau'aki mo e laó, ko e 'omai e 'u koniteina ia ko e *Customs* ia 'oku nau hanga 'e nautolu 'o 'uluaki sivi ko me'á. 'Oku 'ikai ko e ... ngaahi koloa peh . 'Oku 'ikai ko e *Quarantine* pea ko e mahalo ko e 'uhinga ia na'e hao mai ai 'a e monumanu ko eni ki Tonga ni. Ka 'oku fai e ng ue p 'e lava ke kau fakataha atu mo e *Quarantine* p ko e 'uluaki kamata he *Quarantine* ka nau toki sivi 'e nautolu e koloá mo e ngaahi me'a ko iá.

Tali Pule'anga ki he hoha'a ma'u *mongoose* he taha ngaahi koniteina

Ko e me'a tatau p 'e hoko he ngaahi vaka toutai na'e ai 'a e 'u vaka toutai muli na'e l unga mai 'a e kau *observer* ko , 'a e tokotaha ko 'oku *observer* he vaká, 'oku fu'u lahi faufau 'a e kutu lotumá he vaká. Pea na'e ui e vaka ko eni ke foki mai ki uafu pea 'alu e *Quarantine* 'o fana k toa. Pea to efaka'eke'eke e ngaahi vaka kehé 'o ma'u ai 'oku to e ai p mo e ngaahi vaka 'oku to e hoko ai e ngaahi me'a peh pea nau mai 'o *Quarantine* k toa e ngaahi vaka ko iá pea toki tukuange ke nau folau atu. Ka 'oku kau e koniteina ko e taha ia 'a e palopalema 'e lava p ke faingofua 'aupito ke h mai ai 'a e ngaahi mahaki 'o e ngoué, uesia ai 'a e ngoué pea 'ikai ke ngata p ai ka ko e ngaahi monumanu kalasi kehekehe ki Tonga ni 'oku 'ikai totonu ke nau lava mai ki Tongá ni.

Tali Pule'anga ki he fehu'ia e fale *pack Nishi*

Ko e tu'u ko ia ki he, na'e fehu'ia 'a e *pack house* ko eni 'a e *Nishi Company* kai kehe 'oku fai 'a e ng ue ki ai. Ka ko e tui ko 'a e motu'a ni na'e tokoni'i hangatonu p mahalo he *donor* ka kuo pau p 'e fai 'a e sio ki ai ke fakapapau'i pea toki fakahoko mai ki he Fale ni, p ko e h 'a e anga 'o e tu'u ko iá, he 'oku kei ng ue p foki 'a e kautaha ko eni fakataha pea mo e kau ngoué ka 'oku mo'oni 'aupito p 'a e me'a na'e fokotu'u mai 'e he 'Eiki N pele 'oku totonu ke 'ilo'i 'a e tu'unga totonu ki aí mo e feng ue'aki ko pea mo e kau ngoué.

Tali Pule'anga ki he ngaue ki hono fakapoloka e la'i pele

Ko e fekau'aki ko mo e poloka ko ki he pelé, la'i pelé, 'oku ai 'a e *division* makehe 'a e Potung ué 'a ia ko e Hou'eiki Fafiné 'oku nau ng ue ki aí pea ko e taha eni 'enau polokalama, ko hono ako'i ko ia 'o e feime'atokoni ki he fonuá, pea 'oku faingofua 'aupito p ke ma'u e fakamatala ko iá mei he Hou'eiki Fafiné. Ko honau 'ofisi 'oku 'i he 'ofisi ko 'a e Potung ué 'oku tu'u ko 'i Vaiola motu'á, 'a ia 'oku hanga mai p ki he *Side School*, 'api ko ena *Side School*. Tu'u atu mei he tafa'aki ko eni ki he Tonga *High School* ka 'io 'e ma'u mei ai 'a e ngaahi fakamatala ko iá.

Tali Pule'anga ki he ng ue Potung ue Ngoue ki he mahoa'a

'To ko e me'a ko ia 'oku fekau'aki ko ia mo e mahoa'á 'oku, ko eni 'oku fai e ng ue, 'e fai e feinga ke kumi mai e misini mei muli, ke ngaahi 'aki 'a e mahoa'a mei he meí. Ko e meí 'oku fu'u *popular* 'aupito eni, 'oku fu'u mahu'inga 'aupito eni 'i 'Esia pea ko 'Initonisia 'oku lele fakalalakaka 'aupito 'a 'enau liliu ko 'a e meí 'o mahoa'á. Pea ko e taha 'a e 'uhinga lahi 'oku sai ai ko 'a e mahoa'a mei he meí 'oku 'ikai ke 'i ai 'a e kemikale ko ia ko e *cyanide*, 'a ia ko 'oku ma'u he manioké. Koe taimi ko 'oku tau 'ilo ai ko mei he manioké 'oku 'i ai e taimi 'oku 'ikai ke sai koe'uhí ko

e fa'ahinga kemikale ko ení 'oku 'i ai, pea 'oku to e ai p mo e ngaahi me'atokoni kehe 'oku to e 'i ai p kemikale ko iá. Ka ko e meí, ko e mahoa'a ko 'oku ma'u mei aí 'oku haohaoa 'aupito, pea 'oku kau ia he mahoa'a lelei 'aupito 'e ma'u mei aí. Pea ko e ng ue ko 'e fakahoko ki aí, ko e kumi mai e misini koe'uhí ke kamata hono ng ue'aki pea 'ikai ke ngata p aí ka 'oku fakalotolahi'i 'aupito he taimi e kau ngoué, 'a e k ingá hono k toa p 'a kinautolu 'oku ma'u kelekelé ke to e hokohoko atu hono t ko ia 'a e meí, kau ai 'a e v henga motú 'i Tokelau Hahaké, 'i Tokelau mama'o, 'oku fai e kole kia kinautolu ke nau to e t 'a e meí ke to e lahi ange koe'uhí ko e sio ko eni ki he kaha'ú ke hoko atu e ng ue ki ai.

Fakalotolahi ki he kakai ke to 'a e ahi & vanila

Ko e tahá foki 'oku to e kole p , tautefito ki Ha'apai koe'uhí ke fakakau mai mu'a e ahí mo e vanilá 'i hono t 'o e ahí mo e vanilá, ko e totongi 'o e vanilá 'oku fu'u sai 'aupito 'aupito. Pea ko e tu'u ko ia he taimi ni 'oku lele lelei hake 'aupito 'a Vava'ú, kae tautautefito ki 'Eua, 'oku fu'u lele lelei 'aupito mo e, 'a hono t 'o e vanilá pea to e lahi ange pea ko e totongi ko e, 'oku a'u ki he pa'anga 'e 100 tupu ki he vanila mata, ko e *grade A* ki he kilo, pea ko e vanila ko kuo 'osi fakam m 'a e *grade A* 'oku 'ova he pa'anga 'e 300 ki he kilo. Pea ko e tu'unga ko , 'ikai ngata p aí, ka ko e tu'unga ko 'a m mani fekau'aki mo e tu'unga 'oku 'i ai ko vanilá, *quality* ko vanilá, ko e lelei taha 'i m maní, ko e vanila ko ia 'a Vava'ú, 'oku lelei taha. Pea ko e me'a ia 'oku sai ai pea to e faingofua 'a e hiki hake ko ia 'a e totongi ki he vanilá pea 'oku ai 'a e fakalotolahi ki he kau ngoué, ngaahi f mili kotoa 'oku ma'u 'apí ke nau hanga 'o t mu'a ke lahi e vanilá pea mo e ahí.

'E Sea, k taki p fakamolemole Sea kapau 'oku ai ha me'a 'oku to e manatu'i he Feitu'u na pea to e fakamanatu mai ki he motu'a ni hang ki he motu'a ni ko e ngaahi me'a p eni 'oku manatu'i na'e nouti hifo 'i he ngaahi me'a ko ení, he ngaahi fehu'i ko ia na'e 'omaí. To e ai ha fehu'i 'oku te'eki ke tali atu pea to e ki'i fakaongo mai mu'a kae fakama'ala'ala atu. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 Minisit Ngoue, mahalo kuo fiem lie 'a e 'Eiki N pele Fika 2 ia 'o Vava'ú ta ko ena kuo 'osi ma'u e kuusi ia.

Tokanga ki he totongi ma'olalo e patanati ki he kilo

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai Sea, fakamolemole, 'oku ou ki'i tokanga 'Eiki Sea fakamolemole ki he me'a ko eni, ki he patanati. 'Oku mahino mai eni ko e s niti 'e 30 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: Fakamolemole atu.

Sea K miti Kakato: Pal miá me'a mai.

'Eiki Pal mia: Ko eni kuo 'osi fai mai e tali, 'oku 'ikai ke u tui 'oku fakapotopoto ke tau to e tipeiti he patanati. Na'e fai 'ene fehu'i ki he patanati pea ko ena kuo 'osi fai mai e fehu'i ko ení. Tukuange mai mu'a ke mau hoko atu mautolu ia, ki he 'emau me'a 'oku mau tokanga ki aí.

Lord Tu'ilakepa: Sea, kole atu ki he 'Eiki Pal miá, hoko atu moutolu, tuku mautolu, ko 'emau ng ué eni 'oku faí ko e 'omai e ngaahi me'a mei he kakaí 'oku nau faingata'a'ia he 'oku li'aki e patanatí. Sai ange s niti 'e 30 he halá Sea.

Sea K miti Kakato: Te u 'oatu p ho faingam lie.

Lord Tu'ilakepa: Poupou Sea. Kuo u fakam l atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Pal mia.

'Eiki Pal mia: Kuo u ki'i fehu'i atu. Ko ho'o talanoa ko ki he ahí, 'oku ai ha fa'ahinga, mou 'ai ha pulopula 'o t naki 'o t ke mau atu 'o faingofua.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'oku ou kole atu ke 'omai kia mautolu, mou toki me'a atu ki he Kapinetí 'o fai ho'omo feme'a'akí 'i he Kapinetí. Ka mau 'oatu e faingam lie ko ení 'Eiki Sea, koe'uhí he 'oku li'aki 'a e patanati 'i 'uta he taimi ni, faka'ofa. Mea'i lelei p he Fakafofonga ko eni, Minisit Polisi. 'Osi taimi ke ...

'Eiki Pal mia: Tukuange mu'a ke tali mai 'eku fehu'í 'aku ia.

Lord Tu'ilakepa: 'Osi taimi ke mou *discuss* 'e moutolu ia e ahí, ka mau fehu'i atu, he 'oku ai mo e sapote 'uli'uli mo e sapote hinehina, ko e h e 'u me'a, ko e me'a ia 'oku totonu ke mau 'eke atú, ko e h e 'u me'a, ko e me'a ia 'oku tonu ke mau 'eke atú he'ene 'asi he l pooti.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele k taki fakamolemole te u 'oatu p ho faingam lie, kae tuku mu'a ki he Pal miá.

Fehu'ia tu'unga mateuteu Potung ue Ngoue ke feau fiema'u pulopula ahi

'Eiki Pal mia: Sea ko 'etau langa faka'ekonomiká 'oku *long term* mo e *short term*. 'Oku tokanga 'a e Pule'anga ko ení ki he *long term*. Ko e ahí, pea ko e me'a ia 'oku ou fehu'i ai ki h , p 'oku nau mateuteu ke t naki ha pulopula ke mau atú 'o kole ha mau me'á kuo 'osi maau mai. He ko e palopalema ko e 'ikai ke ai ha pulopula. Ko hono uá

<003>

Taimi: 1550-1600

'Eiki Pal mia: Ko e *coconut ... scheme* ko eni ki he t fo'ou 'a e niu.

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole p Sea . Ko e 'uhinga ia ko 'oku tau lau atu 'a e ... 'Asi lelei he peesi 42 'a e me'a ko 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Pal mia, 'oku 'i ai 'a e pulopula ai.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia. Ko e toe fehui ko 'e ...

Sea K miti Kakato: Ko ‘eku kole atu ‘e Hou’eiki, k taki mu’a kae fai ‘eku tu’utu’uni. ‘E ‘oatu p ho faingam lie k taki. ‘Eiki Pal mia ...

Fehu’ia e fokotu’utu’u Potung ue Ngoue ke t fo’ou e niu

’Eiki Pal mia: Kapau ‘oku ‘asi ka ko hono mo’oni ka mau ka atu he taimi ni ke ‘omai ha’amau pulopula he ‘ikai ke ma’u. Ko e me’a ko ‘oku fiema’u ia ke tohi he pepa pea fokotu’utu’u e me’a, ko hono toe t niu, t niu fo’ou, ko e h ‘a e lau ki ai, he ko e niu kapau te mou fakatokanga’i ‘oku ‘alu p e taimi mo e holo ‘a e niu ‘i he fonua ni. Ka ko e me’a ia ‘oku tau mo’ui ai. Pea ‘oku mau tokanga ki he to’utangata ko eni ‘oku hoko. Ko ‘emau ‘a’ahi holo ko eni ‘o sio he ngaahi ‘ me’a ko eni ‘oku palau’i, faka’ofa mo’oni e niu ko ‘i he ngaahi feitu’u ko eni ‘oku toutou palau’i. Ko ia ko ‘eku fiema’u ke u ‘eke ki he tokotaha ko eni p ‘oku ‘i ai ha fokotu’utu’u ke tau to e t fo’ou e niu ko hono ‘uhinga ke tau sio l loa ki he kaha’u.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu’ivakan : ... (mate maika) ...

Sea K miti Kakato: T atu.

Lord Tu’ivakan : M l .

Sea K miti Kakato: M l .

Hoha’a ke faka’aonga’i kelekelé ke langa hake e fonua

’Eiki Pal mia: Ko e ki’i, ko e fakahoha’a ‘e taha, ‘i he ta’u kuo ‘osi ‘i he ‘a’ahi atu ko eni ki he *show*, ko e fanga puaka ko he *show* ko e fanga puaka ia ‘a e m tu’a hotau k inga ko eni mei Siaina. Ko ‘eku fehu’i atu, ko e h ha founa te tau feinga’i’aki e kakai Tonga ke nau hanga ‘o fafanga e fanga puaka he ko e matakali ko ‘oku nau ma’u ‘enau faama puaka ‘i Vava’u, faama puaka ‘i Tonga ni. Ko e h ‘etau me’a ‘e fai ki he kakai ke nau hanga ‘o ‘o fai e me’a ko eni? Ka tau ka he *show* ko eni ka hoko ko eni ‘apongipongi, mahalo ko e fanga puaka ko he me’a ko e fanga puaka p ia ‘a e kau Siaina. Ko e me’a ia ‘oku ou hoha’a ki ai. ‘Oku ou hoha’a ki he’etau kakai Tonga ke nau ‘ofa mai ‘o fai e ng ue. Te tau tautolu ‘o toli ‘i Nu’usila mo ‘Aositel lia kae li’aki hotau ‘api tukuhau heni pea mai leva e k inga ia ko ‘o fai hono ngoue’i mo fafanga ai ‘enau monumanu. ‘E Sea ko e kosi mo e pulu mo e hoosi mo e moa mo e pato, h ‘etau me’a ‘e fai ki he’etau kakai? Ke tau hanga ‘o feinga’i e fanga monumanu ko eni ‘oku nau mo’uilelei ‘i Tonga ni. Sea mou k taki p ‘eku fakahoha’a ko eni na’a peh ‘oku ou, ‘oku ou hoha’a he ‘oku ‘i ai p e me’a ke tau ... kelekele ke tau ngoue ai mo fafanga ai ‘etau fanga monumanu ka ‘oku ‘ikai ke ‘asi mai ha fa’ahinga faka’ilonga ‘oku tau fakalaka ki mu’a he ngaahi me’a ko eni.

Kapau te mau kole ka koe ke ke fakauta mai ha uta sipi mei Fisi p ko Nu’usila, p ko ha fanga pulu, ke tufotufa atu ki he kakai mo tokoni ka nautolu, mo tau hanga ‘o feinga’i ‘a e fa’ahinga, feinga’i e kakai Tonga ke nau ng ue p ‘ia nautolu ke lava ‘o faka’aonga’i hotau kelekele...

Pea ko e me’a ‘e taha ‘oku ou kole atu ai ‘a e fa’a kole. ‘Oku ou kole atu ‘oku ‘i ai e me’a ke kole pea ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku totonu ke ‘oua ‘e kole. Ko ‘etau palopalema ‘a e *hand out*, talitali p ko ke mai e kakai mei muli mo e ngaahi kautaha ‘o ‘omai e me’a ke tau toki ng ue. Ko e tu’u ko

eni 'a e ' tractor, 'oku 'i ai 'a e kakai ng ue m lohi 'i he ngaahi kolo 'oku 'i ai 'enau ' tractor 'a nautolu, Kolomotu'a 'oku 'i ai e fa'ahinga ai 'oku 'i ai 'enau ngaahi tractor. Ko e kakai ng ue m lohi 'o nau p nautolu 'o ... ola ko 'enau ng ue 'o ma'u 'enau tractor. Pea 'oku mau 'osi h mai 'e Kolomotu'a 'i he'emaupanga 'emaupanga tractor 'e taha. Ko e pa'anga ko ena 'a moutolu, 'e lava h mai e tractor 'e nima. H mai e tractor 'e nima kapau 'oku mou fie ma'u tractor, kapau 'oku fie ma'u e v henga ko eni 16 ha tractor, to'o ho'omou silini 'omai e sekeniheni mei Nu'usila, tractor 'e nima, kei toe p homou silini. Mou ng ue'aki ia. Lava ai, kapau ko e me'a ia 'oku mou hoha'a ki ai.

Ko e toutai, 'osi 'i ai 'emaupanga silini na'e vahe'i ki he'emaupanga toutai pea 'oku 'i ai 'emaupanga koutaha toutai 'amautolu, nau toutai p nautolu 'o fakah 'enau ki'i silini he 'ikai ke nau toe kole vaka mai nautolu ka mautolu mo kole ... 'E hanga p 'e he tupu ko 'o ma'u 'o kumi mai 'enau m sini. Ko ia 'oku ou kole atu ka moutolu ke tau fakakaukau lelei 'a e, tuku e kole palau kae to'o e silini fakatau mai'aki e palau 'e nima.

Lord Tu'iha'angana: Sea ki'i tokoni ki he 'Eiki Pal mia.

Sea K miti Kakato: Tokoni.

Lord Tu'iha'angana: 'Oku ou pou pou au ki he pouni ko 'a e 'Eiki Pal mia, Ha'apai, ha'u e ua he m hina kaha'u, ha'u e nima he ...

Sea K miti Kakato: Pou pou.

Lord Tu'iha'angana: He pa'anga ko eni hoko.

'Eiki Pal mia: ... (mate maika) ... Ki'i ua mano tupu p , p ko e f p ko e tolu.

Lord Tu'i' fitu: Sea ki'i fakatonutonu, te tau 'ai palau kae f f e Potung ue Ngoue 'oku nau 'ilo e me'a 'oku fai ai e palau ke t ? Faifai pea ha'u e ngaahi palopalema kehekehe ki he kelekele, tau takitaha palau 'a Tonga ni.

Sea K miti Kakato: Minisit Ngoue, fie 'ai ha'o tali? Te u 'oatu p , 'oku ou fakatulou atu 'Eiki N pele, tapu mo e Feitu'u na, te u 'oatu p ho faingam lie kae tuku ange ki he Minisit Ngoue ke fai mai ha tali ki he me'a na'e me'a ki ai 'a e Pal mia.

'Eiki Minisit Ngoue: M l 'aupito Sea, fakam l ki he 'Eiki Pal mia. Ko e ngaahi fokotu'utu'u lelei 'oku 'omai tautautefito ki he fanga monumanu. 'Oku 'i ai 'a e ng ue 'a e Potung ue 'oku ... tautautefito ki he fanga pato mo e fanga moa hono fakafanau p fakafuofua 'a e moa. Ko e pato 'oku tufotufa atu p ki he k inga koe'uh ke nau tauhi mo e 'amanaki p 'e 'ikai ke hoko mai e kavenga pea 'alu k toa ai e fanga moa p ko e fanga pato. Ka 'oku 'i ai 'a e ng ue ki ai pea mo e ... 'Oku fai e kole pa'anga koe'uh ko e feinga ko eni ke fakatokolahi ko eni e fanga sipi tautautefito ki he fanga sipi ko e fiema'u he fanga sipi 'oku fu'u lahi 'aupito 'aupito. Pea 'oku mahino 'aupito p 'a e 'uhinga koe'uh he ko e fanga monumanu 'oku angalelei 'aupito. Pea ko hono malu p ko 'ene, ko e fili p e fanga sipi ko e fanga kul 'oku nau hanga 'o ' a'i lelei... Ka 'oku pau p ke ' a'i lelei.

Pea 'oku 'i ai 'a e fakapulipuli mei he V henga 16 'i hono tauhi ko e fanga sipi kuo 'osi fakahoko p ki he kau ngoue 'i Tongatapu ni ko e kau ngoue 'i Vava'u, 'a e ngaahi v henga kehe 'i Vava'u. Ko e ng ue ko , ko e ngaahi 'api ko 'oku 'ikai ke ngoue'i, pea 'oku ' a'i ia pea tuku ki ai e fanga sipi, 'io, ' a'i pea 'uluaki t e kape mo e talo, pea toki tuku ange leva e fanga sipi 'o nau hanga 'o tauhi e talo mo e kape, 'oku 'ikai ke nau hanga nautolu 'o maumau'i e kape mo e talo. Ka ko e, ko e V henga 16 ia na'e, 'i Vava'u na'a nau kamata 'a e founga ko ia pea 'oku fiefia 'aupito e kau ngoue 'i Tongatapu ke nau ng ue'aki ia he 'oku 'i ai e ngaahi kekelekele 'oku 'ikai ke ng ue'aki ka 'oku ma'u e sipi koe'uh ke nau hanga 'o tauhi 'a e ngaahi konga 'api ko eni. Pea kai kehe 'oku fakahoko 'a e ng ue 'a e kumi pa'anga koe'uh ke tokoni ke fakatokolahi mai e fanga pulu peh p ki he fanga sipi. Pea 'oku 'ikai ngata ai 'oku fai e feinga ke ma'u mai e kau mataotao ke nau tokoni 'i he tafa'aki ko eni mei muli koe'uh ke tokoni ki hono fakatokolahi ko ia 'a e fanga monumanu.

'Oku 'i ai e founga ko hono 'omai mei muli 'oku mamafa foki ko e pa'anga lahi 'aupito 'oku fie ma'u ke fai'aki ia pea 'oku 'i ai e founga 'oku 'ikai ke fiema'u ke 'omai ka 'oku 'omai p 'a e fua ko ia mei he pulu tangata koe'uh ke fakafanau 'aki 'a e fanga pulu 'i Tonga ni, peh p ki he sipi mo e ngaahi me'a peh . Ko e ngaahi ng ue ia 'oku fakahoko pea na'e t folofola mai p 'a e Tu'i 'oku 'i ai, 'oku ma'u 'a e mataotao mei muli 'oku fie tokoni mai ki Tonga ni 'i he fo'i ' lia tatau p pea 'oku fai e ng ue ki ai koe'uh ke, mo e 'ofisi ko ia 'o e Talafekaulahi 'Aositel lia koe'uh ke lava 'a e tokotaha ko eni 'o ha'u 'o tokoni mai ki he feinga ko eni pea 'oku fu'u, fu'u mahu'inga 'aupito 'aupito 'a e me'a...

'Ikai faingofua feinga Pule'anga ke ng

Ka ko e fehu'i ko na'e faka'eke 'e he 'Eiki Pal mia 'oku mo'oni 'aupito 'aupito. 'Oku 'ikai ke faingofua hono feinga'i e kakai ke liliu ko eni 'enau founga mo'ui. Pea koe'uh ke nau afe mai 'o fakahoko 'a e, hono tauhi ko eni ke toe lahi ange. 'Oku ... pea 'oku palopalema lahi 'aupito 'aupito tautautefito ki he fanga puaka, palopalema lahi 'aupito ki he ngoue he ngaahi 'aho ni 'a e palopalema ko ia. Ko e fanga pulu 'oku meimei ko e fanga pulu 'oku tauhi p ke ng ue'aki p ki he fua e kavenga ka 'oku si'isi'i 'aupito ke ... 'a e pulu

Lord Tu'ilakepa: Sea kole atu ki he Hou'eiki Pule'anga tuku mu'a ke mau 'oatu 'emau fakakaukau kae faka'osi ka tau p loti, tau l loa ni ko e 'ikai ke fai homou homueka pea toki 'omai homou l pooti. Mau nofo atu kuo mau teuteu ki ha me'a ke hanga ki he kakai ke fai ha'atau ng ue ki ai, mou toe me'a mai moutolu 'o 'ai e *exercise* holo heni he'etau ng ue kae 'ikai ke mou 'omai ke mau fehu'i atu 'a e ' me'a 'oku mau fiema'u, 'Eiki Sea, 'oku mau ki'i ongoongosia he 'oku si'isi'i e taimi ka 'oku fu'u lahi 'etau m l l he Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Kai kehe 'Eiki Sea ko e taimi , a'u kuo mou mai 'o fehu'i he Fale ni p na'e 'i ai ha pulopula ... 'Oku 'i ai e pulopula he 'oku 'asi p he fu'u l pooti ko eni 'Eiki Sea. Pea 'oku 'i ai hono s niti 'oku totongi'aki. Ka 'oku ou tuku atu 'Eiki Sea koe'uh ko 'etau taimi kuo 'osi, mau ...

Sea K miti Kakato: Sio 'e 'Eiki N pele, ko eni 'e 'omai 'etau fanga sipi 'o tufa. Hou'eiki, tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai p 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

Eiki Sea: M 1 'aupito e feme'a'aki. Ka tau toki hoko atu ki he taimi 10:00 'auhu.

Kelesi

Ka tau kelesi.

(Na'e fakahoko ai p ia 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan)

<009>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho Pulelulu, 17 'o Aokosi 2016

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Eiki Sea o fakamanatu ki he Pule anga a e ngaahi fokotu u tu utu uni, fokotu u faka-Fale Alea, mo e ngaahi Tohi Tangi ke omai ha l pooti mei he Pule anga fekau aki mo e ngaahi me a ni. Tali mei he Minisit Ngoue ne osi omai a e tali ki he Tohi Tangi fekau aki mo e potu tahi pule i makehe i Vava u. Fakahoko mei he Eiki Pal mia e tuku mai a e tali ko eni he uike kaha u.

Me a a e Eiki Pal mia o tokanga p e lava ke omai ha asenita ki he *vote of no confidence* ke tokoni ki he palani e ng ue mo e ngaahi folau mo e ngaahi fakataha a e Hou eiki Minisit . Oku i ai mo e tokanga ki he *drugs* he na e ohake i he folau ko ia ki Nu usila, oku i ai a e fekau aki a e ni ihi mei Tonga ni ki he *drugs* ko eni. Hoko atu e feme a aki o tokanga ki he fakahoko fatongia a e Komisiona Polisi mo e kau polisi.

K MITI KAKATO:

1.1 NGA AHI FAKAMATALA FAKA-TA U:

(i) Potung ue Ngoue, Me atokoni, Vaot t mo e Toutai 2014

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u, peesi 24, ko e p seti pe e 36 o e patiseti oku fakamoleki i he ng ue a e Potung ue pea ko e toenga ko e v henga a e kau ng ue. Tokanga ki he tafa aki o e me atokoni mo tu unga hao o e me akai oku tuku atu ki he kakai e fonua. Tokanga ki he ngaohi e mahoa a mei he ngaahi akau fua o e fonua ko e ilo fo ou, o kau ai hono fakam moa e kaloa a. Peesi 26, tokanga ki hono fakapoloka e ufi mo e talo mo e poupou ki he founga fakatolonga ko eni. Peesi 27, fakamafai i a e fale e ua ke fa o anga ngoue ko e Kautaha *Nishi* pea mo Koloti Seluini ki he *HACCP*. Fehu i - ko e fale i he *Nishi*, ko e fale o e *Nishi* p ko e fale o e kakai e fonua he tokoni a e *EU*? Fehu i - fale o Koloti Seluini: oku fekau aki eni mo hono li aki o e *butternut*. Ko e h e tu unga oku a u ki ai a e *butternut*? Peesi 29, fekau aki mo e Kolonitini. Fehu i: na e anga f f a e hao a e ongo *mongoose* kuo hola he fonua ni? Peesi 30, fakam l ia a e ng ue ki he m keti i Ha amoa mo Pangopango o lava o fakafoki mai. Ka ko e h h ng ue ke fakakake aki a e m keti ko eni?

Peesi 30, fakama ala ala mai a e pa anga na e fiema u ke fakah ki he akauni, ka na e ikai ke tali e he Minisit Pa angá. Tokanga ki he t hiná mo e ngaahi fakamole oku fua e he kau ngoue t hiná, o kau ai hono totongi e kau ng ue Kolonitini mo e totongi e tau a e vaka uta koniteina i uafú. Oku totonu ke fakafaingam lie i a e ng ue a e kau ngoue.

K MITI KAKATO (2pm):

Me a a e Fakafofonga Fika 4 o pou pou ki he faka ali ali ngoue. Ko e taumu a ke fakalotolahi i a e kau ngoue, kau toutai, kau tou l langá ke nau ng ue. Oku lahi a e fakam keti a e kakai he ve ehala, pea oku h mai ko e fiema u lahi taha a e kakaí ke i ai ha m keti ma ae ngoue pea peh p ki he toutaí. I ai mo e tokanga ki ha feitu u ke *pack* ki ai a e toutai kimu a pea h ki tu apule anga. Ikai ha *packing facility* ki he ngoue mo e toutai pea oku ala fakalele ia e he *private sector* ka e mamafa ia. E lelei ange leva ke fakalele e he Pule anga ha fale *pack*. Kapau ne i ai ha *trade commissioner* ke ne tokanga i a e ng ue ko eni pea fatu ai ha *national trade policy*. Me a a e Eiki Pal mia na e fai a e ng ue pehe ni pea na e osi fakahoko p e he *Foreign Affairs*, pea oku peh mo e *private sector* oku nau fakahoko a e ng ue ko eni.

Me a a e Fakafofonga Fika 16 o tokanga i he peesi 93 ki he pa anga na e vahe i ma a Vava u, a ia ko e p seti e 80 o e pa anga ko ia oku fakamoleki i he kau ng ue pea p seti p e 20 a e pa anga ng ue. Alu e taimi mo toe holo e tu unga oku i ai a e Potung ue i Vava u pea oku fiema u ke fulihi e vahevahe ke p seti e 80 ki he fakalele ng ue pea p seti e 20 ki he kau ng ue. Fiema u e he kau ngoue o Vava u a e me a e tolu - (1) me ang ue - ko e palau e 4 oku fie ma u, (2) m keti oku pau, (3) fale peki o e fua o e ngoue.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 3 o Tongatapu o eke a e tu unga o e pol seki a Siaina ki he *rock melon* mo e *seedless melon* he oku fie ma u lahi eni i Nu usila. Kapau oku ola lelei e pol seki ko eni pea omai ha l pooti ki ai. Pou pou ki he fokotu u ha *Trade Commissioner* ka e fiema u ke tu u ia i muli ke nau tokoni i mai etau kau ngoue mo fakapapau i mai a e ngaahi fie ma u faka-Kolonitiní. E lelei ke tau fefakatau aki mo hotau ngaahi fonua kaung api hang ko Fisi ke tau fefakatau aki. I ai mo e fie ma u a e kakai ke fakafoki mai a e poate ke fakatau hangatonu a e kakai ki he poate pea toki h atu ia e he Poate ki muli.

Tali mei he Minisit Ngoue: (1) M keti a Siaina oku fai a e fetu utaki a e Potung ue ki Siaina ke fakapapau i mai ke ha u a e kau ofisa mei Siaina ke fakamo oni a e aleapau ke kamata hono uta e hina ki Siaina. (2) M keti fakalotofonua (poate) oku fai a e feinga ke a u ki ai. Ke nofotaha p kau ngoue ki hono fai e ngoue pea fakatau atu leva ki he kau fakam keti hono fua kae hoko atu e ngoue ia. Ko e ng ue lahi ke fakahoko ke tokoni i a e fefakatau aki. (3) Ng ue a e Kolonitini - oku tokoni lahi a Nu usila ke ai a e founa pau aupito ki hono sivi e ngoue pea toki h atu. (4) Oku fai a e ng ue ke fokotu u a e fale peki. (5) Oku fai a e ng ue ke fakam opo opo e he Potung ue a e fakamatala fekau aki mo e fale peki o e

Nishi he oku lava ke tokoni fakahangatonu a e ngaahi *donor* ia ki he ngaahi kautaha hang ko e *Nishi*. (6) Ko Vava u 16 oku i ai ki i palopalema fakaevai pea oku fekau aki mo e pol seki *biogas* a e kau Siaina ka oku fai a e ng ue ki ai. Oku tatau p mo e palopalema fekau aki mo e *biogas* he ngaahi v henga kehe. E fakakau atu foki mo Ha apai hono faka inasi i he *biogas*. (7) Ko e kau ng ue oku ikai ke nau nofo ofisi p ka oku nau tokoni i a e kakai pea oku kaungat maki fakakaung ue p a e Potung ue ia. (8) Fekau aki mo e *trade policy*, na e *specialize* p ai a e *Foreign Affairs* pea *implement* p e he Potung ue *Labour*. (9) Fokotu u e m keti i Ma ufanga ke fetukutuku ki ai a e kau fakam keti he ve ehala ka ko e kongap kuo hiki ki ai he oku lahi ange p fakam keti he ve ehala. (10) Oku fai a e ng ue ke tokoni ki hono m keti i a e fua o e ngoue ki muli. (11) Ko e kau t *butternut* na e fika i enau fakamole e ma u a e s niti e 30 i he kilo e taha. Oku tu u fehu ia eni he oku lahi e ng ue o fakahoa ki he fakamole mo e ng ue lahi ke fakahoko. Oku fai hono siofi pe ko e h a e tokoni a e Pule'anga e ala fai ki ai. (12) Fokotu utu u a e Pule'anga ke langa ha fale he api i *Apia* ke tokoni ki he m keti i o e ngoue. (13) Ko e *mongoose* na e h mai he koniteina na e sivi e he Kasitomu pea na e hao mai ai a e monumanu ko eni ki Tonga ni. Oku fai e ng ue ke kau atu e Kolonitini ki he ng ue pehe ni he oku kau e koniteina he faingam lie ke h mai ai e mahaki kehekehe ki he ngoue ki Tonga ni. (14) Fai e ng ue ki ai ka oku i ai e tui na e tokoni fakahangatonu p ki ai a e *EU*. (15) Ng ue a e Potung ue ke ako i a e ngaahi ilo fo ou fekau aki mo e pele ki ha taha p .

FALE ALEA

Toloi a e Fale Alea ki he aho Tu apulelulu 18 o Aokosi 2016.

